

MEDEDELINGEN DER KONINKLIJKE NEDERLANDSE
AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN, AFD. LETTERKUNDE
NIEUWE REEKS — DEEL 26 — No. 10

**HET WIJSGERIG ONDERWIJS
AAN DE
ILLUSTRE SCHOOL TE 's-HERTOGENBOSCH
(1636-1810)**

FERD. SASSEN

**N.V. NOORD-HOLLANDSCHE UITGEVERS MAATSCHAPPIJ
AMSTERDAM — 1963**

**AANGEBODEN IN DE VERGADERING VAN
10 JUNI 1963**

INHOUD

	Blz.
Afkortingen	4
I. Inleiding	5
II. Samuel Maresius, hoogleraar te 's-Hertogenbosch en te Groningen	11
III. Florentius Schuyt, hoogleraar te 's-Hertogenbosch en te Leiden	21
IV. Joannes Vitriarius, Sebastianus Schelkens, Laurentius Donckers	37
V. Tobias Andreae Jr., hoogleraar honoris causa . . .	45
VI. Reinier Vogelsangh, een anti-Cartesiaans theoloog .	48
VII. Benjamin van Broeckhuysen, geneesheer en wijsgeer	76
VIII. Jean le Juge, Bernhard Massing, Joannes Leyen- decker, Benjamin Binet	82
IX. Een aanhanger van Newton: Elie de Joncourt . .	88
X. De laatste hoogleraren: Willem Mobachius Quaet, Charles Gallé, Zeger de Jongh	101
XI. Besluit	105
Résumé français	107
Personenregister	109

AFKORTINGEN

- ABW: A. J. v. d. Aa, Biographisch Woordenboek
 ADB: Allgemeine Deutsche Biographie
 AM: Ch. Adam-G. Milhaud, *Descartes, Correspondance*, 7 vol., Parijs, 1936-1960
 ANTW: Alg. Ned. Tijdschrift, v. Wijsbegeerte en Psychologie
 AT: Ch. Adam-P. Tannery, *Oeuvres complètes de Descartes*, 13 vol., Parijs, 1897-1913
 BB: Bossche Bijdragen
 BNB: Biographie Nationale de Belgique
 BPL: Bibliotheca Publica Latina
 BWPG: Biographisch Woordenboek v. Protestantische Godgeleerden
- Dibon,
Enseignement: P. Dibon, *L'enseignement philosophique dans les universités néerlandaises à l'époque pré-cartésienne*, diss. Ldn., A'dam-Parijs, 1954
- Dibon,
Herborn: P. Dibon, *Le fonds néerlandais de la bibliothèque académique de Herborn*, MKNW, A'dam, 1957
 DNB: Dictionary of National Biography
 de Haas: M. de Haas, *Bossche Scholen van 1629 tot 1795*, diss. A'dam G. U., 's-Bosch, 1926
 Hermans: C. R. Hermans, *Geschiedenis der Illustre en Latijnsche Scholen te 's-Hertogenbosch, van haar ontstaan in den jare 1630 tot hare opheffing in den jare 1848*, A'dam, 1852
 HFP: E. et E. Haag, *La France Protestante*
 MKNW: Mededelingen Kon. Ned. Akademie v. Wetenschappen
 MNAW: Mededelingen Ned. Akademie v. Wetenschappen
 NAK: Ned. Archief v. Kerkgeschiedenis
 NBG: Nouvelle Biographie Générale
Ned. Cart.: C. L. Thijssen-Schoute, *Nederlands Cartesianisme*, A'dam, 1954
 NNBW: Nieuw Ned. Biographisch Woordenboek
 NTGen.: Ned. Tijdschrift v. Geneeskunde
 OGE: Ons Geestelijk Erf
 RA: Rijksarchief
 SC: Studia Catholica
 ThT: Theologisch Tijdschrift
 UH: Universiteit en Hogeschool
 Velingius: A. Velingius, *Redenvoering over de Illustre Schoole van 's-Hertogenbosch, waarin derzelver oorsprong, voortzetting, lotgevallen en hoogleeraren, uit echte stukken naargespeurt en ontdekt worden* 's-Bosch, 1760
Wijsb. Ned.: F. Sassen, *Geschiedenis van de wijsbegeerte in Nederland tot het einde der negentiende eeuw*, A'dam-Bruss., 1959

INLEIDING

Toen de Bossche hoogleraar in de Griekse taal en de gewijde welsprekendheid Abdias Velingius (\pm 1720–1803)¹⁾ de redevoering over de Illustre School, haar oorsprong, voortzetting, lotgevallen en hoogleraren, die hij op 4 december 1759 in het Latijn had uitgesproken, het jaar daarop in Nederlandse vertaling liet verschijnen²⁾, wilde hij naar zijn zeggen de „beminde lezer” niet verbergen, dat er te voren nog nooit iets „over de Illustre Schoole van s’Hertogenbosch met opzet geschreeven” was. En inderdaad had nog niemand in de bijna vijfkwart eeuw van haar bestaan zich de moeite gegeven, de geschiedenis van deze instelling van wetenschappelijk onderwijs in Staats-Brabant voor het nageslacht te boek te stellen.

Van de taak, die hij zó voor het eerst op zich nam, heeft Velingius zich op nauwgezette en prijzenswaardige wijze gekweten. Zijn rede heeft de latere geschiedschrijvers van de Illustre School niet alleen tot voorbeeld gediend, maar hun ook door vaak zeer uitvoerige aantekeningen den weg gewezen naar de bronnen, die voor hem voornamelijk bestonden uit de notulen van de vergaderingen van de stedelijke regering en de resolutiën van den Raad van State.

Een meer intens gebruik van de reeds door hem geraadpleegde archivalia, de later toegankelijk geworden bronnen en de nieuwere litteratuur over de geschiedenis van ’s-Hertogenbosch hebben C. R. Hermans³⁾ en M. de Haas⁴⁾ in staat gesteld, het door Velingius geschetste beeld van de Illustre School te ’s-Hertogenbosch aan te vullen en hier en daar te verbeteren, zonder dat dit beeld daardoor in wezenlijke trekken van voorkomen veranderd is⁵⁾.

Door het werk van de drie genoemden is de uitwendige geschiedenis van de Illustre School te ’s-Hertogenbosch thans in grote trekken te overzien. Over inhoud en richting van het daar gegeven

¹⁾ NNBW, III, 1278–79; B. Glasius, *Godgeleerd Nederland*, ’s-Bosch, 1856, III, 481–482; Chr. Sepp, *Het godgeleerd onderwijs in Nederland gedurende de 16e en 17e eeuw*, II, Ldn., 1874, 111–112.

²⁾ A. Velingius, *Redenvoering over de Illustre Schoole van s’Hertogenbosch*, ’s-Bosch, 1760.

³⁾ C. R. Hermans, *Geschiedenis der Illustre en Latijnsche Scholen te ’s-Hertogenbosch van haar ontstaan in den jare 1630 tot hare opheffing in den jare 1848*, A’dam, 1852.

⁴⁾ M. de Haas, *Bossche Scholen van 1629 tot 1795*, ’s-Bosch, 1926. In dit boek vindt men op blz. I–XIII een volledig overzicht van de gebruikte bronnen en de geraadpleegde litteratuur.

⁵⁾ De zakelijke gegevens, die Sepp, *t.a.p.*, 111–117, over de Illustre School mededeelt, zijn bijna alle aan Velingius ontleend.

onderwijs, met name van het wijsgerig onderwijs, is echter tot nu toe nog nooit „met opzet” geschreven.

De Illustre School te 's-Hertogenbosch is van den beginne af nauw verbonden geweest met de Latijnse School, die daar na de inneming der stad door Frederik Hendrik op 17 september 1629 door de nieuwe machthebbers werd opgericht. Die school had echter een voorloopster gehad. Reeds in 1273 wordt te 's-Hertogenbosch van een school gesproken, die waarschijnlijk bij de parochiekerk behoorde. Zij was aanvankelijk gevestigd aan de Hinthamerstraat, later aan de Kerkstraat. Toen in 1366 het kapittel van Sint Jan werd opgericht, is deze parochieschool tot kapittelschool verheven en als „Latijnse School” is zij in de volgende eeuwen onder bestuur en leiding van het kapittel gebleven. Het kapittel heeft er zelfs een langdurig proces (1591–1597) voor den Raad van Brabant voor over gehad om zijn gezag over de school tegen de aanspraken van de stedelijke regering te handhaven. Eerst in 1610 heeft het de leiding overgedragen aan de Jesuiten, die zich het jaar te voren in de stad hadden gevestigd ⁶⁾; zij verplaatsten de school naar de Verwerstraat ⁷⁾.

Na de inneming werd aan het ruim 350-jarig bestaan van de bloeiende Latijnse School, die soms meer dan duizend leerlingen tegelijk had geteld, met geweld een einde gemaakt. Krachtens de capitulatievoorwaarden moesten de Jesuiten met de overige geestelijken de stad verlaten; zij hadden echter nog kans gezien, vóór de overgave hun gebouwen aan een particulier te verkopen ⁸⁾. „Met hen verdwijnt, zegt de Haas ⁹⁾, de Roomsche Latijnsche School uit de Bossche geschiedenis; eerst na bijna drie eeuwen zou ze weer opgericht worden.”

Het nieuwe stadsbestuur, dat reeds op 25 september 1629 door de generaliteit met terzijdestelling van de uit de Katholieke burgerij gekozen stedelijke regering werd benoemd en dat geheel uit niet-Bosschenaren van Reformatorische confessie bestond, bezon zich echter al spoedig op maatregelen om in het lager en voortgezet onderwijs van de jeugd van Stad en Meierij in Reformatorischen geest te voorzien. Zo werd reeds in 1630 in overleg tussen

⁶⁾ F. van Hoeck, *Fundatie van het Jezuiten-College te 's-Hertogenbosch*, BB, X (1929–30), 139–169; *Uit de geschiedenis van het Bossche Jezuiten-College*, BB, XIV (1936–37), 165–206.

⁷⁾ M. A. Nauwelaerts, *De oude Latijnse School van 's-Hertogenbosch*, Hand. Prov. Gen. K. & W. Noord-Brabant, 1943, 53–63; R. R. Post, *Scholen en onderwijs in Nederland gedurende de Middeleeuwen*, Utr.–Antw., 1954, 52–53; A. F. O. v. Sasse v. Ysselt, *De voornamen huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch*, II, 's-Bosch, 1913, 215–227.

⁸⁾ W. Meindersma, *De Gereformeerde Gemeente te 's-Hertogenbosch, 1629–1635*, diss. Utr., Zaltbommel, 1909, 142.

⁹⁾ de Haas, 12.

stadsbestuur en Generaliteit in het voormalige Arme-Fraterhuis aan de Schilderstraat, dat enigen tijd het Bisschoppelijk Seminarie gehuisvest had, een nieuwe Latijnse School gevestigd ¹⁰⁾, waarvan de leraren, die alle belijdenis moesten doen van de Gereformeerde religie, uit de opbrengsten van de in beslag genomen kerkelijke goederen zouden worden bezoldigd. Op 14 december 1630 werd hier voor het eerst gelegenheid gegeven tot het aanmelden van leerlingen ¹¹⁾.

Van den beginne af bestond bij de hoge regering het plan, de Latijnse School vroeg of laat te bekronen met een Illustre School van gelijk confessioneel karakter, die zich naast de opleiding tot het predikambt de voorbereiding van de abituriënten van de Latijnse School op de academische studie aan een der hogescholen van de Republiek ten doel zou moeten stellen ¹²⁾. Dit plan is in eersten aanleg tot uitvoering gekomen, toen in 1636 de Raad van State zijn bekrachtiging gaf op het besluit van de stedelijke overheid van 's-Hertogenbosch den pas aangekomen predikant van de Waalse gemeente, Samuel Desmarets of Maresius (1599-1673) ¹³⁾, oud-hoogleraar aan de Academie te Sedan, tot superintendent van de Latijnse School en tevens tot „professor” te benoemen ¹⁴⁾. Een plechtige opening in tegenwoordigheid van vorstelijke personen, zoals de zusterinstelling te Breda die in 1646 zou beleven ¹⁵⁾, is aan de Bossche school niet gegund geweest. Bij de meer bescheiden „Scholae Illustris Sylvaeducensis inauguratio” op 16 februari 1637 werden door Maresius en door den rector van de Latijnse School, die tegelijk met hem tot die functie benoemd was, Isaac de Chabanes of Chabanaeus († 1658) ¹⁶⁾ redevoeringen uitgesproken. Die van Maresius is jammer genoeg onvindbaar, maar Sepp weet mede te delen, dat daarin „vooral de lof en de nuttigheid der geschiedenis, gewijde en ongewijde, geprezen werden”. Ook sprak in die rede volgens Sepp „eene aangename losheid van vorm, evenzeer als een onmiskenbaar gevoel van eigenwaarde” ¹⁷⁾. Aan dit laatste heeft het den redenaar ook in zijn later leven nooit ontbroken.

¹⁰⁾ In dit gebouw is de Latijnse School gevestigd gebleven tot 1794. In dat jaar werd het bij het bombardement van de stad door de Fransen ernstig beschadigd. Daarna diende het enigen tijd als hospitaal voor de Franse soldaten en ten slotte werd het door de baldadige bevolking grondig leeggeplunderd. Dientengevolge zag het stadsbestuur zich genoodzaakt, andere gebouwen voor de school te huren. Hermans, 64-65; de Haas, 67, 111.

¹¹⁾ de Haas, 17, 27.

¹²⁾ Velingius, 5.

¹³⁾ Zie blz. 11 noot 1.

¹⁴⁾ Velingius, 20-24.

¹⁵⁾ F. Sassen, *Het wijsgerig onderwijs aan de Illustre School te Breda, 1646-1669*, MKNW, 1962.

¹⁶⁾ NNBW, III, 216.

¹⁷⁾ Sepp, *t.a.p.*, 114.

Het oppertoezicht van Maresius op de Latijnse School leidde al spoedig tot hevige onenigheden tussen hem en den rector. Tengevolge daarvan werd reeds in 1638 het superintendentschap opgeheven, waarna in 1639 naast Maresius enkele andere hoogleraren werden aangesteld. Daarmede was de Illustre School definitief tot stand gekomen.

De Illustre School van 's-Hertogenbosch stond, in onderscheid met de Hogescholen van Leiden, Franeker, Groningen en Utrecht, niet onder het oppergezag van stad of gewest, maar onder dat van de Generaliteit, uitgeoefend door den Raad van State. De kosten werden bestreden uit de in 1629 in beslag genomen kerkelijke goederen, waarover de Raad van State de beschikking had¹⁸⁾. Over het recht van benoeming van de hoogleraren is echter tussen den Raad en het stadsbestuur langen tijd getwist. De Bossche magistraat stelde zich op het standpunt, dat dit recht hem alleen toekwam, behoudens goedkeuring van de benoemingen door den Raad, en heeft enkele malen geweigerd, benoemingen te erkennen, die rechtstreeks van den Raad waren uitgegaan. Na 1730 schijnt de twist te zijn bijgelegd en geschieden alle benoemingen door de stedelijke overheid, zonder uitdrukkelijke goedkeuring van Den Haag.

Reeds op 2 februari 1630 had de Bossche magistraat op aandringen van de Gecommitteerden van de Staten-Generaal vier scholarchen benoemd, aan wie de zorg over het gehele nieuwe schoolwezen van de stad werd toevertrouwd. Twee van hen waren predikanten, de twee andere leden van de vroedschap, uiteraard van de Gereformeerde religie. Sinds 1664 werd gewoonlijk nog maar één predikant in het college van scholarchen benoemd; sinds 1714 bestond dit uitsluitend uit leden van de stadsregering. De bemoeienis van scholarchen met de Illustre School is echter beperkt gebleven. Vaak waren een of meer van hen als hoogleraar daaraan verbonden¹⁹⁾.

De Illustre School was aanvankelijk ondergebracht in de St. Janskerk, in de kapel aan de Noordzijde van het koor, die aan de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap had toebehoord en die thans als Sacramentskapel dienst doet. In 1672 werd haar als auditorium toegewezen de voormalige Bagijnenkerk, ter plaatse van de tegenwoordige Parade, die sinds de reductie als Engelse kerk had gediend. Tegen het einde van de 17de eeuw is echter deze kerk in verval geraakt en in 1700 is zij zelfs grotendeels ingestort, waarna de puinhopen werden opgeruimd. De Illustre School had

¹⁸⁾ Velingius, 5-7, 10-11.

¹⁹⁾ Hermans, 4-5; de Haas, 18-23.

daarna geen vast onderkomen meer. Enigen tijd heeft zij de Waalse Kerk, d.i. de voormalige St. Annakapel aan de Hinthamerstraat, als gehoorzaal gebruikt. In 1731 werd zij wederom gevestigd in de St. Janskerk, maar nu in de kapel van de Zoete Lieve Vrouwe aan de Noordzijde van den toren ²⁰⁾, waar ook, in een ijzeren kast met kunstige sloten, de privilegiebrieven van de stad bewaard werden ²¹⁾.

Over het aantal studenten van de Illustre School in de bijna twee eeuwen van haar bestaan zijn geen nauwkeurige gegevens beschikbaar. In 1672 klaagde de eerste hoogleraar, S. Maresius, vanuit Groningen, dat „de priesters van de Bossche Pallas aan het voortdurend stilzwijgen offerden” ²²⁾. Een eeuw later moest Velingius het betreuren, dat „het getal der leerlingen gering” was en „geheel dreigde weg te gaan” ²³⁾, en in 1777 getuigde een ander schrijver, dat de Illustre School in zijn tijd weinig opgang scheen te maken ²⁴⁾. Een *Album Studiosorum*, dat ons de juiste aantallen studenten zou kunnen doen kennen, is echter jammer genoeg niet bewaard gebleven. Ook de *Series Lectionum* zijn, op een enkele uitzondering na, verloren gegaan.

De organisatie van de Illustre School was eenvoudig gehouden. Een Senaat werd niet gevormd en de functie van rector werd niet ingevoerd, al had de hoogleraar in de godgeleerdheid later een zekeren voorrang op zijn collega's. Ook tot een indeling in faculteiten is men nooit gekomen: de hoogleraren werkten onafhankelijk van elkaar ²⁵⁾. Bij gebrek aan een eigen bibliotheek moest de Illustre School zich behelpen met de stadsboekerij die in 1681 in een kamer van het stadhuis werd ingericht ²⁶⁾.

Al met al heeft de Illustre School van 's-Hertogenbosch, zo goed als de Latijnse School, waar zij de bekroning van vormde, tot haar sluiting in 1810 een armetierig bestaan geleid ²⁷⁾. De voorstelling van C. J. de Jong, dat zij evenals andere Illustre Scholen vooral

²⁰⁾ Velingius, 77-79; Hermans, 8; de Haas, 142-143.

²¹⁾ J. C. A. Hezenmans, *'s-Hertogenbosch van 1629 tot 1798*, 's-Bosch, 1899, 162.

²²⁾ S. Maresius, *De studii theologici afflicto statu in Foederato Belgio*, Gron., 1672, 4, aangehaald bij Velingius, 8, n. 11.

²³⁾ Velingius, 8.

²⁴⁾ *Akademische uitspanningen, of beschrijving der voornaamste universiteiten*, 244, aangehaald bij Hermans, 9.

²⁵⁾ Hermans, 9.

²⁶⁾ Hermans, 6.

²⁷⁾ In een brief aan André Rivet, dd. 3 maart 1642, bekende Maresius, dat hij ondanks alle moeite, die hij aan de Illustre School besteedde, niet durfde hopen, dat zij tot enigen bloei zou komen, zolang de vrede niet in het zicht was. De studenten zijn gering in aantal; aan hun opleiding moet hij zes uren per dag besteden. Ook de Latijnse School, die de studenten moet leveren, gaat van dag tot dag achteruit. Bij Nauta (zie blz. 11, noot 1), 478-479.

gediend zou hebben „om plaatselijke predikanten een hoogleraars-titel en traktementsverhoging te geven”²⁸⁾, doet echter niet voldoende recht aan de degelijkheid van haar opzet en aan de oprecht religieuze inspiratie van haar stichters. De omstandigheden waren haar van begin tot eind niet gunstig. Zij moest haar studenten trekken uit de zeer kleine Reformatorische minderheid in de stad, die nog voor een aanzienlijk deel uit vreemde militairen was samengesteld. De belangstelling uit de Verenigde Provinciën was gering: de Hogescholen en Illustre Scholen van de Republiek hadden genoeg regionale aantrekkingskracht om de potentiële studenten uit haar omgeving niet naar een toch min of meer obscure instelling in de Generaliteitslanden te laten vertrekken. Op de Katholieke bevolking van 's-Hertogenbosch en de Meierij heeft de Illustre School met haar zo principieel Reformatorisch karakter geen vat kunnen krijgen. Men is haar tot het laatst als een ongewenst product van de Hollandse bezetting blijven beschouwen.

²⁸⁾ C. J. de Jong, *De Kerken der Hervorming van 1517 tot 1813*, in: *Geschiedenis van de Kerk in Nederland*, Utr.-Antw., 1962, 134.

SAMUEL MARESIUS, HOGLERAAR TE 's-HERTOGENBOSCH EN
TE GRONINGEN

De eerste hoogleraar, tot wiens leeropdracht de wijsbegeerte behoorde, Samuel Maresius¹⁾, was voor het onderwijs in dat vak door zijn vooropleiding niet rechtstreeks gequalificeerd. Hij was 9 augustus 1599 te Oisemont in Picardië geboren, genoot tot zijn 13de jaar onderwijs van den plaatselijken predikant en werd te Parijs aan het Collège Sainte-Barbe door Jean Crassot († 1616)²⁾, aan het Collège des Grassins door Jean Cécile Frey (1580–1631)³⁾ in de wijsbegeerte onderwezen. Zijn eerste theologische opleiding ontving hij van 1616 tot 1618 aan de Protestantse Academie te Saumur, o.a. van den lateren Leidsen en Groninger hoogleraar Fr. Gomarus (1563–1641)⁴⁾. Vervolgens studeerde hij van 1618 tot 1619 te Genève. Van 1620 tot 1624 stond hij als predikant te Laon; daarna was hij nog enkele maanden als zodanig werkzaam te Falaise, maar nog in hetzelfde jaar 1624 werd hij benoemd tot predikant en hoogleraar in de theologie aan de Protestantse Academie te Sedan. Op 8 juli 1625 promoveerde hij te Leiden onder zijn landgenoot André Rivet (1572–1651)⁵⁾ tot doctor in de godgeleerdheid op proefschrift *De justificatione hominis coram Deo* (Ldn., 1625)⁶⁾. In 1631 trad hij op als veldprediker van den Hertog van Bouillon, cavalerie-officier onder Frederik Hendrik tijdens den veldtocht van dat jaar; later was hij als predikant in dienst bij diens moeder, Prinses Elisabeth, te 's-Gravenhage. Na de inneming van Maastricht door Frederik Hendrik in 1632 nam hij een beroep aan als Waals predikant in de veroverde stad, in de 17de eeuw de enige in de Nederlanden, waar dank zij de tweeherigheid „de godsdienstige verdraagzaamheid officieel werd voorgeschreven en, wat belangrijker is, gehandhaafd bleef”⁷⁾. De „onrustige en twist-zieke”⁸⁾ Maresius was er echter de man niet naar om in zulk een

¹⁾ NNBW, II, 868–870. Voor alle bijzonderheden over leven, werk, geschriften, persoonlijkheid en karakter van Maresius zij verwezen naar: D. Nauta, *Samuel Maresius*, diss. V.U., A'dam, 1935.

²⁾ NBG, XII, 357.

³⁾ NBG, XVIII, 841.

⁴⁾ NNBW, VII, 483–486; BWPG, III, 285–301.

⁵⁾ NNBW, VII, 1051–52; H. J. Honders, *Andreas Rivetus als invloedrijk Gereformeerd theoloog in Holland's bloeitijd*, diss. Ldn., 's-Grav., 1930; A. G. van Opstal, *André Rivet, een invloedrijk Hugenuoot aan het hof van Frederik Hendrik*, diss. V.U., Harderwijk, 1937.

⁶⁾ Herdrukt in Maresius' *Sylloge disputationum*, I, Gron., 1660, 1–31.

⁷⁾ H. H. E. Wouters, *Een bibliotheque voor den meesten luyster van de stad*, Maastricht, 1962, 5.

⁸⁾ B. Glasius, *Godgeleerd Nederland, biographisch woordenboek van Nederlandsche godgeleerden*, 's-Bosch, II, 1853, 442, 444.

kader te passen. Te Maastricht heeft hij zich door zijn onverdraagzaamheid en onhandig optreden het leven zo moeilijk gemaakt, dat hij in 1636 met graagte de gelegenheid aangreep om een nieuwen werkkring te beginnen te 's-Hertogenbosch, waar de onbepaalde machtspositie van de Reformatorische minderheid hem, naar hij kon verwachten, vrij spel zou laten. „Bedroefd en geërgerd, schrijft W. Bax ⁹⁾, vertrok hij, in het voorjaar van 1636, van Maastricht naar Den Bosch”. Het Bossche stadsbestuur moet er wel van op de hoogte geweest zijn, met wien het te doen kreeg. Het legde hem althans reeds bij de eerste omschrijving van zijn leeropdracht „voorsichtigheit ende alle discretie” op, „op dat tot syn lessen mogen comen, soo wel degeene die van de Gereformeerde Religie vreemt syn, als andere, deselve geaffectioneerde ende daervan professie doende” ¹⁰⁾. Wij weten niet, in hoever hij zich aan dit voorschrift heeft gehouden. Zijn geschriften van deze en latere jaren geven van voorzichtigheid en discretie bepaald weinig blijk.

Volgens de „Conditien” van 15 januari 1637, waarop zijn benoeming tot hoogleraar tot stand was gekomen ¹¹⁾, zou Maresius elke week twee *publieke* lessen moeten geven in gewijde en profane geschiedenis en daarnaast de leerlingen van de Latijnse School, die door den rector reeds enigszins met de logica vertrouwd waren gemaakt, in één jaar of zo nodig in iets langer tijd zó ver in de vier onderdelen van de filosofie, logica, physica, ethica en metaphysica, moeten brengen, dat zij in staat zouden zijn, hun studie in een der „vakfaculteiten” van een hogeschool aan te vangen. Voor het onderwijs in de wijsbegeerte moest Maresius elke week drie lessen geven, elke van ten minste anderhalf uur, en daarenboven eens per week een private disputatie en eens per maand een publieke disputatie leiden.

De schoolwetten van 22 april 1637, door Maresius opgesteld en door schepenen goedgekeurd ¹²⁾, schreven voor, dat de studenten in de filosofie ook de publieke lessen in de geschiedenis moesten bijwonen en 's namiddags de klas van den rector van de Latijnse School moesten volgen en het werk daarvoor inleveren. Voorts zou niemand tot de lessen in de wijsbegeerte mogen worden toegelaten, die niet reeds rhetorica en logica had gevolgd en een opstel kon maken in het Grieks en daarenboven, maar nu „zuiver en sierlijk”, in het Latijn, zonder hulp van boeken. Ook zouden de aanstaande studenten in de wijsbegeerte bij het examen enkele

⁹⁾ W. Bax, *Het Protestantisme in het bisdom Luik en vooral te Maastricht*, II, 's-Grav., 1941, 540.

¹⁰⁾ Velingius, 15, onder II; Hermans, 72; de Haas, 113.

¹¹⁾ Hermans, 71-73.

¹²⁾ Hermans, 75-82; de Haas, 41-44, 113-114.

Griekse en Latijnse schrijvers moeten vertalen en blijk moeten geven van hun vorderingen in welsprekendheid en dichtkunst. De uren van de colleges van Maresius werden nader geregeld. Woensdag en zaterdag om 9 uur zou hij zijn openbaar college geschiedenis geven, maandag, dinsdag en vrijdag op hetzelfde uur filosofie doceren, donderdag om 10 uur een private disputatione leiden over stellingen, die de studenten bij toerbeurt moesten poneren en verdedigen, en op den eersten maandag van de maand een openbare disputatione voorzitten over stellingen, die tot dat doel zouden worden gedrukt.

Voor het herziene schoolreglement van 29 juni 1639¹³⁾ en de daaraan gehechte *Ordo praelectionum publicarum a Samuele Maresio* (...) in *Illustri Schola Buscoducensi habendarum* heeft de „Schoolordre”, die de Staten van Holland op 1 oktober 1625 voor de Latijnse Scholen in hun gewest hadden vastgesteld¹⁴⁾, tot voorbeeld gediend. De opstellers hadden echter rekening gehouden met de omstandigheid, dat te 's-Hertogenbosch na de Latijnse School nog hoger onderwijs kon worden gevolgd, waarvoor mede regels moesten worden gegeven. Met het oog daarop werden de „*initia solidioris philosophiae*”, die volgens de Schoolordre in die plaatsen, waar de hoogste klas van de Latijnse School in twee opeenvolgende *ordines* was verdeeld, in de „*ordo superior*” gedoceerd werden, aan de Illustre School toegewezen. Ook met de godsdienstige situatie was rekening gehouden. De niet-Gereformeerde leerlingen van de Latijnse School werden vrijgesteld van het godsdienst-onderwijs, maar kregen in de uren, waarop dat werd gegeven, ander werk opgedragen.

De uitvoerige voorschriften over het onderwijs in de zes klassen van de Latijnse School en over de daar gebruikte leerboeken zijn grotendeels woord voor woord uit de Schoolordre overgenomen. Uit de regels betreffende de openbare colleges, die door Maresius

¹³⁾ *Leges Scholae Sylvaeducensis, tum Trivialis, tum Illustris, quibus Praelectionum et Exercitiorum omnium utrobique habendarum ordo praescribitur, auctoritate publica conditae et promulgatae. Accessit Ratio Studiorum, a Samuele Maresio, S. Theol. Doctore et professore in eadem Schola, suis discipulis et auditoribus praescripta*, Sylvae-Ducis, apud Joannem a Doccum, 1639. — Een exemplaar van dit zeldzame geschrift is ingebonden bij hs. Prov. Gen. v. Kunsten en Wetenschappen Noord-Brabant, nr. 404, deel II, p. 509–521, RA, 's-Bosch. Hermans, 84–93; de Haas, 46–48, 115–116.

¹⁴⁾ Volledige tekst van de „Schoolordre” bij A. J. van Duyvendijk, *De motivering van de klassieke vorming, een historisch-paedagogische studie over twee eeuwen*, diss. Utr., Gron.-Djak., 1955; met vertaling en aantekeningen bij: E. J. Kuiper, *De Hollandse „Schoolordre” van 1625, een studie over het onderwijs op de Latijnse Scholen in Nederland in de 17de en 18de eeuw*, diss. A'dam G. U., Gron., 1958; samenvatting van den inhoud bij H. W. Fortgens, *Schola Latina, uit het verleden van ons voorbereidend hoger onderwijs*, Zwolle, 1958, 55–61.

aan de Illustre School moesten worden gegeven, blijkt, dat zijn leeropdracht nog was uitgebreid met de theologie.

In de twee hoogste klassen van de Latijnse School, „secunda” en „prima”, werd de logica onderwezen aan de hand van wat de Schoolordre noemt „Logica Keckermanni a Burgersdikio recensita” en wat in het Bossche reglement eenvoudig als „Logica Burgersdici” wordt aangeduid. Bedoeld zijn de *Institutiones logicae* (Ldn., 1626) van den Leidsen hoogleraar Fr. Burgersdijck (1590–1635), een vrije en korte bewerking van het *Systema logicum* van den semi-Ramist Barth. Keckermann (1571–1609), naar den opzet van de *Institutiones logicae* van Burgersdijcks leermeester en oud-collega te Saumur, Marc Duncan († 1640)¹⁵. Het boek, dat tussen de traditionele Aristotelische schoollogica en de Ramistische dialectica het midden hield, was in opdracht van de Staten van Holland speciaal ten behoeve van de Latijnse Scholen geschreven¹⁶. Het voorschrift van het reglement, letterlijk overgenomen uit de Schoolordre, dat bij het onderwijs in de logica meer moest worden gelet op de toepassing van de logische regels dan op de spitsvondigheden van het logisch bedrijf en dat bij de analyse van de schrijvers, die als voorbeeld werden gebruikt, vooral de aandacht moest worden gevestigd op de meest klaarlijkelijke redeneringen, doet daarbij nog bijzonder aan Ramus denken.

In de „secunda” werden de *Rhetorices contractae sive partitionum oratoriarum libri V* (Ldn., 1626) van Burgersdijcks collega G. J. Vossius (1577–1649) als handboek gebruikt. Ook dit boek dankte zijn ontstaan aan een opdracht van de Staten van Holland.

Aan de studenten in de wijsbegeerte werd voorgeschreven, dat zij niet alleen de logica, „ad alias scientias necessariam”, die zij reeds bij den rector van de Latijnse School hadden geleerd, nog eens moesten repeteren, maar zich ook het *Organon* van Aristoteles¹⁷ grondig moesten eigen maken, alvorens zij konden overgaan tot de andere delen van de filosofie, onder welke nu ook de *astronomia* genoemd werd.

Voor den cursus in de wijsbegeerte worden in het reglement van 1639 definitief twee jaren uitgetrokken. In dien tijd zal de hoogleraar moeten „praelegere et explicare”, d.i. naar middeleeuwse methode met het handboek vóór zich moeten uitleggen: de reeds genoemde *Institutiones logicae* van Fr. Burgersdijck; de *Physiologia peripatetica* (Frankfurt, 1623) van den Marburger hoogleraar

¹⁵ P. Dibon, *L'Enseignement philosophique dans les universités néerlandaises à l'époque pré-cartésienne* (1575–1650), diss. Ldn., A'dam, 1954, 99–105.

¹⁶ *Wijsb. Ned.*, 125; Kuiper, *t.a.p.*, 137–141.

¹⁷ Gebruikt werd waarschijnlijk: *Aristotelis Organon Graece et Latine*, rec. Julius Pacius a Beriga, Frankfurt, 1598, Genève, 1605.

J. Magirus († 1596), waarin de Aristotelische physica naar het voorbeeld van Melanchton aan de Christelijke leer was aangepast; het *Enchiridion metaphysicum* van den Kopenhager hoogleraar Caspar Bartholinus (1585–1629)¹⁸); het *Compendium ethicae Aristotelicae, ad normam veritatis Christianae revocatum* (Ldn., 1620), een Christelijke zedeleer op Aristotelische basis van den Leidsen hoogleraar Ant. Walaeus (1573–1639); de *Arithmeticae practicae methodus* (Antw., 1540) van den Leuvenen hoogleraar Gemma Frisius (1508–1555) en ten slotte de *Sphaera mundi*, een handboek voor cosmographie van den dertiende-eeuwsen astronoom J. de Sacro-Bosco, van Holywood of Halifax († 1256), herzien door Burgersdijck (Ldn., 1626)¹⁹).

Voor deze lijst van handboeken beriep het reglement zich uitdrukkelijk op de Schoolordre, maar het *Enchiridion metaphysicum* van C. Bartholinus komt in deze laatste niet voor. Bij de Leidse hoogleraren, die de Staten van Holland in dezen van advies hadden gediend, was de metaphysica nog niet voldoende in aanzien. Zelfs Burgersdijck, die met Walaeus e.a. deel uitmaakte van de desbetreffende commissie uit den Senaat, is eerst tegen het eind van zijn leven aan het schrijven van zijn *Institutiones metaphysicae* (postuum, Ldn., 1640) toegekomen²⁰).

Op verzoek van het stadsbestuur had Maresius een *Ordo studiorum* opgesteld, waarin nadere mededelingen voorkwamen over het onderwijs en de studiebegeleiding, die hij zich voorstelde te geven²¹). De studenten in de philosophie moesten in staat zijn, in elk college over de stof van het voorgaande te responderen. Bij de disputaties moest iedere opponens ten minste twee argumenten ter beschikking hebben. Als bron voor die opwerpingen werden genoemd Fr. Toletus S.J. (1532–1596), schrijver van een *Introductio in Dialecticam Aristotelis* en van een commentaar op Aristoteles' *De anima*, alsmede de *Conimbricenses*, zijnde de auteurs van de uitvoerige commentaren op een groot aantal werken van Aristoteles, bekend als *Commentarii Collegii Conimbricensis Societatis Jesu* (5 dln., Coïmbra, 1592–1606), en anderen. De studenten in de theologie moesten ook de lessen en de disputaties in de philosophie bijwonen en aan de laatste zo dikwijls zij maar konden actief deelnemen, door te opponeren, nadat hun medestudenten in de wijsbegeerte hun argumenten hadden ontvouwd.

¹⁸) Hermans, 105, n. 29, meent, dat hier bedoeld is Bartholinus' *Systema physicum* (Kopenh., 1628), „zoodat in de schoolwetten verkeerdelijk *metaphysicum* staat”. Eerder ware te denken aan de *Metaphysica minor* van genoemden schrijver; Chr. G. Jöcher, *Allg. Gelehrtenlexicon*, I, Lpz., 1750, 818.

¹⁹) Dibon, *Enseignement*, 99, n. 62; Kuiper, *t.a.p.*, 141–143.

²⁰) *Wijsb. Ned.*, 125–126.

²¹) Zie noot 13; de Haas, 115; Nauta, 161.

Bepalingen van later datum betreffende het onderwijs in de wijsbegeerte aan de Illustre School zijn niet bekend. In de *Series Lectionum in usum Gymnasii Sylvae-Ducensis* van 1765²²⁾ komt de logica als leervak van de hoogste klas van de Latijnse School niet meer voor.

Voor de kenmerking van het wijsgerig onderwijs, dat door Maresius tijdens zijn kortstondig professoraat aan de Illustre School te 's-Hertogenbosch (1636–1642) is gegeven, komen alleen zijn wijsgerige geschriften en disputaties uit die jaren in aanmerking. De andere geschriften uit denzelfden tijd, vooral van theologisch-polemisch karakter, kunnen hier dan ook evenals zijn oeuvre van later jaren onvermeld blijven. In Maresius' Bossche jaren kon van Cartesianisme uiteraard nog geen sprake zijn. Van zijn *Cursus philosophici contracti pars practica, continens Logicam et Ethicam, cum Oeconomiae synopsi et Isagoge ad Politicam in usum Scholae Sylvae-Ducensis* (s'Bosch, 1642) is in Nederland geen enkel exemplaar bewaard gebleven. P. Dibon vond er een te Herborn²³⁾. Nauta, die het leerboek niet onder ogen gehad heeft, vermoedde, dat het „op Aristoteliaansche leest geschoeid” is geweest²⁴⁾.

Het vermoeden van Nauta vindt ook van elders bevestiging. Maresius heeft n.l. enkele van de wijsgerige disputaties, welke hij te 's-Hertogenbosch had laten verdedigen en wel die, welke naar zijn mening het meest verwant waren aan de theologie, vele jaren later nog opgenomen in het eerste deel van zijn *Sylloge disputationum aliquot selectiorum* (Gron., 1660)²⁵⁾. De disputaties, die ons ook de namen leren kennen van een negental Bossche studenten²⁶⁾, hebben betrekking op kwesties van inleiding tot de wijs-

²²⁾ Hermans, 115–121.

²³⁾ P. Dibon, *Le fonds néerlandais de la bibliothèque académique de Herborn*, MKNW, A'dam, 1957, 88.

²⁴⁾ Nauta, 161.

²⁵⁾ Vgl. Nauta, 162–163.

²⁶⁾ In alphabetische volgorde: J. Bitter (Haarlem), J. de Bruyn (Gorcum), J. Groen (afkomst niet vermeld), P. Hoogland (den Haag), H. Huninga van Oostwoldt (Groningen), A. van Lith (Bommel), S. Pistorius (Langerak), H. Ruysch (den Haag), H. Vlootius (den Bosch). — Dat met de plaatsnamen de geboorteplaatsen worden aangeduid, blijkt hieruit, dat S. Pistorius de zoon was van den vroegeren rector van de Latijnse School te 's-Bosch, Joh. Pistorius (†1636). — Bitter werd 5 febr. 1641, 20 jaar oud, als Jacobus Bitterus, Buscoducensis te Leiden voor de filosofie ingeschreven. J. de Bruyn (1620–1675), later hoogleraar wijsbegeerte Utrecht; wij zullen hem in deze studie nog ontmoeten. Over Groen heb ik geen nadere bijzonderheden kunnen vinden. Hoogland werd 6 sept. 1649 als Petrus Hoogelandt, Haga-Batavus, S. M. Cand. en 16 mei 1650 als Petrus Hogelandt, Minist. Cand. te Harderwijk ingeschreven. Op 9 sept. 1641 wordt een Hemmo Huninga, 17 jaar oud, te Groningen ingeschreven, op 4 nov. 1641 eveneens een Hemmo Huninga, Groeninganus, 20 jaar oud, te Leiden. Over van Lith, Pistorius en Vlootius geen verdere bijzonderheden. Henricus Ruysch, Haghiensis,

begeerte, van logica, physica, anthropologie en ethiek. Inhoud en strekking vallen geheel samen met die van het Aristotelisme der Reformatorische Scholastiek, in zijn verschillende nuances. De wijsbegeerte wordt in den geest van Aristoteles tot haar vier oorzaken teruggevoerd (121–126). Zij wordt verdeeld in *speculativa* en *practica*, de eerste in *physica*, *mathematica* en *metaphysica*, de tweede in *logica* en *ethica* (127–132). De logica, die door Aristoteles als instrument voor alle wetenschappen buiten de verdeling was gelaten, wordt dus met de Laat- en Nascholastiek in de wijsbegeerte geïncorporeerd.

Uit de logica worden eerst de termen (132–139) en vervolgens de praedicabilia (139–180) en de categorieën (181–190) besproken. Hier en daar wordt een bescheiden critiek uitgeoefend op P. Ramus en op de Leidse autoriteiten in de logica, P. Molinaeus (*Elementa logices*, 1596) en Fr. Burgersdijck (*Institutiones logicae*, 1626). Van de Nederlandse auteurs wordt verder de Deventer en Harderwijker hoogleeraar G. van Isendoorn (*Effatorum philosophicorum centuriae duae*, 1633) met instemming aangehaald.

In de *Corrolaria* en *Epimetra* bij de logische disputaties wordt in enkele omstreden kwesties buiten het terrein der logica partij gekozen. Zo wordt als het *principium individuationis* met J. Duns Scotus de *haecceitas* aangewezen en heet het, dat een en dezelfde bijkomstigheid niet van subject naar subject overgaat. Elk zijnde hangt in het zijn en elk handelend subject hangt in het handelen af van het Eerste Zijnde en de Eerste oorzaak, God. Zonder bezwaar kan ook de Christen bevestigen, dat alle gebeuren in de wereld door een lotsbestemming geleid wordt. Het redelijk schepsel handelt om een doel, alle andere handelen tot een doel. De vrijheid van den wil bestaat in onttrokken zijn aan dwang. Geen enkele zonde is van nature vergeeflijk. De eerste hemel is bolvormig; hij werkt op al het lagere in door beweging, licht en geheime eigenschappen. De engelen verschillen niet in soort, maar in getal.

In de physica wordt aan de geocentrie vastgehouden (207–215). Van den „hemel” worden naam, oorzaken en beginselen verklaard (216–232). De ziel in den zin van algemeen levensbeginsel wordt met de letterlijk vertaalde woorden van Aristoteles' *De anima* (II, 1, 412, a, 27–28) gedefinieerd en voor de menselijke ziel wordt deze definitie in den geest van Aristoteles aan de hand van Scholastieke uitweidingen en termen nog verder geurgeerd. Zij is geen *forma assistens*, die het lichaam als instrument zou gebruiken en ook geen bijkomstigheid. Zij is onlichamelijk en onstoffelijk. De

werd 12 april 1642, 20 jaar oud, te Leiden ingeschreven, sept. 1643 te Utrecht en 15 maart 1644 voor de rechtsgeleerdheid te Groningen.

pluralitas formarum van de Augustijnse School wordt afgewezen. Met betrekking tot den oorsprong der ziel wordt tegen het creatianisme voor een theorie gekozen, die als „geestelijk traducianisme” kan worden aangeduid: de ziel wordt niet onmiddellijk door God geschapen, maar door de zielen van de ouders aan het kind doorgegeven, op niet nader te bepalen geestelijke wijze, zoals licht ontspringt uit licht (190–200). Zij heeft haar zetel in het lichaam en zij is daarmee verbonden, niet enkel als de vorm met de stof, maar ook als voornaamste handelend subject met zijn instrumenten. Zij is in het lichaam niet *circumscriptive*, omgrensderwijze, maar ten hoogste *definitive*, bepaalderwijze²⁷). Zij is geheel in het gehele lichaam en geheel in elk van zijn delen; zij is de enige en volledige zelfstandigheidsvorm in den mens; zij is geestelijk en onsterfelijk (201–207).

De stellingen uit de ethica (82–115) hebben betrekking op de begrippen goed en kwaad, op de geoorloofde zelfverdediging en op de rechtvaardigheid. Hier wordt mede verdedigd, dat God als het hoogste goed voor den mens moet worden beschouwd, dat er in God geen sprake kan zijn van *scientia media*²⁸), dat de rechtvaardigheid evengoed als de andere zedelijke deugden het midden houdt tussen twee ondeugden.

In 1642 is Maresius benoemd tot hoogleraar in de theologische faculteit te Groningen. Hier heeft hij tot zijn dood in 1673 als docent, predikant, organisator, auteur van theologische geschriften en polemist een omvangrijke werkzaamheid ontwikkeld, die door Nauta in alle bijzonderheden is beschreven. Zijn langdurige en geruchtmakende polemieken met G. Voetius over de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap te 's-Hertogenbosch, waarbij hij Descartes

²⁷) Met deze termen wordt in de monistisch-dualistische anthropologie van het Aristotelisme der latere Scholastiek aangeduid, dat de ziel haar zetel in het lichaam heeft, niet omschreven naar delen of afmetingen, welke met overeenkomstige delen van het lichaam zouden samenvallen (als geestelijke zelfstandigheid heeft de ziel immers geen delen), maar naar geheel haar zelfstandige wezenheid geheel of liever volledig in het gehele lichaam en in elk van zijn delen. Zie hierover: J. Th. Beysens, *Algemene zielkunde*, III, Bussum, 1920, 138–143; de Nederlandse equivalenten van de Latijnse termen zijn ontleend aan: S. Axters, *Scholastiek lexicon*, Antw., 1937.

²⁸) Het in de Nascholastiek veel omstreden begrip van de *scientia media* is afkomstig van L. de Molina S.J. (1536–1600), die daaronder de kennis verstaat, waarmee God zonder enige voorafgaande wilsbepaling van eeuwigheid weet, wat iedere vrij willende mens in elke situatie zou doen, indien hij in het genot van die vrijheid in die situatie geplaatst zou worden. De *scientia media* wordt dan in de vaktaal der Nascholastiek onderscheiden van de *scientia visionis*, waarmee God alle werkelijke dingen en alle werkelijk gebeuren in verleden, heden en toekomst kent, en van de *scientia simplicis intelligentiae*, waarmee God het louter-mogelijke kent, dat niet verwerkelijk zal worden.

aan zijn zijde kreeg ²⁹⁾, valt nog voor een deel in zijn Bosschen tijd. In het geding van Descartes met zijn Groninger collega M. Schoock (1614–1669) heeft hij op zijn beurt zijn landgenoot gesteund ³⁰⁾. In de eerste jaren van zijn Gronings hoogleraarschap stond hij ook niet geheel afwijzend tegenover de nieuwe wijsbegeerte, die door Descartes en zijn volgelingen hier te lande werd verkondigd ³¹⁾, maar in later jaren en met name sinds het verschijnen van L. Meyers *Philosophia Sacrae Scripturae interpres* (1666) rezen er bij hem bedenkingen tegen de gevolgen, die op theologisch gebied uit de beginselen van Descartes werden getrokken, en in zijn *De abusu philosophiae Cartesianae surrepente et vitando in rebus theologicis et fidei* (Gron., 1670), vooral gericht tegen den toenmaligen Nijmeegsen hoogleraar Chr. Wittichius (1625–1687), gaf hij blijk, zich bewust te zijn geworden van de belangrijke verschilpunten, die hem bij alle bewondering voor de persoon van Descartes toch van diens filosofie scheidden ³²⁾.

Voor ons doel heeft de geestelijke ontwikkeling van Maresius na zijn vertrek uit 's-Hertogenbosch weinig of geen betekenis. Wel mag worden aangenomen, dat de rede *De usu et abusu rationis in rebus theologicis et fidei* (Gron., 1643) ³³⁾, waarmede hij 20 januari 1643 zijn ambt te Groningen aanvaardde, een overtuiging vertolkte, die reeds in zijn Bosschen tijd de zijne was.

Het eigen vermogen van de rede, het laatste restje van het natuurlijk licht, dat na den zondeval in 's-mensen geest is overgebleven, kon hij als Calvinistisch theoloog althans in beginsel niet hoog aanslaan. In de praktijk wijkt echter de taak die hij haar in zaken van theologie en geloof toekent, niet ver af van die, welke de Aristotelische theologen van de 13de eeuw en hun latere volgelingen haar hadden opgedragen. De theologie moet naar zijn mening uit Gods woord worden geput; de kennis Gods, waar zij van uit gaat, kan slechts door openbaring worden verkregen. Het geloof staat hier geheel los van de rede. Het kan echter de rede corrigeren en haar voor dwaling behoeden. Zo leert het geloof de rede, dat het mogelijk is, dat een maagd moeder wordt en dat alle dingen uit het niet zijn geschapen. De rede zal zich dus in laatste instantie steeds aan Gods woord moeten onderwerpen. Anderzijds echter kan zij aan de theologie diensten bewijzen, door ons te

²⁹⁾ C. Serrurier, *Descartes, leer en leven*, 's-Grav., 1930, 107–109; A. C. Duker, *Gisbertus Voetius*, II, Ldn., 1910, 85–131; Nauta, 172–183; F. Sassen, *Descartes* (Serie „Helden van de Geest”), 's-Grav., 1963, 40–42.

³⁰⁾ Nauta, 244–282.

³¹⁾ Nauta, 356–361.

³²⁾ *Wijsb. Ned.*, 165; Nauta, 361–365.

³³⁾ Herdrukt in Maresius' *Collegium theologicum*, Gron., 1656, 630–652; ²1659, 650–672; ³1662, 547–566.

helpen de goddelijke geheimen tot op zekere hoogte te leren verstaan. Ook de openbaring immers veronderstelt in den mens het natuurlijk licht en het gebruik van de rede, hoe zwak dat ook moge zijn. Haar geheimen kunnen wel de rede te boven gaan, maar nooit met de rede in strijd komen. Van een „dubbele waarheid”, een theologische tegenover een philosophische, kan dan ook in geen geval sprake zijn. In de theologie kan van de rede gebruik worden gemaakt om de geloofwaardigheid van de geloofsgeheimen aan te tonen en die zodoende tegen de dwaalleer te verdedigen, om met behulp van dialectische middelen uit de geopenbaarde leer gevolgen te trekken en daarmee den tegenstander „ad absurdum” te voeren, om de „analogia fidei” in het licht te stellen, ten slotte om met gegevens van menselijke kennis moeilijke schriftuurplaatsen te verduidelijken.

Cartesiaans klinkt dit alles in het geheel niet. Het is nog steeds het hoofdprobleem van de oude Scholastiek, dat van de verhouding van geloof en weten, theologie en wijsbegeerte³⁴), hetwelk hier door Maresius wordt aangesneden, en zijn Calvinistische overtuiging omtrent het geringe vermogen der rede belet hem niet, het in den zin van de Scholastieke harmonie op te lossen.

³⁴) F. Sassen, *Het hoofdprobleem der Scholastiek*, ANTW, XXIX (1935-36), 204-210.

FLORENTIUS SCHUYL, HOGLERAAR TE 's-HERTOGENBOSCH EN
TE LEIDEN

Het is niet te verwonderen, dat de omvangrijke leeropdracht, het dagelijks contact met de studenten, hoe gering in aantal ook, en de werkzaamheden, die hij als Waals predikant voor zijn schamele kudde geregeld te verrichten had, Maresius na enkele jaren toch te veel zijn geworden. Reeds in de *Ratio studiorum* van 1639 drukte hij de hoop uit, dat er binnenkort iemand zou worden aangesteld om hem van het onderwijs in de wijsbegeerte te ontlasten, en in 1640 wist hij zich inderdaad hulp te verschaffen in de persoon van Florentius Schuyt (1619–1669)¹⁾, die voorlopig tot zijn assistent voor de wijsbegeerte werd benoemd, onder voorwaarde, dat hij tegelijk zijn theologische studie onder leiding van Maresius zou voltooien.

Van Schuyt weten wij gelukkig meer dan van verschillende andere Bossche hoogleraren in de wijsbegeerte. Hij was te Schiedam geboren als zoon van ds. Everhard Schuyt, die in 1630 naar 's-Hertogenbosch was beroepen en daar als predikant en scholarch een actieve rol in het kerkelijke en openbare leven heeft gespeeld²⁾. In 1636 was hij op verzoek van zijn vader als stadskwekeling aangenomen, hetgeen hem gelegenheid had gegeven, te Utrecht wijsbegeerte te gaan studeren. Daar moet hij de lessen hebben gevolgd van H. Rennerius (1593–1639)³⁾ en Arn. Senguerdius (1610–1667). Onder laatstgenoemde, Aristotelicus en Voetiaan⁴⁾, verdedigde hij een *Disputatio de divisionibus entis et specialius de substantia*⁵⁾, alsmede *Positiones politicae et oeconomicae*⁶⁾ en op 9 juli 1639 is hij onder Senguerdius tot *magister artium* gepromoveerd op stellingen over het aantrekkingsvermogen van den zeilsteen. Voor de opdracht van zijn stellingen en ter vergoeding van de bij de promotie gemaakte onkosten kende de magistraat van 's-Hertogenbosch aan Schuyts vader een bedrag van f. 100,— toe⁷⁾.

Het *Collegium metaphysicum* van Senguerdius (Utr., 1636, ²1640), waarin Schuyt zijn disputatie *De divisionibus entis* te verdedigen

1) ABW, XVII, 564–566.

2) W. Meindersma, *De Gereformeerde gemeente te 's-Hertogenbosch, 1629–1635*, diss. Utr., Zalt-Bommel, 1909, 65, 85–89, 91, 211–214.

3) F. Sassen, *Henricus Rennerius, de eerste „Cartesiaansche” hoogleeraar te Utrecht*, MNAW, A'dam, 1941.

4) *Wijsb. Ned.*, 136.

5) Gedrukt in: Arn. Senguerdius, *Collegium metaphysicum*, Utr., ²1640, 196–208.

6) Dibon, *Enseignement*, 205, n. 41.

7) Meindersma, *t.a.p.*, 88, n. 2; de Haas, 120, n. 4.

kreeg, is blijkens den titel ⁸⁾ geheel van de hand van den presiderenden hoogleraar en geeft in 16 disputationen een elementaire, maar zeer systematisch opgezette inleiding tot de algemene metaphysica. Het verraadt in geheel zijn inhoud den invloed van Senguerdius' Leidsen leermeester Fr. Burgersdijck, maar sluit, zeker tot genoegen van zijn beschermer G. Voetius, nog nauwer aan bij de Aristotelische traditie van de Laat- en Nascholastiek, meer in het bijzonder bij die van de Spaanse Jesuïetenschool, waar Senguerdius bij voorkeur zijn Scholastieke vaktermen aan ontleent. De hier behandelde „algemene metaphysica” staat tegenover een „metaphysica specialis”, die nog niet de betekenis heeft, welke door Chr. Wolff later zou worden geïjkt, maar die bij Senguerdius samenvalt met de „pneumatologia” of „pneumatosophia”, die zich met de onstoffelijke zelfstandigheden, God, de engelen en de menselijke ziel, bezig houdt. Van enige reactie op de Cartesiaanse metaphysica is, zoals begrijpelijk, nog geen spoor te bekennen.

Het gedeelte, dat aan Schuyt ter verdediging was toegewezen ⁹⁾, over de verdelingen van het zijn en meer speciaal over de zelfstandigheid, past uiteraard geheel in het door zijn hoogleraar opgezette schema. Het zijn wordt verdeeld in God en schepping en nog eens in zelfstandigheden en bijkomstigheden. Opgemerkt wordt, dat het niet de verdelingen betreft van een eenzinnig klassebegrip in de hem onderhorige soortbegrippen, maar van een analoog begrip in zijn analogata. Het valt op, dat bij de uiteenzetting van het substantiebegrip behalve op Aristoteles alleen op Katholieke Scholastici, Thomas van Aquino, J. Duns Scotus, Cajetanus en Suarez, een beroep wordt gedaan. De definities van „substantia”, „suppositum” en „persona” zijn die van de Scholastiek der Middeleeuwen. In de uitweidingen over de Drievuldigheid en over de Christologie komt de doelstelling van deze metaphysische beschouwingen op de studie der theologie onmiskenbaar tot uiting.

De promotie van Schuyt te Utrecht is met enig rumoer gepaard gegaan, hetgeen in dien tijd bij zulke plechtigheden in het geheel niet ongewoon was ¹⁰⁾. Dat dit speciale geval voor de historie bewaard is gebleven, is echter slechts hieraan te danken, dat Gisbertus Voetius er later gebruik van heeft gemaakt bij de bestrijding van zijn tegenstander Henricus Regius. Schuyt werd n.l. bij de verdediging van zijn stellingen door een van zijn opponenten, die de nieuwe wijsbegeerte van Descartes bleek toegedaan te zijn

⁸⁾ *Collegium metaphysicum, in quo Metaphysica generalis breviter proponitur XVI disputationibus publice ventilatis in inclita Academia Ultrajectina auctore et praeside M. Arnolde Senguerdio, Philosophiae Professore ordinario.*

⁹⁾ Zie noot 5.

¹⁰⁾ M. de Vrijer, *Henricus Regius, een „Cartesiaansch” hoogleeraar aan de Utrechtsche Hoogeschool*, diss. Utr., 's-Grav., 1917, 32-33.

en bij zijn bestrijding geen gebruik maakte van de vertrouwde syllogistische wijze van argumenteren, zó in het nauw gebracht, dat de promotor zich gedrongen voelde, zelf voor zijn leerling in de bres te springen. Daarop viel de hoogleraar in de geneeskunde Henricus Regius (1598–1679)¹¹⁾, van wien bekend is, dat hij zijn onderwijs in het juist afgelopen academisch jaar geheel naar de beginselen van Descartes had ingericht, zijn jongeren collega op heftigen toon in de rede, ten einde den opponent, die een van zijn leerlingen was, bij deze publieke plechtigheid in strijd met de heersende gewoonte het gelijk tegenover den promovendus te verzekeren. Volgens Voetius, die het geval later in de *Narratio historica* (Utr., 1643) van de gebeurtenissen rond Descartes te Utrecht liet vastleggen¹²⁾, zou het optreden van Regius bij deze gelegenheid een zeer pijnlijken indruk bij het merendeel van de Utrechtse hoogleraren hebben achtergelaten¹³⁾ en Baillet heeft deze lezing van het voorgevallene aan het nageslacht doorgegeven, hoewel niet zonder de voorzichtige toevoeging, „que nous n'avons apprise (cette action) que par le canal de Voetius”¹⁴⁾.

De Vrijer meent intussen¹⁵⁾, dat niet bij Regius de schuld van het incident lag, maar bij Senguerdius. Deze had als leider van het debat zich ervan moeten onthouden, het woord te nemen, toen hij zag, dat de promovendus, die per saldo de privé-meningen van den voorzitter zelf verdedigde, er niet uit kon komen. Het optreden van Regius vindt de Vrijer in deze omstandigheden „volmaakt begrijpelijk”. Hij is daarbij ook geneigd, in aanmerking te nemen, dat Schuyt later aanhanger van Descartes is geworden, en hij vraagt zich af, of het „niet zeer mogelijk is, dat Regius reeds bij diens promotie merkte, dat het vuur, waarmede Schuyt de Scholastieke methode verdedigde, niet evenredig was aan zijn innerlijke verzekerdheid van haar waarheid.”

Hoe het zij, Regius zelf heeft de zaak zeker niet zo hoog opgenomen als Voetius het wilde voorstellen. Toen hij vijf dagen na de promotie van Schuyt aan Descartes verslag uitbracht van het door hem in het afgelopen jaar gegeven onderwijs¹⁶⁾, repte hij met geen woord van hetgeen er was voorgevallen. Schuyt heeft na zijn promotie Utrecht den rug toegekeerd en zich op 21 oktober 1639 te Leiden als student in de filosofie laten inschrijven.

¹¹⁾ *Wijsb. Ned.*, 143.

¹²⁾ *Narratio historica*, 14.

¹³⁾ A. C. Duker, *Gisbertus Voetius*, II, Ldn., 1910, 142–143; de Vrijer, *t.a.p.*, 31–32; Dibon, *Enseignement*, 205; G. Monchamp, *Histoire du Cartésianisme en Belgique*, Bruss.–St. Truiden, 1886, 398.

¹⁴⁾ Adr. Baillet, *La vie de Monsieur Descartes*, Parijs, 1691, II, 34, 399.

¹⁵⁾ De Vrijer, *t.a.p.*, 31–32.

¹⁶⁾ Regius aan Descartes, 14 juli 1639, AM, III, 238–239.

Zonder de mogelijkheid, die wij zo juist door de Vrijer zagen opperen, geheel te verwerpen, lijkt het mij toch waarschijnlijk, dat hij toen nog op het standpunt stond van het Aristotelisme, waarin hij te Utrecht door Senguerdius was onderwezen. Te Leiden moet hij als leermeester hebben gehad Fr. du Ban (1592–1643), die daar in 1639 geheel het wijsgerig onderwijs in handen had. Dat deze hem naar het Cartesianisme zou hebben georiënteerd, is op zijn minst twijfelachtig. De enige sporen, die het onderwijs van du Ban heeft nagelaten, wijzen in een andere richting¹⁷). Schuyl zal zich dus ook te 's-Hertogenbosch althans voorlopig nog door de Aristotelische beginselen hebben laten leiden.

Toen Maresius in 1642 naar Groningen was vertrokken, kreeg Schuyl op zijn verzoek een vaste aanstelling als hoogleraar in de wijsbegeerte en werd hij van de hem in 1640 gestelde voorwaarde betreffende zijn theologische studie ontheven. Hij moet zich echter na zijn promotie in de wijsbegeerte in het éne jaar van zijn verblijf te Leiden en in de eerste twee jaren van zijn werkzaamheid te 's-Hertogenbosch ijverig op de theologie hebben toegelegd. Later zou blijken, dat hij in de H. Schrift, de Kerkvaders en de theologen van zijn tijd grondig thuis was. Het vermoeden van Suringar¹⁸), dat hij zich te Leiden „niet alleen met wijsgerige, maar ook met natuur- en geneeskundige studiën heeft bezig gehouden”, is even ongegrond als de bewering van Baumann¹⁹), dat hij „reeds als jongeman te Leiden in de geneeskunde had gestudeerd”. Schuyl heeft te Leiden de wijsgerige propaedeuse voor de theologie, die hij als studierichting had gekozen, uitgebreid en verdiept en zich daardoor voor een leeropdracht in de wijsbegeerte te 's-Hertogenbosch bekwaam gemaakt. Jammer genoeg zijn van het door hem gegeven onderwijs geen bijzonderheden bekend. Slechts van twee studenten weten wij, dat zij onder hem disputaties hebben verdedigd. Het zijn: Bernhardus à Wallencamp, *Disp. phil. de philosophia* (17 juli 1640) en Joh. de Bruyn, *Disp. phil. de accidente* (18 aug. 1640). Beide disputaties zijn te 's-Hertogenbosch gedrukt (1640); in de Bibliotheek van Herborn is een exemplaar daarvan bewaard²⁰). Schuyls student Joh. de Bruyn zullen wij later nog ontmoeten.

In 1644 heeft de toen 25-jarige Schuyl, die juist in die dagen, zoals wij van hemzelf vernemen, op trouwen stond, zich gemengd

¹⁷) *Wijsb. Ned.*, 148.

¹⁸) G. C. B. Suringar, *Invloed der Cartesiaansche wijsbegeerte op het natuur- en geneeskundig onderwijs aan de Leidsche Hoogeschool*, NTGen., 1864, en: *Bijdragen tot de geschiedenis van het geneeskundig onderwijs aan de Leidsche Hoogeschool*, z.j. (1866), 24.

¹⁹) E. D. Baumann, *François dele Boe Sylvius*, Ldn., 1949, 35.

²⁰) Dibon, *Herborn*, 114.

in de destijds in Gereformeerde kringen brandende vraag²¹⁾, of „het hedendaegsche mannen of vrouwen hayr, 'tgeen langer afhangt als de hersen-panne reijckt, als strijdende tegen de natuyr en schriftuyr ongeoorloft is”²²⁾. Onder het pseudoniem A. Verborgh (een toespeling op zijn naam) gaf hij in dat jaar een *Raedt voor de scheersiecke haircloovers* uit ('s-Bosch, 1644) en het volgend jaar voegde hij daar onder zijn eigen naam nog een tweede deel aan toe. Het geheel kreeg tot titel: *Hayrige werelt waer in verthoont wert de hedendaegsche hair-clooverij* (A'dam, 1645) en werd versierd met een opdracht en een besluit aan „Constantia H.”²³⁾. Het boek was opgezet ter bestrijding van Ds. G. Czn. Udemans (1581/2–1649), predikant te Zierikzee²⁴⁾, die van april tot november 1630 en opnieuw van juli 1631 tot maart 1632 te 's-Hertogenbosch als „predicant bij leeninge” gefungeerd had²⁵⁾ en die kort tevoren onder het pseudoniem Irenaeus Poimenander in zijn *Absoloms-hayr*²⁶⁾ een fel requisitoir tegen het dragen van lange haren door mannen en vrouwen had gehouden. Het boek van Udemans was voorzien van een „Approbatie”, getekend door het Utrechtse theologische driemanschap Gisbertus Voetius (1589–1676), Meinardus Schotanus (1593–1644) en Carolus de Maets (1591–1651), waarin verklaard werd dat het betoog „niet alleen overeenkomende (was) met Godes Woort, ende de ghemeyne Leere der Christelijcker Gereformeerder Kercken, maer ooc seer bequaem, grondich ende noodich, om in deze sware tijden de conscientien van velen op te wecken”. De Maets zou later nog uit naam van de Utrechtse faculteit der godgeleerdheid als verdediger van Udemans optreden, hetgeen hem weer de felle bestrijding van den Groninger hoogleraar M. Schoock (1614–1669) op den hals haalde²⁷⁾.

Schuyt ging zijn tegenstander onder groot vertoon van eruditie met argumenten uit de rede en de Schrift te lijf en gaf daarbij blijk, ook van den syllogistischen bewijstrant niet afkerig te zijn. Zo betoogde hij, dat hetgeen God gebiedt, niet in strijd kan zijn

²¹⁾ G. D. J. Schotel, *Bijdrage tot de geschiedenis der kerkelijke en wereldlijke kleeding*, 's-Grav., 1856, 3–50.

²²⁾ *Hayrige werelt*, I, 4; *Ned. Cart.*, 261.

²³⁾ Waarschijnlijk te identificeren als Constantia Huygens (1602–1667), echtgenote van D. le Leu de Wilhem (1588–1658).

²⁴⁾ NNBW, X, 1065–66; P. J. Meertens, *Godefridus Cornelisz Udemans*, NAK, XXVIII (1935), 65–106.

²⁵⁾ Meindersma, *t.a.p.*, 46–74.

²⁶⁾ Irenaeus Poimenander (G. C. Udemans), *Absoloms-hayr off discours, daerinne ondersocht wordt, wat daer te houden zij vande wilde vliegende hayrtrossen off af-hangende hayr-locken, die in onsen tijdt van allerley mans ende vrouwspersonen . . . gedragen worden*, Dordr., 1643; hierover: Meertens, *t.a.p.*, 91–92.

²⁷⁾ Chr. Sepp, *Het godgeleerd onderwijs in Nederland gedurende de 16e en 17e eeuw*, II, Ldn., 1874, 163–164; Schotel, *t.a.p.*, 48–50.

met de natuurwet. God echter gebiedt, zoals Schuyl op grond van teksten uit de Schrift beweert, „het voeden van het mannelijcke langhe-hair en 't scheeren van 't vrouwen-hair”²⁸⁾. Dus volgt, dat geen van beiden met de natuurwet in strijd is (I, 53). Daar de apostel Paulus echter „het scheeren of schrappen der vrouwen” althans hypothetisch voorschrijft (I Kor., XI, 6, 13-15) kan men de vraag stellen, of dit misschien een voorschrift van de natuurwet is. Neen, zo redeneert Schuyl verder: een wet, die men ter wille van zijn gezondheid mag breken en overtreden, kan geen natuurwet zijn. Welnu, de wet van Paulus van het scheren en schrappen der vrouwen mag men ter wille van zijn gezondheid overtreden. Dus kan die wet van Paulus geen natuurwet zijn (II, 43). Betreffende het afhingende haar van mannen en vrouwen is de eindconclusie van den schrijver, „dat het ongefondeert en gansch redeloos is, te seggen, dat den Christenenen ongeoorloft is, syn hair over syn neck of ooren te laeten afhangen” (II, 88).

Waarschijnlijk is Schuyl ervan op de hoogte geweest, dat zijn Utrechtse leermeester Arn. Senguerdius in het voorjaar van 1646 was aangezocht voor het professoraat in de physica aan de Illustre School en het subregentschap van het Collegium Auriacum te Breda²⁹⁾. Zo is althans de passage te verklaren in zijn brief van 6 juni 1646 aan D. le Leu de Wilhem (1588-1658), zwager van den Bredasen curator Constantijn Huygens (1596-1687) en lid van den Raad van State en van den Raad van Brabant, waarin hij Senguerdius gelukwenscht en zegt, hem bijna te benijden, omdat hem het voorrecht te beurt valt, het Huis van Oranje, waaraan wij de gulden vrijheid te danken hebben, van dienst te mogen zijn. De benoeming van Senguerdius te Breda is echter, zoals bekend, niet doorgegaan. Misschien heeft Schuyl gehoopt, dat er te Breda, waar de situatie van de Illustre School onder den persoonlijken steun van Frederik Hendrik gunstiger vooruitzichten leek te bieden dan te 's-Hertogenbosch, ook voor hem mogelijkheden lagen. In den juist aangehaalden brief beval hij zich met nadruk in de gunst van de Wilhem aan en om hem te overtuigen van zijn gematigde houding in de zo fel omstreden kwesties van den dag verzekerde hij, dat hij in de twisten tussen Voetius en Maresius aan de zijde van den laatste stond. In een brief van 22 november 1646 voegde hij daar nog aan toe, dat hij zich het liefst buiten alle

²⁸⁾ Hier wordt bedoeld op de 17de-eeuwse vrouwenmode om ter wille van de „wilde vliegende lokken” en de garsetten op het voorhoofd „min of meer het hoofd te ontblooten en het hair eenigszins te scheren”; Schotel, t.a.p., 23. Garsetten zijn op het voorhoofd afhingende echte of valse haarlokken.

²⁹⁾ F. Sassen, *Het wijsgerig onderwijs aan de Illustre School te Breda, 1646-1669*, MKNW, A'dam, 1962, 10.

onenigheden op doctrinair en ander terrein wilde houden³⁰). Hij wist toen al, dat de kansen te Breda althans in eerste instantie voor hem verkeken waren: bij de opening van de Illustre School in september 1646 waren daar Albertus Kyperus (\pm 1614–1655) en Henricus Bornius (1617–1675) tot hoogleraren in de wijsbegeerte aangesteld³¹).

Toen echter in het begin van 1647 geruchten rondgingen, dat er over gedacht werd te Breda nog een hoogleraar in de wijsbegeerte te benoemen, wellicht om een van de aan Bornius opgedragen vakken van hem over te nemen³²), liet Schuyt zich door Maresius aanbevelen bij den curator van de Bredase Illustre School André Rivet (1572–1651). „Juvenis quidem est, zo schreef Maresius vanuit Groningen aan Rivet³³), sed non ineruditus ac in tricis philosophicis bene versatus, et qui cum se totum devoverit huic studio nec aliud cogitet, in eo plurimum poterit”. Het getuigenis is loffelijk, als men het „non ineruditus” als een *litotes* wil verstaan en het woord „tricae” niet in depreciërenden zin als „flauwigheden” of „onbenulligheden” wil vertalen. Het laat geen twijfel over aan de toewijding van Schuyt aan de hem te 's-Hertogenbosch opgedragen taak. Ook bij de Wilhem beval Maresius Schuyt voor een benoeming te Breda aan³⁴). Van de instelling van een nieuwen zetel voor de wijsbegeerte is daar echter niets gekomen en Schuyt is te 's-Hertogenbosch gebleven. Misschien heeft de teleurstelling over de gemiste kans hem ertoe gebracht zich met zaken buiten zijn onderwijs en wetenschappelijk werk bezig te gaan houden. Zo heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door met machtiging van de Staten-Generaal een groot aantal studiebeurzen in den Bosch en omgeving op te sporen en die door de Gereformeerde overheid in beslag te laten nemen, ten einde ze voortaan, in strijd met de bedoeling der stichters, uitsluitend aan studenten van Reformatorische belijdenis ten goede te doen komen. Ter beloning van de aldus bewezen diensten werd hij in 1650 aangesteld tot „ontvanger-generaal van de beurzen en beneficiën ad studia” in Stad en Meierij³⁵). Ook heeft hij zitting gehad in de stedelijke regering.

De relatie met de Wilhem heeft Schuyt ook in latere jaren aangehouden. Het is te betreuren, dat daar slechts enkele sporen van zijn overgebleven³⁶). In een brief van 25 november 1648 beval hij

³⁰) Deze brieven U.B. Ldn., BPL, 293 A.

³¹) Sassen, *Breda*, 10.

³²) *T.z.p.*, 21.

³³) Maresius aan Rivet, 6 febr. 1647, bij D. Nauta, *Samuel Maresius*, diss. V.U., A'dam, 1935, 527.

³⁴) Maresius aan de Wilhem, 6 febr. 1647, bij Nauta, *Maresius*, 528.

³⁵) Velingius, 33; de Haas, 124; J. C. A. Hezenmans, *'s-Hertogenbosch van 1629 tot 1798*, 's-Bosch, 1899, 139, n. 1.

³⁶) Zie noot 30.

zijn broer bij den invloedrijken raadsheer aan. Op 10 december 1653 zond hij hem op zijn verzoek enkele disputaties, waardoor hij naar zijn zeggen te 's-Hertogenbosch den weg naar de Cartesiaanse wijsbegeerte begaanbaar trachtte te maken. De zoon van de Wilhem was toen bij hem in huis, waarschijnlijk om de lessen aan de Illustre School te volgen. Schuyt belooft den jongen student als zijn eigen zoon te zullen beschouwen. Ook met de Wilhems vrouw, Constantia Huygens (1602–1667) is Schuyt in epistolaire relatie getreden. Bij zijn brief van 31 maart 1656 zond hij haar onder dank enkele brieven van Descartes terug, die hij van haar had geleend en waar hij niet zonder ontroering kennis van had genomen. Waarschijnlijk zijn deze brieven geadresseerd geweest aan Constantia's echtgenoot; brieven van den wijsgeer aan haarzelf zijn niet bewaard gebleven. Wel achtte Descartes haar persoon zeer hoog en stelde haar oordeel over zijn wijsgerige denkbeelden bijzonder op prijs³⁷). In 1637 was zij bij degenen, die van hem een exemplaar van het *Discours de la méthode* toegezonden hadden gekregen³⁸). Wat ervan zij, Schuyt zou het, naar hij zijn correspondenten verzekerde, diep betreuren, als er ook maar één letter van den groten wijsgeer verloren zou gaan. Een „zacht lammeken”, vrucht van eigen hof, deed hij mevrouw de Wilhem als tegenpraestatie voor het lenen van de brieven met dezelfde gelegenheid toekomen.

In den loop der jaren heeft zich inderdaad, zoals in de brieven aan de Wilhem en zijn vrouw te lezen valt, in de wijsgerige overtuigingen, waarmede Schuyt in 1640 zijn ambt te 's-Hertogenbosch had aanvaard, een ingrijpende verandering voorgedaan. De verschillende fasen van die verandering zijn niet meer met nauwkeurigheid na te gaan. Wij mogen aannemen, dat Schuyt van zijn eenzamen post in het verre Generaliteitsland den strijd rond het Cartesianisme, die zich aan de Hogescholen van de Republiek afspeelde, met belangstelling heeft gevolgd. Geleidelijk heeft hij zich aan de denkbeelden van Descartes, met name op het gebied van de physica en de anthropologie, gewonnen gegeven. Vooral de mechanische natuurverklaring van Descartes trok hem aan. In 1662 verscheen van zijn hand een Latijnse vertaling van Descartes' onuitgegeven *Traité de l'homme*³⁹), waarvoor hij twee exemplaren van het Franse origineel had gebruikt. Het initiatief tot de ver-

³⁷) „Descartes l'estimait beaucoup et lui demandait volontiers et même avec déférence ce qu'elle pensait sur les nouvelles idées de philosophie qu'il inventait”; Bayle, *Dictionnaire*, aangehaald AM, I, 470.

³⁸) AM, I, 339.

³⁹) *Renatus des Cartes de Homine, figuris et latinitate donatus a Florentio Schuyt, inclytæ urbis Sylvæ Ducis senatore et ibidem philosophiæ professore*, Ldn., 1662.

taling was uitgegaan van Descartes' vriend A. Pollot (1602/4–1668)⁴⁰), die ook zijn eigen exemplaar aan Schuyt ter beschikking had gesteld. Het andere werd hem geleend door Descartes' buurman in zijn Egmondse tijd, Ant. Stutler van Surck, Heer van Bergen († 1666)⁴¹), die het zelf van het oorspronkelijk handschrift van Descartes had afgeschreven. De tweede uitgave van Schuyt's werk (Ldn., 1664) was vermeerderd met een *Interpretis epistola ad amicum*, die hoofdzakelijk gewijd is aan enkele kwesties van juiste vertaling, maar waaruit tevens blijkt, dat hem toen nog twee andere exemplaren van den Franssen tekst bekend waren. Een daarvan was hem bezorgd door den Leidsen hoogleraar Adr. Heereboord (1614–1661), het andere, een afschrift van den auto-graaf van Descartes, was uit Parijs door Cl. Clerselier (1614–1686) toegezonden aan den Leuvenen hoogleraar G. van Gutschoven (1615–1668), met wien, zoals wij nog zullen zien, Schuyt persoonlijk contact onderhield.

Ongeveer ter zelfder tijd werd door Cl. Clerselier *L'homme de René Descartes et un traité de la formation du foetus du mesme auteur* (Paris, 1664) in het licht gegeven⁴²). Van de tekeningen, waarmede Schuyt zijn vertaling verlucht had, waren er naar zijn zeggen⁴³) maar enkele van Descartes zelf; de overige waren van zijn eigen hand⁴⁴). Enigen tijd vóór het verschijnen van de eerste uitgave had hij aan Clerselier, die door Pollot op de hoogte was gebracht, op diens verzoek de tekeningen toegezonden en in 1663 deed hij hem ook een exemplaar van het inmiddels verschenen werk toekomen. Clerselier heeft echter van de tekeningen van Schuyt geen gebruik gemaakt: hij had al eerder maatregelen genomen om zijn eigen uitgave door de Cartesianen L. de la Forge en G. van Gutschoven te laten illustreren⁴⁵). Wel heeft hij de voorrede van Schuyt in Franse vertaling in zijn boek opgenomen⁴⁶).

Schuyt heeft zijn voorrede ingezet met een enthousiaste belijdenis van zijn Cartesianisme, waarin hij als in een echt *Credo* den gehelen inhoud van het door hem aanvaarde stelsel in korte en kernachtige zinnen samenvat. Opmerkelijk is daarbij, dat hij ook ten volle

⁴⁰) NNBW, II, 1117–19.

⁴¹) *Ned. Cart.*, 77–78.

⁴²) AT, XI, 3–202; *Ned. Cart.*, 268–269.

⁴³) *De homine*, 122.

⁴⁴) De Deense natuuronderzoeker N. Stensen (1638–1686), die toen te Leiden studeerde, schreef over deze tekeningen aan Th. Bartholinus: „Figurae conspiciuntur non inelegantes, quas ex ingenioso cerebro produisse certum est; an vero tales in ullo cerebro conspiciendae, valde dubitarem”; aangehaald door J. Banga, *Geschiedenis van de geneeskunde en van hare beoefenaren in Nederland*, Leeuw., 1868, 512.

⁴⁵) Monchamp, *t.a.p.*, 398–399.

⁴⁶) *Ned. Cart.*, 188, 261–262.

recht doet aan de apologetische bedoelingen ten dienste van God en godsdienst, waar Descartes zich bij zijn werk door had laten leiden, maar waar zijn tegenstanders zo weinig waarde aan hechtten en waar het latere rationalisme zo lichtvaardig overheen is gelopen ⁴⁷).

Aan René Descartes komt naar de mening van Schuyt de eer toe, de verdrukte wijsheid in haar vroegere vrijheid en schoonheid te hebben hersteld. Hij heeft de wijsbegeerte van den grond af opnieuw opgebouwd. Hij heeft den menselijken geest, die door bedriegelijke voorstellingen en duistere, verwarde, twijfelachtige en valse vooroordelen van zijn werk werd afgehouden, aan zichzelf teruggeschonken. Hij heeft duidelijk gemaakt, welke de ware functies zijn van verstand en wil en tot welke hoogte van volmaaktheid zij bij hun werking kunnen komen. De aangeboren begrippen, die aan onzen geest zelf ontspringen, heeft hij van de verworven begrippen onderscheiden en het verschil tussen deze twee soorten begrippen en de willekeurig gevormde voorstellingen der verbeelding duidelijk aangetoond. Hij heeft den weg gewezen naar het helder en wel-onderscheiden begrijpen en de onbetwifelbare regels opgesteld voor het juiste oordelen. Door de voortreffelijkheid van zijn methode aan de wiskunde en andere wetenschappen te illustreren, heeft hij den veiligsten, kortsten en gemakkelijksten weg gebaad tot alles wat de mens met de krachten van zijn natuur kan bereiken.

Onvergankelijke lof en eer zijn op grond van dat alles aan Descartes verschuldigd. En wel in de eerste plaats wegens de overwinning, die hij op de atheïsten heeft weten te behalen door de onstoffelijkheid van de menselijke ziel, het bestaan van God en de algehele afhankelijkheid van de schepselen ten opzichte van God als schepper, bewaarder en helper met dwingende argumenten te bewijzen. Het onbegrijpelijke Zijn der zijnden, den goeden en almachtigen God, heeft hij zó helder en wel-onderscheiden aan ons denken voorgesteld, dat noch met de ogen, noch met de andere zintuigen ooit iets zo nauwkeurig kan worden waargenomen, en dat zelfs de stellingen der wiskunde niet met meer klaarlijkheid en scherpere onderscheiding bewezen kunnen worden. Zo helder als de dag heeft hij het bewijs geleverd, dat, gelijk de natuur en de verrichtingen der schepselen in haar totaliteit van God afhangen, ook de waarheid der dingen van Gods kennis afhankelijk is. God is derhalve in elk opzicht *alpha et omega*. Op God zijn alle inspanningen van Descartes gericht, zoals hij openlijk heeft getuigd

⁴⁷) F. Sassen, *Descartes* (Serie „Helden van de Geest”), 's-Grav., 1963, 7-10.

in de voorrede, die hij aan zijn verheven *Bespiegelingen over de eerste wijsbegeerte* heeft doen voorafgaan. Op Gods eer en glorie heeft hij al zijn verdiensten voor de wijsbegeerte betrokken.

Na eenmaal zo de grondslagen van godsvrucht en deugd te hebben vastgelegd heeft Descartes, ten einde aan het atheïsme den laatsten slag toe te brengen, zich opgemaakt om die afschuwelijke theorie te bestrijden, die de onstoffelijke en onsterfelijke ziel, op grond waarvan de mens het bijzonder voorrecht geniet, beeld van God genoemd te mogen worden, omlaag tracht te halen door den mens als verwant met de dieren voor te stellen en zodoende mensen in dieren en dieren in mensen te veranderen. De poging om den mens in het dierenrijk te doen opgaan noemt Schuyf met den kerkvader Joannes Chrysostomus niet minder dan een uitvinding van den duivel, al hebben ook wijsgeren van aanzienlijke reputatie, zoals Pythagoras, Plato, Porphyrius, Lipsius e.a. daaraan hun krachten gegeven.

Hiermede is Schuyf bij het kernstuk van zijn betoog aangeland. Hij is n.l. van mening, dat de eigen aard van den mens tegenover de dieren alleen veilig gesteld kan worden, wanneer wordt aangetoond, dat de dierlijke verrichtingen in haar geheel zuiver mechanisch kunnen worden verklaard en een ziel als die van den mens als verklaringsbeginsel niet nodig hebben.

Enkele jaren geleden heeft C. L. Thijssen-Schoute⁴⁸⁾ door L. Cohen Rosenfield⁴⁹⁾ haar aandacht laten vestigen op het feit, dat de voorrede van Schuyf voor veruit het grootste deel handelt over het dierlijk automatisme, ofschoon de tekst van Descartes' *De homine* daartoe niet direct aanleiding gaf. Reeds lang tevoren echter was hetzelfde opgemerkt door G. Monchamp⁵⁰⁾, toen hij die voorrede analyseerde en er de bezwaren van den Leuvenen hoogleraar V. Fortunatus Plempius (1601-1671) in de vierde uitgave van zijn *Fundamenta medicinae* (Leuven, 1663) tegenover plaatste. Schuyf heeft inderdaad na zijn lofrede op Descartes en na de korte samenvatting van diens systeem en bedoelingen de Cartesiaanse leer van het mechanisme in het dierlijk en plantaardig leven systematisch uiteengezet en daarbij duidelijk gemaakt, hoe bij Descartes de mechanische verklaring van het organische met die van het anorganische samenhangt. Het mechanisme van de dierlijke verrichtingen sprak de tijdgenoten, hetzij positief, hetzij negatief, sterker aan dan dat van de plantaardige. Wel richt

⁴⁸⁾ *Ned. Cart.*, 188.

⁴⁹⁾ L. Cohen Rosenfield, *From Beast-Machine to Man-Machine, The Theme of Animal Soul in French Letters from Descartes to Lamettrie*, Cambridge (Mass.), 1940.

⁵⁰⁾ Monchamp, *t.a.p.*, 402-408.

Schuyt zijn argumentatie in het kort ook tegen de Aristotelische leer van het levensbeginsel der planten, maar Plempius heeft zijn bedenkingen toch vooral gericht tegen de theorie van het dierlijk mechanisme.

Een zekeren vorm van leven wil Schuyt intussen de dieren niet ontzeggen. Het bestaat echter uitsluitend in de voor elke diersoort vereiste structuur der organen en in de lichaamswarmte. Ook komt hun een zekere vorm van zintuiglijkheid toe, die echter niet meer is dan een aandoening van de organen, zonder bewustzijn. Zelfs mag men bij hen van een „ziel” spreken, mits men daaronder verstaat: het bloed en met name de fijnste delen van het bloed, de „levensgeesten”. Een ziel in den zin van een kennende zelfstandigheid, werkelijk van het lichaam verschillend, zoals die bij den mens voorkomt, moet aan de dieren worden ontzegd; kennis, streven en spontane bewegingen komen hun niet toe. Uit de bewegingen van de ledematen en uit de schijnbare levensverschijnselen, die wij bij de dieren waarnemen, mag dan ook niet tot een echte zintuiglijkheid, overeenkomend met die van den mens, worden besloten. Trouwens, ook bij den mens worden bewegingen waargenomen, die onafhankelijk van de ziel en haar werking alleen door het lichaam worden voortgebracht. Zelfs treft men zulke bewegingen aan bij de automaten, die in den loop der eeuwen door menselijk vernuft zijn uitgedacht en verwerkelijkt. Schuyt voert er uit de litteratuur verschillende voorbeelden van aan. Hoeveel te meer zal men dan die bewegingen mogen verwachten bij automaten, die aan Gods scheppende hand hun ontstaan te danken hebben!

Het is overigens voor Schuyt niet enkel zo, dat de dieren als machines *kunnen* worden verklaard: zij *moeten* ook zo worden verklaard. In het tegenovergestelde geval zou men genoodzaakt zijn tot absurde gevolgtrekkingen, b.v. dat de dieren zich bewust zouden zijn van hetgeen er in hen omgaat; dat zij zouden nadenken en op zichzelf reflecteren; dat zij het algemene, het doel en de middelen als zodanig zouden kennen; dat zij zouden kunnen redeneren; dat zij zouden kunnen rekenen en in woord en gebaar hun kennis tot uitdrukking zouden kunnen brengen; dat zij op vragen zouden kunnen antwoorden; dat zij in staat zouden zijn zichzelf te vervolmaken en middelen voor hun levensonderhoud en ter bescherming tegen hitte en koude zouden kunnen uitdenken.

Uit de H. Schrift kan volgens Schuyt zeker geen argument tegen het dierlijk mechanisme worden getrokken. Zij spreekt in tegendeel naar zijn mening in Gen. I, 20, 24, Gen. IX, 4, Lev. XVII, 14 en op andere plaatsen uitdrukkelijk ten gunste van de Cartesiaanse opvatting. De Apostelen Petrus (II Petrus II, 12) en Judas (Judas,

10) noemen de dieren *ἄλογα ζῷα*. De waarschuwing van Descartes, dat men de H. Schrift niet mag laten dienen voor een doel, waarvoor zij niet is gegeven, door uit haar de kennis te willen trekken van waarheden, die uitsluitend tot het menselijk weten behoren en die niet dienstig zijn voor ons heil⁵¹⁾, heeft Schuyt dus tot zijn nadeel niet ter harte genomen. Hij was nog te sterk gebonden aan zijn opleiding in de Gereformeerde orthodoxie om aan de menselijke rede een autonome bevoegdheid los van de leiding der Schrift te kunnen toekennen.

Ook de ervaring komt naar Schuyt's mening overeen met hetgeen de rede en de openbaring ons inzake het dierlijk mechanisme leren. Zij laat ons zien, dat verschillende soorten dieren spontaan uit de onbewerktuigde stof voortkomen en dat sommige van hen in stukken kunnen worden verdeeld, zonder het leven te verliezen; uit dit laatste blijkt, dat hun „levensbeginsel” uitgebreid en dus zuiver lichamelijk is.

De eindconclusie van het *Traité de l'homme* kan dan ook voor Schuyt geen andere zijn dan dat de lichamelijke verrichtingen van den mens uitsluitend het lichaam tot subject hebben en dat alle verrichtingen van de dieren van gelijken aard zijn.

Op Plempius' bestrijding van Schuyt's voorrede behoeven wij hier niet nader in te gaan. Hij volgt den gedachtengang van den schrijver op den voet, zonder hem te noemen, en haalt de passages, waar hij bezwaar tegen heeft, letterlijk aan, om daar dan zijn eigen mening tegenover te plaatsen. Merkwaardig is, dat hij zich voor die mening op dezelfde teksten van de Schriftuur (Gen. I, 20, 24) beroept als Schuyt voor de zijne⁵²⁾.

Waarschijnlijk is Schuyt door zijn uitgave van Descartes' *De homine* en door zijn studie van het mechanisme in de dierlijke en menselijke gedragingen ertoe gebracht, zich ook op de geneeskunde te gaan toeleggen. Op het eerste symptoom van die nieuwe oriëntatie in zijn belangstelling stoten wij, wanneer hij op 21 juli 1663 als „professor philosophiae” met vijf medicinae doctores en vier chirurgijns het verslag ondertekent, dat door den anatoom Louis de Bilz (1624–1669) en den Leuvenen hoogleraar Gerard van Gutschoven (1615–1668) op last van de Staten-Generaal aan Hunne Hoogmogenden was uitgebracht over de wonderbaarlijke verschijnselen aan het lijk van de Oirschotse Carmelietes Maria Margareta van Valckenisse (1605–1658)⁵³⁾.

⁵¹⁾ Descartes aan v. Hogelande, aug. 1638, AM, III, 21–23; aan Chanut, 6 juni 1647, AM, VII, 345–351; *Notae in programma*, AT, VIII–2, 353.

⁵²⁾ Monchamp, *i.a.p.*, 404–408.

⁵³⁾ Het verslag bij: J. R. Jansma, *Louis de Bilz en de anatomie van zijn tijd*, diss. Utr., Hoogeveen, 1919, 71–73. — Over de geschiedenis van M. M.

Op den dag af negen maanden later, 21 april 1664 — hij was toen 45 jaar oud — liet hij zich met den titel „professor philosophiae in gymnasio Sylvaeducensi” te Leiden als student in de geneeskunde inschrijven. Deze inschrijving was noodzakelijk met het oog op zijn promotie in de geneeskunde, die een week later, 28 april 1664, aan dezelfde hogeschool plaats had, onder den hoogleraar Fr. dele Boe Sylvius (1614–1672)⁵⁴) op proefschrift *De natura et usu lienis* (Ldn., 1664). Op dit zorgvuldig gesteld werkje, over aard en functie van de milt, waarin „hij zich ook adept van de nieuwere theoretische geneeskunde betoonde”⁵⁵), behoeft hier niet te worden ingegaan⁵⁶). De promotie diende op haar beurt om Schuyl den weg naar het hoogleraarschap in de geneeskunde te openen, en inderdaad is hij op 18 oktober 1664 te Leiden op een salaris van f. 1000,— tot dat ambt benoemd⁵⁷). Voor verhuiskosten werd hem de som van f. 250,— toegelegd⁵⁸). In zijn brief van 25 oktober 1664, waarin hij de benoeming aannam, had hij medegedeeld, dat zijn salaris te 's-Hertogenbosch f. 1450,— bedroeg⁵⁹). Hij ging er dus financieel op achteruit. De Senaat nam hem slechts onder het gebruikelijke protest tegen boventallige benoemingen in zijn midden op:⁶⁰) volgens de Statuten mocht elke faculteit niet meer dan het voor haar vastgestelde aantal hoogleraren tellen⁶¹).

Heidanus zou het later niet zonder grond een groot waagstuk van Schuyl noemen, dat hij vrijwel tegelijk met zijn debuut in de wereld der geneeskunde reeds het onderwijs in dat vak op zich had durven nemen⁶²). Toch heeft hij zijn werk te Leiden zelfs niet tot het onderwijs in de *Institutiones medicinae* beperkt gehouden. Op 8 mei 1666 gaven Curatoren hem toestemming om in plaats

van Valckenisse: Hezenmans, *t.a.p.*, 187–226; J. R. Jansma, *Verschijselen, waargenomen aan het lijk van Maria Margaretha van Valckenisse*, NTGen., LXV (1921, eerste helft), nr. 10, 5 maart 1921, 1252–1258.

⁵⁴) M. Siegenbeek, *Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool*, II, Ldn., 1832, T. & B., 136–137; Baumann, *t.a.p.*; Suringar, *t.a.p.*; J. A. J. Barge, *Het geneeskundig onderwijs aan de Leidsche universiteit in de 18de eeuw*, Ldn., 1934.

⁵⁵) Baumann, *t.a.p.*, 36.

⁵⁶) Suringar, *t.a.p.*, 50, n. 60.

⁵⁷) P. C. Molhuysen, *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche universiteit*, III, s-Grav., 1918, 197.

⁵⁸) Molhuysen, *Bronnen*, III, 200.

⁵⁹) Molhuysen, *Bronnen*, III, 211, n. 2.

⁶⁰) Molhuysen, *Bronnen*, III, 194.

⁶¹) In artikel I van de Statuten van 1631 werd bepaald: „Dat de senaet . . . sal bestaan uyt twaelf ordinaris Professoren, te weeten uyt yder faculteyt drye . . . ten ware het voors getal om eenige gewichtige oirsaecken bij den Curateuren . . . naer gelegenheyt mochte werden vermindert ofte vermeerderd, doch nyet excederende 't getal van vijftien”; Molhuysen, *Bronnen*, III, Bijl. 596.

⁶²) Aangehaald door Suringar, *t.a.p.*, 52, n. 74.

van den overleden hoogleraar Ad. Vorstius (1597–1663), dien hij in de medische faculteit was opgevolgd, in de eerstvolgende twee of drie maanden aan de studenten practische oefeningen in de plantkunde in den Hortus Botanicus te geven⁶³⁾; op 8 februari 1667 verzochten zij hem onder dank voor de tot dusver bewezen diensten met dit werk voort te gaan en voorlopig het toezicht op den Hortus op zich te nemen⁶⁴⁾ en op 8 mei van hetzelfde jaar werd hij definitief tot hoogleraar in de botanie en praefectus Horti Academici aangesteld. Zijn totale wedde werd bepaald op f. 1500, — met vrije woning⁶⁵⁾. Voor de aanbieding van zijn inaugurale rede en van den door hem opnieuw uitgegeven catalogoog van de planten in den Hortus⁶⁶⁾ kreeg hij op 8 augustus 1668 f. 60, — uitgekeerd⁶⁷⁾. Volgens Banga⁶⁸⁾ zou Schuyt de chemiatrische denkbeelden van Sylvius geheel hebben overgenomen en verdedigd en zou hij daardoor in onmin geraakt zijn met zijn ambtgenoot Ch. Drelincourt (1633–1697). De gegevens ontbreken om met enige zekerheid de vraag te beantwoorden, of door zijn optreden de invloed van de Cartesiaanse wijsbegeerte op het onderwijs in de geneeskunde te Leiden versterkt is. De chemiatrische school van Sylvius, waartoe hij zeker kan worden gerekend, was in elk geval reeds door haar eigen beginselen voor het mechanicisme van de Cartesiaanse natuurbeschouwing zeer ontvankelijk.

Op 5 september 1669 is Schuyt te Leiden overleden aan een besmettelijke ziekte, die in den loop van dat jaar aan zes gewone hoogleraren en aan den extra-ordinarius Arn. Geulincx (1624–1669) het leven kostte⁶⁹⁾. In zijn overdrachtsrede van 8 februari 1670, die geheel aan de oorzaken van deze ziekte gewijd was, moest de aftredende rector Sylvius zijn oudleerling en collega herdenken⁷⁰⁾. Heidanus drukte zich in Cartesiaanse termen over het heengaan van Schuyt zo uit, dat zijn lichaam, door overmatig werk verzwakt en door nachtwaken uitgeput, niet meer in staat was aan zijn onstuimige ziel nog langer als woonplaats te dienen; zoals immers door een te scherp zwaard de schede doorboord en door-

⁶³⁾ Molhuysen, *Bronnen*, III, 204.

⁶⁴⁾ Molhuysen, *Bronnen*, III, 209–210.

⁶⁵⁾ Molhuysen, *Bronnen*, III, 211.

⁶⁶⁾ *Catalogus plantarum Horti Academici Lugd. Bat.*, Ldn., 1668.

⁶⁷⁾ Molhuysen, *Bronnen*, III, 216.

⁶⁸⁾ Banga, *t.a.p.*, 512.

⁶⁹⁾ Siegenbeek, *t.a.p.*, I, Ldn., 1829, 185–186; Suringar, *t.a.p.*, 23–28; Fr. Deleboe Sylvius, *Tractatus de affectu epidemio, ab Augusto mense 1669 ad finem Januarii 1670 in Leidensis urbis incolae saeviente*, in: *Opera medica*, A dam, 1680, 815–872.

⁷⁰⁾ „Schuylium nostrum in naturalibus, botanicis, anatomicis, medicisque adeo rebus perscrutandis sedulum, atque in mediis suis conatibus omnium primum nobis ereptum dolent medicorum filii”; Fr. Deleboe Sylvius, *Oratio de affectu epidemii . . . causis naturalibus*, in: *Opera medica*, 914.

stoken wordt, zo wordt het lichaam vaak geweld aangedaan door een ziel, die te krachtig werkt en haar omhulsel te weinig spaart ⁷¹).

Suringar deelt op gezag van den Zwitserschen medicus en polyhistor A. von Haller (1708–1777) mede, dat Schuyl reeds spoedig na het aanvaarden van het professoraat te Leiden een onvoltooid gebleven handboek voor de physiologie zou hebben uitgegeven, *De physiologia medica* (Pars I, Ldn., 1665), „hetwelk Haller wel als in zijn bezit zijnde vermeldt, doch niet nader naar inhoud of gestalte doet kennen” ⁷²). Suringar zelf heeft dit boek niet onder ogen gehad en ook C. E. Daniëls heeft daarvan geen spoor kunnen ontdekken ⁷³). „Waarschijnlijk, zegt Suringar, zal zoowel de chemiatische leer van zijnen ambtgenoot Sylvius als de iatro-mathematische theorie van dien tijd den grondslag ervan uitmaken, zooals dit althans geldt van een later, na Schuyl's dood uitgegeven geschrift”, *Pro veteri medicina* (Ldn., A'dam, 1670) ⁷⁴).

Van het laatstgenoemde geschrift, een verdediging van de denkbeelden van Sylvius tegen de aanvallen van L. le Vasseur, in diens *De Sylviano humore triumvirali epistola*, werd volgens Banga betwijfeld, of het wel eigen werk van Schuyl was ⁷⁵). Men vermoedde, nog steeds volgens Banga, niet zonder grond, dat het door Sylvius zelf geschreven was. Interne gronden voor dit vermoeden heeft de lezing van dit boekje mij niet opgeleverd. Het ligt geheel in de lijn van Schuyls vroeger polemisch werk. Voor deze studie is vooral van belang, dat de schrijver zich bij herhaling beroept op den „incomparabilis Des Cartes”, „philosophorum accuratissimus”. Nieuw is de bewering, dat de beginselen van diens kennisleer niet minder Augustijns dan Cartesiaans zijn (78) en dat zijn wijsbegeerte „juxta D. Augustini monita” is opgebouwd (77). Volgens de verzekering van den schrijver (77) had hij aan zijn boekje een door hem gehouden *Oratio de scientiarum veritate* toegevoegd, die als inleiding zou kunnen dienen tot de Cartesiaanse wijsbegeerte, maar in het exemplaar van de A.U.B. is deze niet te vinden. De bibliotheek van Herborn bezit van Schuyl: *De veritate scientiarum et artium academicarum qua demonstrata mentis et Dei Opt. Max. existentia omnium scientiarum et artium certitudo ex evidenti Dei et nostri cognitione deducitur* (Ldn., 1672) ⁷⁶). Een door Schuyl in den *Epilogus* (186) beloofd tractaat *De febribus*, volgens de beginselen van Sylvius, schijnt nooit verschenen te zijn.

⁷¹) Aangehaald door Suringar, *t.a.p.*, 52, n. 74.

⁷²) Suringar, *t.a.p.*, 27.

⁷³) *Biographisches Lexikon der hervorragende Aertze aller Zeiten u. Völkern*, V, Berlin–Wien, 1934, 172 i.v. Schuyl.

⁷⁴) Vgl. Baumann, *t.a.p.*, 196.

⁷⁵) Banga, *t.a.p.*, 513.

⁷⁶) Dibon, *Herborn*, 114.

JOANNES VITRIARIUS, SEBASTIANUS SCHELKENS,
LAURENTIUS DONCKERS

Van de Bossche hoogleraren in de wijsbegeerte zijn Maresius en Schuyl het meest bekend gebleven. Verschillende van hun opvolgers uit de 17de en de 18de eeuw hebben door hun onderwijs en hun wetenschappelijk werk nauwelijks enig spoor in de geschiedenis achtergelaten. Men kan zich trouwens niet aan den indruk onttrekken, dat het aanzien van de wijsbegeerte aan de Illustre School in den loop der jaren geleidelijk is gedaald. Wanneer er een vacature ontstond, werd gewoonlijk niet naar een nieuwen candidaat voor den opgevallenen leerstoel gezocht, maar werd het onderwijs in de wijsgerige vakken aan de leeropdracht van een reeds aanwezigen hoogleraar toegevoegd. Het behoeft dan niet te verwonderen, dat dit onderwijs voor de wetenschap weinig vruchten heeft opgeleverd. Verschillende malen is de zetel van de wijsbegeerte trouwens jarenlang onbezet gebleven.

Toen Schuyl in 1664 naar Leiden bevorderd werd, heeft de Bossche overheid het met het wijsgerig onderwijs nog niet te slecht voorgehad. Zijn leeropdracht werd over niet minder dan drie personen verdeeld. Het onderwijs in de logica en de metaphysica werd opgedragen aan den rector van de Latijnse School, tevens hoogleraar in het Grieks, Joannes Vitriarius († 1672); de hoogleraar in de rechtsgeleerdheid Sebastianus Schelkens of Schellekens (1634–1700) kreeg de practische wijsbegeerte, de hoogleraar in de anatomie Laurentius Donckers (geb. ± 1636) de physica.

Vitriarius ¹⁾ had, vóór hij in 1654 te 's-Hertogenbosch in functie was getreden, in verschillende plaatsen, laatstelijk te Deurne, het predikambt bekleed. Van zijn *Disputationes de synonymis entis*, waarvan hij de eerste op 9 februari 1667 in het openbaar had verdedigd, is geen enkel exemplaar bewaard gebleven. Bijzonderheden over zijn onderwijs in de genoemde onderdelen van de wijsbegeerte zijn niet bekend. In november 1659 werd hij door de Hervormde Gemeente te 's-Hertogenbosch tot ouderling gekozen ²⁾. Tien jaren later, op 29 augustus 1669, lieten Gedeputeerden van de Synode der Waalse kerken hun keuze op hem vallen voor de vervulling van de vacature van regent van het Collège Wallon te Leiden, maar op 27 november van hetzelfde jaar besloten Curatoren van de Leidse Hogeschool hem als zijnde „een persoon van bekende ende vereyste bequaemheyt ende qualiteyten” schriftelijk te laten

¹⁾ Velingius, 40; Hermans, 43; de Haas, 125, 57–62.

²⁾ J. A. Cramer, *De theologische faculteit te Utrecht ten tijde van Voetius*, Utr., z.j. (1932), 433.

polsen voor den post van subregent van het Staten-College³⁾. Vitriarius schijnt daar niet op te zijn ingegaan, want op 29 januari 1670 droegen Curatoren hun waarnemend secretaris J. van Groenedijk op, hem opnieuw voor hetzelfde doel te benaderen⁴⁾. Waarschijnlijk heeft hij ook dit tweede beroep afgeslagen; op 10 maart immers werd de nieuwbenoemde hoogleraar in de logica en de metaphysica Th. Craanen (1621–1690), tot dan hoogleraar in de wijsbegeerte en de geneeskunde te Nijmegen, tot subregent van het Staten-College aangesteld⁵⁾.

In hetzelfde jaar 1670 is Vitriarius zoals wij nog zien zullen, met zijn collega in de theologie R. Vogelsangh (\pm 1610–1679) tegen den Utrechtsen Cartesiaan L. Wolzogen (1633–1690) opgetreden. Daarbij is gebleken, dat hij in elk geval van het toepassen van de Cartesiaanse methode op theologisch terrein volstrekt afkerig was. Er is geen enkele reden om aan te nemen, dat hij zich in de wijsbegeerte door de beginselen van Descartes zou hebben laten leiden.

Schelkens⁶⁾ was te Frankfurt a/M uit een aanzienlijke familie van Nederlandse afkomst geboren, had te Herborn, Heidelberg en Basel rechten gestudeerd en zich na uitgebreide reizen door Duitsland, Italië, Frankrijk en Engeland te Spiers als advocaat gevestigd. In 1661 is hij te Utrecht gehuwd met Maria van Cattenburgh, dochter van den Bosschen oud-president-schepen, Theodorus van Cattenburgh. Deze wist in 1663 voor zijn schoonzoon den titel van *professor juris* te verkrijgen, maar zijn werkzaamheden als zodanig werden door het stadsbestuur slechts met een okshoofd wijn gehonoreerd; voor zijn onderwijs in de wijsbegeerte genoot hij een salaris van f. 400, —. In 1672 is Schelkens voor het dreigende oorlogsgevaar met zijn gezin naar den Haag gevlucht; in 1678 werd hem een leerstoel in de juridische faculteit te Franeker toevertrouwd. Daar heeft hij zich voor het onderwijs in de rechtsgeleerdheid bijzonder verdienstelijk gemaakt. Zijn werken zijn uitsluitend van juridischen aard.

Toen Schelkens' vrouw hem in 1670 door den dood was ontvallen, ging hij een tweede huwelijk aan met Elisabeth Kyper, dochter van den toen reeds overleden wijsgeer-medicus Albertus Kyperus (\pm 1614–1655), hoogleraar te Breda (1646–1650) en te

³⁾ P. C. Molhuysen, *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche universiteit*, III, 's-Grav., 1918, 234.

⁴⁾ Molhuysen, *Bronnen*, III, 236.

⁵⁾ Molhuysen, *Bronnen*, III, 241.

⁶⁾ ABW, XVII, 251–253; Velingius, 41; Hermans, 15; de Haas, 125–126; E. L. Vriemoet, *Athenarum Frisiacarum libri duo*, Leeuw., 1763, 577–582; W. B. S. Boeles, *Frieslands Hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker*, I, Leeuw., 1879, 274–276.

Leiden (1650–1655)⁷⁾. Uit elk van zijn twee huwelijken werden negen kinderen geboren, van wie hem er slechts drie overleefden.

Van Donckers⁸⁾ weten de geschiedschrijvers van de Illustre School niet veel meer mede te delen dan dat hij op 15 januari 1664 op verzoek van de Bossche chirurgijns, die kort tevoren een kamer voor hun werkzaamheden hadden ingericht, door de vroedschap als „praelector” werd aangesteld om „instructie te geven de constitutie vant menschelijck lichaam raeckende”, en dat enkele weken later in den boezem van de stedelijke regering tegen deze benoeming een heftig verzet is gerezen. De president-schepen kreeg daarbij het verwijt te incasseren, dat hij misbruik had gemaakt van de afwezigheid van enkele leden om iemand tot hoogleraar te doen benoemen, die zelfs niet voldoende Latijn kende⁹⁾. Niettemin werd aan Donckers nog in hetzelfde jaar ook het onderwijs in de physica opgedragen.

Waarschijnlijk is de actie tegen de benoeming van Donckers het verlate gevolg geweest van oud en nieuw politiek zeer. Zijn vader, Johan Donckers, vroeger lid van de vroedschap, „behoorde, zoals Hezenmans het uitdrukt¹⁰⁾, tot die enkele Katholieken in den Bosch, die met den staat van zaken medegingen om tot eer en rijkdom te geraken”, maar reeds in 1642 had hij zijn zetel in het stadsbestuur weer moeten opgeven en was hij door tegenslag in zaken tot armoede vervallen. Door zijn huwelijk had Laurens Donckers echter weer relaties in de regering gekregen: zijn vrouw was een dochter van den schepen Hendrik Schrieck.

Het is thans mogelijk, de inlichtingen over Donckers enigszins aan te vullen. Volgens zijn eigen getuigenis van later jaren¹¹⁾ zou hij te Utrecht door Henricus Regius (1598–1679) en IJsbrand van Diemberbroeck (1609–1674), te Leiden door François de Boe Sylvius (1614–1672) in theorie en praktijk van de geneeskunde zijn onderwezen. In het *Album studiosorum* van de Utrechtse Hogeschool komt echter zijn naam niet voor. Te Leiden is hij 10 februari 1662, 26 jaar oud, als student in de geneeskunde ingeschreven, waarschijnlijk met het oog op zijn promotie, die 25 oktober 1662 aan dezelfde hogeschool plaats had op een *Disputatio de febre quotidiana intermittente* (Ldn., 1662).

De disputatie bestaat uit 17 stellingen, samen beslaande ruim

⁷⁾ F. Sassen, *Het wijsgerig onderwijs aan de Illustre School te Breda, 1646–1669*, MKNAW, A'dam, 1962, 63–68.

⁸⁾ ABW, IV, 261; Velingius, 42; Hermans, 15; de Haas, 126–217.

⁹⁾ de Haas, 126.

¹⁰⁾ J. C. A. Hezenmans, *'s-Hertogenbosch van 1629 tot 1798, 's-Bosch, 1899*, 97.

¹¹⁾ L. Donckers, *Idea febris petechialis*, Ldn., 1686, *Dedicatio*, 4.

5 ongepagineerde bladzijden en bevat de beschrijving van een ziektegeval bij een vrouw van ongeveer 30 jaren, een onderzoek naar *causa proxima*, *causae remotiores* en *causa antecedens* van de ziekte en een aanwijzing van de daarvoor geëigende therapeutische middelen. Het geheel ademt den geest van de chemiatrische school van Sylvius. Voor de bepaling van het wijsgerig standpunt van den jongen doctor levert de disputatione niets op. Dat hij in de geneeskunde geheel onkundig zou geweest zijn, hebben zijn tegenstanders in de Bossche vroedschap in geen geval met enig recht kunnen beweren. Een promotie „in universitate mehercule, zoals hijzelf later zou zeggen, saltem quoad studium medicum nulli secunda”¹²⁾, stond daar borg voor. Het Latijn van de disputatione is onberispelijk, maar, gelijk bekend, was het (tot in de 19de eeuw toe) aan de Nederlandse hogescholen niet ongebruikelijk, dat promovendi voor de Latijnse redactie van hun disputationes of dissertaties een beroep deden op anderen, die meer in de taal van Latium geveerseerd waren dan zij zelf.

Omtrent de werkzaamheid van Donckers in zijn dubbele functie als praelector in de anatomie en de chirurgie en hoogleraar in de philosophia naturalis is geen enkel bericht tot ons gekomen. In 1667 heeft hij zijn ambten neergelegd en is hij vertrokken naar Brabant, „buiten het ressort van dezen staat”¹³⁾, d.w.z. naar de Spaanse Nederlanden. Hebben zijn politieke en andere tegenstanders hem het leven te 's-Hertogenbosch toch te lastig gemaakt of is dit uitwijken naar het Zuiden het gevolg geweest van een terugkeer tot het voorvaderlijk geloof, waar het zeker mee gepaard is gegaan? De vraag moet bij gebrek aan gegevens onbeantwoord blijven.

Het blijkt niet, of na het vertrek van Donckers te 's-Hertogenbosch nog physica gedooceerd is. De andere wijsgerige vakken bleven tot 1672 in handen van Vitriarius en Schelkens.

Van Donckers zelf zijn wij in de eerstvolgende jaren elk spoor kwijt geraakt. Wij weten ook niet, hoe lang hij zich in de Zuidelijke Nederlanden heeft opgehouden. Eerst in 1686 vinden wij hem terug en wel te Keulen, waar hij zeker al sinds 1673 als praktizerend geneesheer gevestigd blijkt te zijn en aan het stedelijk bestuur in een boek van meer dan 500 bladzijden, getiteld *Idea febris petechialis sive tractatus de morbo punctulari, speciatim de eo, quo annis abhinc circiter tredecim Colonia ejusque Vicinia afflictatae fuere* (Ldn., 1686) het bewijs levert van zijn kennis en kunde op medisch gebied.

¹²⁾ T.z.p.

¹³⁾ de Haas, 127.

Zoals wij in de *Dedicatio* van den auteur vernemen, schreef een stedelijke verordening te Keulen voor, dat niemand tot de uitoefening van de geneeskunde in het stadsgebied mocht worden toegelaten zonder voorafgaand examen voor een plaatselijke geneeskundige commissie. De bij dit onderzoek ingeslopen misbruiken hadden Donckers echter naar zijn zeggen bewogen, zich rechtstreeks tot de stadsbestuurders te wenden, in de overtuiging, dat hij niet beter aan de bedoeling van de verordening zou kunnen voldoen dan door zich met dit boek ten overstaan van den magistraat en van het gehele geleerde publiek aan een onderzoek naar zijn kennis en bevoegdheid te onderwerpen. Hij zou dit zonder veel moeite reeds jaren geleden hebben kunnen doen, als hij, zoals vaak geschiedt, in plaats van eigen werk dat van anderen had willen overleggen en zich tot tolk had willen maken van een zo onzekere en slecht gefundeerde leer als de Scholastieke geneeskunde. Het licht van de rede en van de ware wijsbegeerte alsook de ervaring hebben intussen naar het oordeel van den schrijver de ongegrondheid van de traditionele medische wetenschap voldoende geopenbaard. Daarom wil Donckers aan de Keulse overheid een verslag aanbieden van het geneeskundig werk, dat hij reeds jaren onder haar ogen te Keulen verricht heeft, en een uiteenzetting geven van zijn wetenschap op grond van de beginselen van natuur en rede, die hij als de juiste heeft leren kennen. Een aantal personen van allerlei rang en stand, die aan hem hun genezing van de meest uiteenlopende ziekten te danken hebben, na door andere geneesheren tevergeefs te zijn behandeld, worden met naam, toenaam en adres opgeroepen, om voor zijn kundigheid te getuigen.

Na de *Dedicatio* van het boek aan het Keulse stadsbestuur is de *Praefatio* (ad omnes veritatis aequitatisque amantes litteratos Colonienses) voor ons doel het meest van belang. Hier spreekt Donckers zich, zonder den naam van Descartes ook maar een enkele maal te noemen, duidelijk uit voor „magnum istud philosophiae lumen, quod hoc saeculo tam clare apparuit universo fere orbi literario”. Aangezien echter dit licht de stad Keulen nog niet voldoende beschenen heeft, rekent hij het zich tot plicht, aan de beschrijving van de epidemie van 1673 en van haar bestrijding ten behoeve van het geleterde publiek een exposé te laten voorafgaan over de beginselen, waar hij gebruik van maakt, om de verschijnselen der natuur te verklaren, over de elementen, waar naar zijn mening de stoffelijke dingen uit zijn samengesteld, en over het wezen van de erwaarbare wereld, waar alle ware en zekere kennis van de dingen der natuur uit moet worden afgeleid.

Wij behoeven op deze uiteenzetting niet uitvoerig in te gaan. Zij vormt een korte samenvatting van de Cartesiaanse kennisleer,

physica en metaphysica. De schrijver getuigt met Descartes van zijn wantrouwen in de voorstellingen der ervaring en geeft daartegenover hoog op van de zekerheid, die alleen het licht der rede (door Gods oneindig en onveranderlijk licht in den menselijken geest bij zijn schepping ontstoken) ons bij het kennen van de waarheid kan bieden. Aan de heldere en wel-onderscheiden begrippen, die de menselijke geest onafhankelijk van de zintuigen over de dingen der natuur weet te vormen, kent Donckers dan ook veel grotere werkelijkheidswaarde en waarheid toe dan aan de duistere en verwarde zintuiglijke waarnemingen, die als zodanig geen objectieve werkelijkheid hebben en slechts in zover door de *modi* en de *accidentia* van de stoffelijke dingen worden aangedaan, als deze voor het lichaam enig gemak of ongemak kunnen opleveren.

Met Descartes laat Donckers de physica haar grondslag vinden in de metaphysica, zodat alle verschijnselen der natuur uit de beginselen der metaphysica moeten worden verklaard. Bijzonder veel aandacht besteedt hij aan de corpusculairtheorie en de leer van de *materia subtilis*¹⁴), die alle stoffelijke dingen doordringt. Wij zullen aanstonds nog zien, wat hij daarbij op het oog heeft. De mens wordt in Cartesiaansen zin gedefinieerd als „geest of eindige denkende zelfstandigheid, die met het lichaam tot een samenstel of persoon is verbonden”.

In de *Praefatio* geeft Donckers ook het grondbeginsel aan, waar naar zijn mening bij theorie en praktijk der geneeskunde van moet worden uitgegaan. Het houdt in, dat de stoffelijke dingen, om hun diepste wezen en diepste oorzaken te openbaren, die voor de zintuigen ten enen male verborgen blijven, verdeeld moeten worden in kleinste deeltjes. Daarmee zijn niet bedoeld de kleinste deeltjes die „per ignem”, d.i. door experimenten, verkregen worden en nog voor de zintuigen waarneembaar zijn, maar de kleinste deeltjes, die de menselijke geest kan denken.

Op grond van dit beginsel heeft Donckers kans gezien, de chemiatrische theorieën van zijn leermeester Sylvius met de corpusculairtheorie van Descartes te verbinden. Ook beschrijft hij aan de hand daarvan in het corpus van zijn boek de verschijnselen van de epidemie van 1673 en tracht hij haar oorzaken op te sporen om dan een verantwoording te geven van de door hem gepraktizeerde geneeswijze. In den loop van zijn verhandeling weet hij de gehele Cartesiaanse physica te verwerken; slechts een enkele maal echter worden Descartes' *Principia philosophiae* letterlijk aangehaald. De eretitel van „Philosophus” bij uitstek, dien de Scholastiek sinds

¹⁴) F. Sassen, *Descartes* (Serie „Helden van de geest”), 's-Grav., 1963, 97-99.

de 13de eeuw en tot in den tijd van Donckers toe zo gaarne aan Aristoteles toekende, wordt door hem gebruikt om zonder een naam te noemen Descartes aan te duiden. Hier en daar polemiseert hij met den Zuid-Nederlander J. B. van Helmont (1579-1644)¹⁵), met wiens *Opera omnia* (Frankfurt, 1682) hij kort tevoren had kunnen kennismaken. In van Helmonts pogingen om nieuwe empirische grondslagen voor de medische wetenschap te vinden, kon hij slechts weinig vertrouwen stellen. Ook oefent hij critiek uit op den Engelsen medicus Th. Willis (1622-1675), dien hij als een concurrent van zijn leermeester Sylvius en diens chemiatische theorieën moest beschouwen¹⁶), „omdat hij de grondstellingen, waarvan Sylvius uitgegaan was, veel wetenschappelijker dan deze voor de praktische geneeskunde bezigde”¹⁷).

De *Idea febris petechialis* van Donckers levert het sprekend voorbeeld van een chemiatische verhandeling op Cartesiaansen grondslag. Zij verdient als zodanig een plaats in de geschiedenis der geneeskunde, waar zij, voor zover wij zien kunnen, tot nu toe onopgemerkt is gebleven.

Intussen moet de vraag worden gesteld, bij wie Donckers zijn Cartesiaanse denkbeelden kan hebben opgedaan. In de eerste plaats moet daarbij worden gedacht aan den Utrechtsen hoogleraar Henricus Regius, die, hoewel in menig opzicht onafhankelijk van Descartes gebleven, zich toch resoluut van de Scholastieke physica heeft losgemaakt en zijn geneeskundig onderwijs van vroeg tot laat volgens de beginselen van Descartes is blijven geven. Indien Donckers zijn wijsgerige vooropleiding te 's-Hertogenbosch heeft ontvangen, dan is dat nog geweest tijdens het professoraat van Schuyt en heeft hij in diens latere Bossche jaren de ontwikkeling van zijn denkbeelden in de richting van het Cartesianisme van nabij meegemaakt. Te Utrecht heeft hij in de vijftiger jaren bij Joh. de Bruyn (1620-1675), zelf oud-leerling van Schuyt te 's-Hertogenbosch, het Cartesianisme in zijn zuiverste gedaante kunnen leren kennen¹⁸). Wij zouden zelfs durven veronderstellen, dat hij, naar Utrecht op studie gaande, van zijn Bosschen leermeester een introductie en een aanbeveling bij diens vroegeren alumnus heeft meegekregen. Ten slotte moet het hem niet verborgen zijn gebleven, dat zijn Leidse leermeester Sylvius het Cartesianisme niet ongenegen was en in het mechanisme van de

¹⁵) F. Sassen, *Jan Baptist van Helmont* (1579-1644), SC, XX (1944), 49-62.

¹⁶) E. D. Baumann, *François dele Boe Sylvius*, Ldn., 1949, 204.

¹⁷) H. Haeser-A. H. Israëls, *Leerboek van de geschiedenis der geneeskunde*, Utr.-A'dam, 1859, 617.

¹⁸) *Wijsb. Ned.*, 146.

Cartesiaanse natuurleer een aanwijzing vond in de richting van zijn chemiatrische theorieën. Sylvius heeft het niet meer mogen beleven, dat zijn promovendus van 1662 later tussen Cartesiaanse beginselen en chemiatrische praktijk de theoretische verbinding op consequente wijze tot stand zou brengen.

TOBIAS ANDREAE Jr., HOOGLERAAR HONORIS CAUSA

Twee jaren na het vertrek van Donckers uit 's-Hertogenbosch kreeg het *corpus doctum* van de Illustre School een aanwinst van betekenis in de persoon van Tobias Andreae Jr. (1633–1685)¹⁾. Hij was geboren te Bremen, waar zijn vader, een broer van den Groninger hoogleraar Tobias Andreae Sr. (1604–1676), apotheek hield, en had zijn opleiding genoten in zijn geboortestad en vervolgens te Herborn, Duisburg, Leiden (theologie), Groningen (theologie) en Leiden (geneeskunde). Na een dubbele promotie te Duisburg, in de wijsbegeerte en in de geneeskunde (1659), liet hij zich in 1661 te Leiden nog eens voor dezelfde vakken inschrijven. Het jaar daarop werd hij benoemd tot hoogleraar in de geneeskunde te Duisburg. In 1669 kwam hij naar 's-Hertogenbosch op uitnodiging van den befaamden en veel-omstreden dilettant-anatoom Lodewijk de Bils (1624–1669)²⁾ om hem bij zijn anatomische demonstraties en zijn proeven met het balsemen en het zonder bloedverlies ontleden van lijken bij te staan en daarbij in het Latijn de nodige verklaringen te geven. Ter aanmoediging werd hem de titel van „professor honoris causa” in de wijsbegeerte en de geneeskunde toegekend.

De Bils stierf echter reeds in hetzelfde jaar, waarop Andreae de experimenten met het balsemen van lijken volgens de methode van den overledene op eigen houtje voortzette. Zijn benoeming tot hoogleraar in de geneeskunde te Franeker (1669) werd wegens het twistgeschrift over het werk van de Bils, waarin hij betrokken was, ongedaan gemaakt. Tevergeefs trachtte hij van het Bossche stadsbestuur een salaris toegekend te krijgen. Het blijkt niet, of hij te 's-Hertogenbosch ooit onderwijs in de wijsbegeerte of in de geneeskunde heeft gegeven. In 1674 vertrok hij naar Frankfurt a/O als hoogleraar in de geneeskunde, maar in 1680 keerde hij naar de Nederlanden terug om een benoeming te aanvaarden als hoogleraar in de wijsbegeerte te Franeker. Dit gaf hem naar zijn zeggen de welkome gelegenheid om verschillende vraagstukken nader te over-

¹⁾ NNBW, I, 133; Velingius, 55; Hermans, 18; de Haas, 121–132; W. B. S. Boeles, *Frieslands Hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker*, II, Leeuwarden, 1879, 286–288; S. Galama, *Het wijsgerig onderwijs aan de Hogeschool te Franeker, 1585–1811*, diss. Ldn., Fran., 1954, 127–131.

²⁾ NNBW, IV, 151; J. R. Jansma, *Louis de Bils en de anatomie van zijn tijd*, diss. Utr., Hoogeveen, 1919; A. J. M. Lamers, *Lodewijk de Bils, professor in de anatomie aan de Illustre School te 's-Hertogenbosch*, Taxandria, XXVII (1920), 72–83; J. R. Jansma, *Verschijselen, waargenomen aan het lijk van Maria Margaretha van Valckenisse*, NT Gen., LXV (1921, eerste helft), nr. 10, 1252–1258.

denken en met de philosophie als met een echte panacee de gebrekkige medische wetenschap te hulp te komen. Ook was hij zich ervan bewust, dat zijn aanleg per saldo meer in de richting van de wijsbegeerte ging dan in die van het handwerk van de anatonen³⁾. Toch schreef hij later nog een uitvoerige verdediging van de methode van de Bils⁴⁾.

Vijf jaren heeft Andreae te Franeker wijsbegeerte gedoceerd. Voor de richting van zijn onderwijs zijn wij echter vrijwel uitsluitend op het getuigenis van anderen aangewezen. De *Dissertatio de extensionis infinitate* (Fran., 1684) en de *Exercitatio philosophica de impossibili mundi aeternitate* (Fran., 1684), die door Boeles aan hem worden toegeschreven⁵⁾, konden door Galama niet worden opgespoord⁶⁾. Hun titels laten geen twijfel toe aan den Cartesiaansen en anti-Aristotelischen gedachtengang van den schrijver. Volgens Vriemoet bevorderde hij in lessen en disputen met groten ijver de Cartesiaanse leer⁷⁾ en de latere Franeker hoogleraar Ruard Andala (1665–1727), leerling van Andreae en zelf een overtuigd Cartesiaan, noemt hem in zijn *Apologia pro vera et saniore philosophia* (Fran., 1718) „magnus Cartesianae philosophiae, maxime physicae, antistes”⁸⁾. Ypey en Dermout zien in de benoeming van Andreae te Franeker een symptoom van de begunstiging van het Cartesianisme door de Curatoren van de Friese hogeschool, des te opmerkelijker, omdat juist in dezen tijd „aan deze wijsgeerte eene zeer diepe wonde (werd) toegebracht” door de maatregelen, die van wereldlijke en kerkelijke zijde tegen haar werden genomen⁹⁾.

Het enige wijsgerig-theologische werk van Andreae, dat bewaard is gebleven, de *Exercitationes philosophicae duae de angelorum malorum potentia in corpora* (A'dam, 1691) werd blijkens het voorwoord van den onbekenden uitgever na zijn dood nog op de markt gebracht om aan te tonen, dat de grondgedachten van Balthasar Bekkers *Betooverde wereld* (4 dln., A'dam, 1691–93) hemelsbreed verschilden van de beginselen van Descartes. Zelf heeft Andreae het boek van Bekker uiteraard niet gekend, maar zijn eigen geschrift kon als leidraad dienen bij de gedachtenvorming over het vraagstuk, waar Bekker op zo openhartige wijze zijn mening over

³⁾ Galama, *t.a.p.*, 129.

⁴⁾ Tob. Andreae, *Bilanæ exacta Bilsianae et Clauderianae balsamationis, qua ostenditur D. Clauderi . . . inventam balsamationem non minus ac veterum longe a Bilsiana differre, efficacia, effectu et praestantia*, A'dam, 1682.

⁵⁾ Boeles, *t.a.p.*, 288.

⁶⁾ Galama, *t.a.p.*, 130.

⁷⁾ E. L. Vriemoet, *Athenarum Frisiacarum libri II*, Leeuw., 1763, 605.

⁸⁾ R. Andala, *Apologia*, 130; bij Galama, *t.a.p.*, 129–130.

⁹⁾ A. Ypeij–I. J. Dermout, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk*, II, Breda, 1822, 457.

had kenbaar gemaakt. Galama heeft erop gewezen, dat de redering, waardoor Andreae tot het besluit komt, dat er feitelijk boze geesten zijn, maar dat die niets op den mens vermogen zonder toelating van God en dus nooit te vrezen zijn voor degenen, die God vrezen, occasionalistische trekken vertoont, die in hun oorsprong aan een Cartesiaansen gedachtengang verwant zijn ¹⁰⁾. De bewegingen van het lichaam, die bij de waarneming ter kennis van de ziel komen, corresponderen op geen enkele wijze met de dingen buiten ons, maar dienen voor de ziel tot teken en wel slechts in zover als zij haar gelegenheid geven, datgene waar te nemen, wat God, die de verbinding van ziel en lichaam naar eigen goeddunken heeft vastgesteld, door de lichamelijke bewegingen heeft willen doen betekenen. Het is niet anders dan met klokgelui, of met vlaggen, die uit zichzelf geen enkele overeenkomst hebben met hetgeen zij betekenen, maar waaraan de overheid de betekenis verbindt, die zij er naar vrije beschikking aan wenst te verbinden, of met de woorden, die wij gebruiken om onze begrippen uit te drukken en die de betekenis hebben, welke het spraakgebruik eraan heeft verbonden.

Was Andreae reeds te 's-Hertogenbosch de Cartesiaanse beginselen toegedaan? Die vraag moet onbeantwoord blijven, daar uit zijn Bosschen tijd geen wijsgerige geschriften bewaard zijn en over zijn mogelijk onderwijs de gegevens volkomen ontbreken.

¹⁰⁾ Galama, *t.a.p.*, 130.

REINIER VOGELSANGH, EEN ANTI-CARTESIAANS THEOLOOG

Dat er te 's-Hertogenbosch in de latere jaren van Schuyls professoraat in de wijsbegeerte en ook daarna onder de hoogleraren geen eenstemmigheid heerste over de filosofische twistpunten van den dag, kan worden opgemaakt uit het werk van den hoogleraar in de theologie Reinier Vogelsangh (\pm 1610–1679)¹⁾. Hij was geboren te Vianen, werd te Utrecht door Gisb. Voetius in de theologie opgeleid en fungeerde als predikant, te Heikoop, Goes en sinds 1656 te 's-Hertogenbosch, waar hij reeds in hetzelfde jaar met het onderwijs in de godgeleerdheid aan de Illustre School werd belast. In 1675 is hij als predikant naar Deventer beroepen en een jaar later werd hij ook daar hoogleraar aan de Illustre School.

Met betrekking tot Vogelsanghs wijsgerige en theologische richting bestaat onder de historici geen eenstemmigheid. Van Slee noemt hem een „heftig Voetiaan, tegenstander der Cartesiaansche School”²⁾; Sepp vermeldt een „heftig geschrift van zijn hand tegen Maresius”³⁾ en gist, „dat hij een gematigd Coccejaan is geweest en ijverig Cartesiaan”⁴⁾. Volgens Duker zou Vogelsangh onder het pseudoniem Philadelphus Irenaeus met enkele *Animadversiones*⁵⁾ in het krijt zijn getreden voor Gisb. Voetius, toen deze door Lud. Molinaeus (Louis Dumoulin, 1606–1683), een zoon van den Leidsen hoogleraar in de wijsbegeerte Pierre Dumoulin (1568–1658), onder het pseudoniem Ludiomaeus Colvinus in een fel-persoonlijke brochure⁶⁾ wegens zijn kerkrechtelijke opvattingen op ongemeen scherpe wijze was aangevallen en als „Papa Ultrajectinus” was betiteld⁷⁾. Het is Duker echter ontgaan, dat Vogelsangh, toen hij door zekeren Christianus Alethocritus⁸⁾ wegens deze *Animadversiones* ter verantwoording werd geroepen, op de meest stellige wijze ontkend heeft, daarvan de auteur te zijn; hij verzekerde

1) ABW, XIX, 312; NNBW, X, 1128–29; J. C. van Slee, *De Illustre School te Deventer*, 's-Grav., 1916, 78–79; Velingius, 37–40; Hermans, 13–14; de Haas, 124–126.

2) Van Slee, *t.a.p.*, 79.

3) Chr. Sepp, *Het godgeleerd onderwijs in Nederland gedurende de 16e en 17e eeuw*, II, Ldn., 1874, 115.

4) Sepp, *t.a.p.*, 332.

5) *Breves ac succinctae ad Ludiomaei Colvini Papam Ultrajectinum animadversiones*, Londen, 1668.

6) Ludiomaeus Colvinus, *Papa Ultrajectinus, seu mysterium iniquitatis reductum a clarissimo viro Gisberto Voetio, in opere Politiae ecclesiasticae*, Londen, 1668.

7) A. C. Duker, *Gisbertus Voetius*, III, Ldn., 1914, 75–78.

8) Christianus Alethocritus, *Stricturae in breves ac succinctas, ut putatur, Regneri Vogelsangii animadversiones in dissertatiunculam, cujus titulus est Papa Ultrajectinus*, Londen, 1670.

daarbij het geschrift zelfs nooit gezien te hebben, er nooit een woord over te hebben gehoord en niet te weten, dat het verschenen was. Ook de brochure van Colvinus had hij naar zijn zeggen nooit gelezen ⁹⁾.

Reeds eerder had Vogelsangh Voetius van den Bosch uit geconsulteerd over het geval van een pandhuishouder, die voor een benoeming tot ouderling in de Bossche Gereformeerde gemeente was voorgedragen; door het sterk afwijzend advies van Voetius was zulk een ergerniswekkende benoeming nog juist op tijd voorkomen ¹⁰⁾. Dat Voetius het in hem gestelde vertrouwen en de bewezen diensten wist te waarderen, blijkt uit het voorstel, door hem tijdens zijn laatste rectoraat gedaan en door den senaat aanvaard, om aan Vogelsangh een doctoraat *honoris causa* te verlenen ¹¹⁾. Het is reeds a priori weinig waarschijnlijk, dat Voetius „een gematigd Coccejaan en ijverig Cartesiaan” zulk een onderscheiding waardig zou hebben gekeurd.

De geschriften, waarmede de theoloog Vogelsangh zich ook op wijsgerig terrein is gaan bewegen, geven echter de volstrekte zekerheid, dat van Slee juist heeft gezien, toen hij hem als „tegenstander der Cartesiaansche School” betitelde.

Aanleiding tot zijn eerste optreden op dit gebied was het eeuwige vraagstuk van de verhouding van geloof en rede, van theologie en wijsbegeerte, dat in Nederland kort te voren opnieuw actueel was geworden door het befaamde boek *Philosophia Sacrae Scripturae interpres*, dat in 1666 zonder naam van schrijver of uitgever te „Eleutheropolis” (Amsterdam) was verschenen en waarvan wij thans den medicus Lod. Meyer (1630–1681), vriend en vertrouweling van Spinoza, als auteur kennen ¹²⁾. Het werk is Cartesiaans naar den vorm en de wijze van uitdrukking en de schrijver verzekert met nadruk, het voetspoor van Descartes te volgen. De geest van het boek is echter die van een rationalisme op geloofsgebied, dat aan Descartes volkomen vreemd is geweest, maar dat uitermate geschikt was om de Cartesiaanse wijsbegeerte bij haar theologische tegenstanders in de Nederlanden nog verder verdacht te maken.

In 1669 luchtte Vogelsangh zijn „gerechte verontwaardiging” in een uitvoerig geschrift ¹³⁾, dat in eerste instantie bedoeld was ter

⁹⁾ *Reineri Vogelsanghii Protestatio contra personatum quendam Christianum Alethocritum*, in: *Necessaria responsio* (zie noot 38), 245–247.

¹⁰⁾ J. A. Cramer, *De theologische faculteit te Utrecht ten tijde van Voetius*, Utr., 1932, 58, 429–434.

¹¹⁾ G. W. Kernkamp, *Acta et Decreta Senatus, Vroedschapsresolutiën en andere bescheiden betreffende de Utrechtsche Academie*, II, Utr., 1938, 23–24; Duker, *t.a.p.*, III, 340, n. 3.

¹²⁾ *Wijsb. Ned.*, 181–182.

¹³⁾ R. Vogelsangh, *Contra libellum, cui titulus Philosophia S. Scripturae Interpres, Exercitatio paradoxa, Indignatio Justa*, Utr., 1669.

bestrijding van de heilloze aanvallen op het gewijd karakter van de H. Schrift, maar waarin hij zich talrijke uitweidingen veroorloofde om de hoofdpunten van de Cartesiaanse wijsbegeerte, zoals de theorie van den methodischen twijfel en die van het heldere en wel-onderscheiden inzicht, alsook de grondgedachten van de Cartesiaanse ethiek aan een onverbiddelijke critiek te onderwerpen. Hij blijkt bekend te zijn met het *Discours de la méthode*, de *Meditationes de prima philosophia*, de *Principia philosophiae*, den „brief van den auteur aan den vertaler”, dien Descartes bij wijze van voorrede aan de Franse vertaling van de *Principia* had doen voorafgaan, en zelfs met de brieven, die in 1667 door Cl. Clerselier waren uitgegeven. Niet alleen met Plato en Aristoteles, maar ook met Cicero, Augustinus en Boëthius en met Scholastieken als Petrus Lombardus, Alexander van Hales, Bonaventura en Thomas van Aquino toont hij een opmerkelijke vertrouwdheid. Hij is ervan op de hoogte, dat de schrijver van de *Areopagitica* niet de leerling is van den Apostel Paulus, die in Hand. XVII, 34 genoemd wordt, en hij duidt hem dus ronduit als den „Pseudo-Areopagiet” aan (194). Ook weet hij, dat de Scholastieken van de Middeleeuwen niet allen bij Aristoteles gezworen hebben, maar op het voorbeeld van Augustinus veeleer in den geest van Plato hebben gedacht (199).

Omtrent den auteur van het door hem bestreden werk tast Vogelsangh in het duister: hij spreekt hem doorlopend aan als „Suffenus” (een slecht dichter ten tijde van Catullus), soms als „Ardelio” (praatjesmaker). Bovenal is het hem erom te doen, in het geïncrimineerde geschrift de Cartesiaanse wijsbegeerte te treffen en aan dit voorbeeld duidelijk te maken, dat die wijsbegeerte voor den Christen denker volstrekt onaanvaardbaar is. Daartoe volgt hij het boek van Meyer op den voet, maar niet zonder dikwijls stil te staan en zich in polemieken te begeven met Descartes, met J. Clauberg (1622–1665), *De initiatione philosophi*¹⁴⁾ en met de nog levende tijdgenoten L. Wolzogen (1633–1690) en L. van Velthuysen (1622–1685), die resp. in *Libri duo de Scripturarum interprete adversus exercitorem paradoxum* (Utr., 1668) en *De usu rationis in rebus theologis et praesertim in interpretatione S. Scripturae* (voor het eerst gedrukt in zijn *Opera omnia*, R’dam, 1680, maar aan Vogelsangh bekend), ook hun standpunt tegenover het door hem bestreden boek hadden uiteengezet¹⁵⁾.

De methodische twijfel is naar de mening van Vogelsangh reeds

¹⁴⁾ Dit boek, ter verdediging van den methodischen twijfel, was gericht tegen den Leidsen hoogleraar J. Revis; Fr. Bouillier, *Histoire de la philosophie cartésienne*, Parijs–Lyon, 1854, I, 278.

¹⁵⁾ *Wijsb. Ned.*, 182–183.

lang vóór Descartes in de wijsbegeerte bekend geweest (12), maar dan in den vorm van een opschorting van het oordeel, hetgeen heel iets anders is dan alles voor onwaar te houden, wat maar enigszins onzeker is (17). Hij is verontwaardigd, dat Descartes zijn twijfel, zoals hij dien opvat, ook tot het bestaan van God durft uit te strekken (39). Het bestaan van God voor zeker houden is voor Vogelsangh niet alleen een noodzakelijke plicht, maar ook de grond en de wortel van alle andere plichten (42). Het staat voor hem vast, dat Descartes' twijfel dienaangaande de vrucht is van een ontaarden, duisteren en verwarden geest (42).

Tegen de „morale provisoire” van Descartes (*Discours*, III) heeft hij het bezwaar, dat de wijsgeer zich in zaken van ethiek wenste te richten „naar de meest gematigde en het verst van de uitersten verwijderde opvattingen in het leven, die algemeen aanvaard waren door de verstandigsten onder hen, met wie hij zou hebben te verkeren”. Daarmede zouden immers de ethische normen van haar absoluut karakter worden ontdaan en naar tijd en plaats worden gerelativeerd. Ook Descartes' tweede regel, „bij zijn handelingen zo onwrikbaar en vastberaden te zijn als hij maar kon en met niet minder volharding de meest twijfelachtige opvattingen na te leven, wanneer hij daartoe eenmaal besloten was, dan indien zij heel zeker zouden geweest zijn”¹⁶⁾, kan bij Vogelsangh geen genade vinden. Hoe zou door zulk een regel het objectief-goede zedelijk handelen ooit kunnen worden verzekerd? (61)

Tegen de theorie van het helder en wel-onderscheiden inzicht als criterium van waarheid en zekerheid voert hij aan, dat dit niet verder kan brengen dan een subjectieve overtuiging en niet tot zekere kennis van de objectieve waarheid kan voeren (138-148). Dat dit criterium zou kunnen dienen om buiten twijfel te stellen, dat de H. Schrift het onfeilbare woord van God is, zoals de schrijver van *Philosophia S.S. interpretes* beweerde, kan hij dan ook in het geheel niet aannemen (73). Ook de historische argumenten voor den goddelijken oorsprong der H. Schrift, die Meyer aanvoert, hebben voor hem geen waarde; alleen de intrinsieke argumenten kunnen hier tot het gewenste doel voeren (87).

Hoe gering zijn sympathie voor Descartes ook moge geweest zijn, toch was Vogelsangh eerlijk genoeg om den wijsgeer in bescherming te nemen bij de poging van Meyer, die daarin door Clauberg was voorgegaan, om het Christelijk leerstuk der Drievaldigheid met redelijke middelen te verklaren. Hier is elk beroep op Descartes misplaatst; deze heeft zich er immers steeds van

¹⁶⁾ Vertaling H. C. Pos, *René Descartes, Vertoog over de methode*, A'dam, 1937, 115-116.

onthouden, de beginselen van zijn wijsbegeerte ook op geloofsgebied toe te passen en met name het leerstuk der Drievuldigheid noemt hij (*Principia*, I, 25) met dat der menswording van Christus mysteries, die de krachten van de natuurlijke rede te boven gaan en die wij moeten geloven, al is ons het heldere inzicht daarin niet vergund (209). Zeker, de gaven van de natuur zijn, zo meent Vogelsangh, door de erfzonde niet geheel weggenomen, „quod Augustinus egregie docet”; ook nu nog flikkert in den gevallen mens het licht der rede, verduisterd weliswaar in vergelijking met de oorspronkelijke helderheid, maar ook in den gevallen toestand allerminst te versmaden (136). De rede is ook in staat de goddelijke uitspraken der gewijde boeken, ja zelfs de meest verheven geheimen van den Christelijken godsdienst tot op zekere hoogte in de hun gegeven betekenis te verstaan, maar niet verder dan haar huidige toestand het toelaat (235). Logica, grammatica en rhetorica dragen tot het begrijpen van de Schriften bij (236) en ook de beginselen van de „ontosophia”, de natuurlijke godsleer, de physica en de mathematica kunnen daarbij van dienst zijn (241). De wijsbegeerte helpt aldus de theologie om den weg voor het geloof te banen (242). Geheimen als die van de Drievuldigheid en van het verzoenend lijden en den dood van Christus kan zij uit eigen kracht niet bereiken (244). Zij kan echter dienen om schijnbare tegenspraken in de H. Schrift tot oplossing te brengen (244), voor ongelovigen de poort naar het geloof te openen (245) en de tegenstanders van hun ongelijk te overtuigen (246).

Het is de taak, die reeds de apologeten van de eerste Christen eeuwen aan de wijsbegeerte tot steun van het geloof hadden opgedragen, en die de Scholastieken, hoe zij verder ook over de verhouding van geloof en weten dachten, steeds weer opnieuw van haar hadden verwacht. Vogelsangh weet zich hier één met de traditie van het eeuwige Christendom, en het is hem als Calvinistisch theoloog niet kwalijk te nemen, wanneer hij ten slotte die traditie in Reformatorischen zin ombuigt en verzekert, dat het de vaste en eenstemmige overtuiging van de rechtgelovige kerken is, dat als hoogste en volstrekt eigenmachtige norm van uitlegging (*norma suprema et autocratorica*) van de H. Schrift moet gelden de Schrift zelf, waarbij iedere mens door de verlichting van den H. Geest in staat wordt gesteld, de H. Schrift zo te verstaan als voor zijn eeuwig heil dienstig is (248).

De conclusie van Vogelsangh is dus, dat de wijsbegeerte een leerlinge, geen leermeesteres moet zijn, een dienaar, geen gebiedster. Zij behoort te luisteren naar de uitspraken van de hemelse leer, op haar voorschriften als op die van een meesteres nauwkeurig acht te geven en zich een voorkomende en getrouwe dienaar te

betonen. Ten slotte moet immers alle menselijke wijsheid zwijgen, wanneer God de Heer spreekt (258).

Aan het schrijven van dit scherp opgezette en logisch uitgewerkte boek over de bedenkelijke gevolgen, die uit de onbepaalde toepassing van de Cartesiaanse beginselen op de uitlegging der H. Schrift en het verklaren der geloofsleer moesten voortkomen, was een uitgebreid dispuut voorafgegaan tussen Vogelsangh en den Utrechtsen hoogleraar in de wijsbegeerte Joh. de Bruyn (1620–1675), dat van beide zijden met hardnekkigheid was uitgevochten.

De Bruyn¹⁷⁾, geboortig van Gorinchem, had te 's-Hertogenbosch onder Maresius en Schuyt filosofie en theologie gestudeerd. Bij eerstgenoemde had hij disputaties *De justitia*¹⁸⁾ en *De Deo Maozim, ad Daniël XI*, 38 ('s-Bosch, 1642), bij den tweede een disputatie *De accidente* ('s-Bosch, 1640) verdedigd¹⁹⁾, vóór hij in 1643 te Utrecht als student werd ingeschreven. Daar heeft hij zich onder Arn. Senguerdius (1610–1667), D. Berckringer (1598–1667), Paulus Voetius (1619–1667) en vooral onder J. Ravensperger (1615–1650) verder in de wijsbegeerte en de wiskunde bekwaamd, onder Ravensperger een *Disputatio miscellanea mathematica* verdedigd²⁰⁾ en den graad van *magister artium* behaald²¹⁾. Als student te Utrecht moet hij getuige zijn geweest van den strijd tussen Descartes en G. Voetius, die zich juist in deze jaren heeft afgespeeld, en van de maatregelen, die door senaat en vroedschap te Utrecht tegen de nieuwe wijsbegeerte werden genomen. Zijn opleiding was tot dan toe geheel gebaseerd geweest op de Aristotelische beginselen, maar hij was door Ravensperger voldoende vertrouwd gemaakt met het moderne natuuronderzoek om althans tegenover de physica van Aristoteles het nodige voorbehoud te koesteren. Op 16 juni 1645 werd hij, 24 jaar oud, als „Mr. Johannes de Bruyn, Gorkomiensis” aan de Leidse Hogeschool voor de theologie ingeschreven. Waarschijnlijk heeft hij echter de theologische studie niet voltooid: in de *Acta senatus* komt een vermelding van een promotie op zijn naam niet voor. Toen hij op 21 april 1652 tot buitengewoon hoogleraar in de physica en de wiskunde te Utrecht benoemd werd, woonde hij in zijn geboorteplaats Gorinchem. De benoeming is pas „nae rijpe deliberatie ende onderlinghe communicatie” tot

¹⁷⁾ ABW, I, 1487–88; NNBW, IV, 328; Dibon, *Enseignement*, 212–216.

¹⁸⁾ Gedrukt bij: S. Maresius, *Sylloge disputationum aliquot selectiorum*, I, Gron., 1660, 101–115.

¹⁹⁾ Voor de twee laatstgenoemde disputaties, zie: Dibon, *Herborn*, 91, 114.

²⁰⁾ Dibon, *Enseignement*, 213, n. 61.

²¹⁾ Kernkamp, *Acta*, I, Utr., 1936, 274.

stand gekomen ²²⁾, al was de candidaat door Ravensperger kort vóór diens vroegtijdig overlijden aan Curatoren als zijn opvolger aanbevolen ²³⁾. Misschien heeft men toen reeds voorzien, dat de Bruyn een nieuwe oriëntatie aan zijn onderwijs zou geven. Feitelijk is hij de eerste Cartesiaanse hoogleraar in de wijsbegeerte aan de Utrechtse Hogeschool geweest. Een actie, door zijn collega Paulus Voetius in den senaat tegen hem ondernomen, toen hij in 1659 in strijd met de Statuten der Universiteit openlijk colleges over de meteoren en de *passiones animae* volgens de beginselen van Descartes aankondigde, werd door burgemeesteren gesust en door de academische overheid is hij in zijn verkondiging van het Cartesiaanse niet meer gehinderd ²⁴⁾.

Een uitvoerig verslag van zijn dispuut met de Bruyn heeft Vogelsangh onder den titel *Specimen conflictus* ²⁵⁾ als aanhangsel bij zijn *Indignatio justa* achter in het boek opgenomen. Daartoe liet hij twee door de Bruyn gehouden disputaties over de natuurlijke godskennis volledig afdrukken om er dan twee van zijn eigen disputaties als antwoord tegenover te plaatsen. Het betoog van de Bruyn is zakelijk gehouden; zijn toon is rustig en gematigd. De onbeheerste gevoelsuitingen van zijn opponent, die in het meest barokke Latijn worden vertolkt, steken daarbij ongunstig af.

In de eerste dispuutatie, van 4 maart 1668, neemt de Bruyn Descartes in bescherming tegen den schrijver van *Philosophia S.S. interpres*, wiens identiteit ook hem niet bekend is, maar tegelijk ook tegen Vogelsangh, dien hij echter niet met name noemt. Het is zeker de bedoeling van Descartes niet geweest, zijn algemenen methodischen twijfel ook op theologisch gebied toe te passen, zoals in *Philosophia S.S. interpres* gedaan is, maar zeker iemand (bedoeld is Vogelsangh) heeft deze gelegenheid aangegrepen om wijsbegeerte en methode van Descartes in een slecht daglicht te stellen.

Zakelijke argumenten had Vogelsangh daar niet op terug. In zijn Dispuutatie van 31 maart 1668 beperkt hij zich tot het formuleren van zijn bezwaren tegen den algemenen methodischen twijfel. Op 15 april 1668 had de Bruyn zijn antwoord klaar. Om alle misverstand te voorkomen verzekert hij, geen enkele verantwoordelijkheid op zich te nemen voor *Philosophia S.S. interpres*. Wanneer

²²⁾ Kernkamp, *Acta*, t.z.p.

²³⁾ C. Burman, *Trajectum eruditum*, Utr., 1738, 36.

²⁴⁾ Kernkamp, *Acta*, I, 336; M. de Vrijer, *Henricus Regius, een „Cartesiaansch” hoogleeraar aan de Utrechtsche Hoogeschool*, diss. Utr., 's-Grav., 1917, 47.

²⁵⁾ R. Vogelsangh, *Specimen conflictus eundem inter auctorem et celeberrimum virum D. Johannem de Bruin, Academiae Rheno-Trajectinae professorem, super Dubitatione Cartesianae*, in: *Indignatio justa* (zie noot 13), 1-59.

hij de wijsbegeerte van Descartes aanhangt, dan is dat niet op grond van 's-mans gezag, maar omdat hij van oordeel is, dat door diens methode de juiste weg naar de waarheid wordt gewezen en dat de meeste van zijn theorieën met de waarheid overeenkomen. Hij is ook gaarne bereid, aan een ieder zijn vrije mening te laten, en zal niemand, die met hem op vriendschappelijke wijze van opinie verschilt, daar minder genegen om zijn. Hij neemt het echter Vogelsangh bijzonder kwalijk, dat deze zijn aanvallen ook gericht heeft op den voor kort overleden Clauberg, „*piae memoriae theologum et virum moderatissimi ingenii*”, die het op zo vreedzame wijze voor den methodischen twijfel van Descartes had opgenomen.

De Bruyn was ook bij deze voortgezette gedachtenwisseling nog zich zelf meester gebleven, maar het antwoord van Vogelsangh, d.d. 16/26 oktober 1668 (de „nieuwe stijl” was blijkbaar nu ook tot den Bosch doorgedrongen!) getuigt door zijn felle bewoordingen en rhetorischen toon van een even bedenkelijk gebrek aan zelfbedwang als aan degelijke argumenten. De disputation van zijn tegenstander is voor hem niet meer dan oudewijvenpraat; de Bruyn spreekt veel, maar zegt weinig en tooit zich dan nog met de veren van Vogelsangh zelf door diens zinnen letterlijk over te nemen. Zijn betoog heeft veel weg van een scheldpartij, zoals bij een vrouwenruzie.

Deze tweede disputation van Vogelsangh bevat echter nog een passage, die een nasleep zou krijgen, en wel, waar hij optreedt tegen het boven reeds genoemde geschrift van L. Wolzogen (1633–1690), predikant bij de Waalse gemeente en hoogleraar te Utrecht: *Libri duo de Scripturarum interprete adversus exercitorem paradoxum* (Utr., 1668). Toch had Wolzogen zich hier, zij het dan in voorzichtige termen, onmiskénbaar tegen *Philosophia S.S. interpres* uitgesproken. Zelf meende hij, dat de H. Schrift naar Gods wil kan en moet worden verstaan; dat zij niets dan waarheid bevat en dat die waarheid zo wordt aangeboden, dat niemand in dwaling behoeft te worden geleid. Hij had echter te weinig vertrouwen in de filosofie om haar de taak van uitlegster der openbaring in vollen omvang te kunnen opdragen²⁶). Ook hij nam overigens Descartes in bescherming tegen de poging van den schrijver van *Philosophia S.S. interpres* om de methode van den wijsgeer ook aan zijn theologische doeleinden dienstbaar te maken.

Intussen had het boek van Wolzogen, ondanks zijn goede bedoelingen en voorzichtige formulering het ongenoegen opgewekt van den Waalsen predikant, voormalig Jesuïet, J. de Labadie (1610–

²⁶) *Wijsb. Ned.*, 183.

1674)²⁷⁾ en deze wist het consistorie van de Waalse kerk te Middelburg te bewegen, bij de synode van Naarden (1668) een aanklacht wegens onrechtzinnigheid tegen hem in te dienen. De aanval kon door den beklagde zelf met succes worden gepareerd²⁸⁾: de synode sprak zich voor de orthodoxie van Wolzogen uit. De Labadie werd veroordeeld om zijn tegenstander openlijk eerherstel te geven en, toen hij weigerde dit te doen, werd de schorsing in het predikambt, waarmede hij vroeger reeds om andere redenen bedreigd was, over hem uitgesproken. In afwachting van het definitieve ontslag door de volgende synode verboden de Staten van Zeeland hem op 15 november 1668 het preken. Wolzogen kon voorlopig tevreden zijn. Nog in hetzelfde jaar verscheen een tweede druk van zijn boek, nu getiteld: *Orthodoxa fides, sive adversus Johannem de Labadie censura censurae Medioburgensis in libellum de interprete Scripturae* (Utr., 1668), waarin hij duidelijk trachtte te maken, dat hij nergens aan de rede de voornaamste rol bij de uitlegging van de H. Schrift had toebedeeld²⁹⁾.

Over het verdere verloop van deze onverkwikkelijke zaak heeft de Bruyn later nog een boekje opengedaan³⁰⁾. Toen de Waalse synode in het voorjaar van 1669 nogmaals bijeen was, nu te Dordrecht, herhaalde de Labadie zijn poging om van de vergadering een veroordeling van Wolzogen los te krijgen. Daartoe liet hij aan de leden van de synode een aantal exemplaren uitdelen van Vogelsanghs *Indignatio justa*, dat nog maar nauwelijks van de pers was en nog niet in den boekhandel was verschenen, ja zelfs nog niet was aangeboden aan de Staten van Utrecht, aan wie het bestemd was te worden opgedragen. Daarenboven legde hij een speciaal getuigschrift van Vogelsangh te zijnen gunste en ten nadele van Wolzogen aan de vergadering voor. De synode weigerde echter het oordeel van haar voorgangster over het boek van Wolzogen te herroepen en sprak hem opnieuw van de aanklacht van onrechtzinnigheid vrij.

²⁷⁾ NNBW, II, 743-746; A. Ypeij-I. J. Dermout, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk*, III, Breda, 1824, 87-114; L. Knappert, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk gedurende de 16e en 17e eeuw*, A'dam, 1911, 278-290; Duker, *t.a.p.*, III, 200-225; J. Lindeboom, *Stiefkinderen van het Christendom*, 's-Grav., 1929, 369-375; H. J. Meijerink, *Reformatie en mystiek, over Jean de Labadie en het Labadisme*, Goes, 1956; M. Smits van Waesberghe, *Het ontslag van Jean de Labadie uit de Sociëteit van Jesus*, OGE, XXVI (1952), 23-49.

²⁸⁾ L. Wolzogen, *Apologie pour le synode de Naerden contenant l'histoire de la dénonciation que Jean de Labadie et le consistoire de l'Eglise Walonne de Middelbourg ont faite contre le livre de Louys de Wolzogue, de l'interprète de l'Ecriture*, Utr., 1669.

²⁹⁾ Sepp, *t.a.p.*, II, 387; *Ned. Cart.*, 398.

³⁰⁾ J. de Bruyn, *Responsio ad Reineri Vogelsangii Disputationem theologiam secundam*, in: *Defensio doctrinae Cartesianae*, A'dam, 1670, 14-91.

De Staten van Utrecht waren over het gebeurde zó ontstemd, dat zij bij besluit van 11 maart 1669 weigerden de opdracht van Vogelsanghs *Indignatio justa* te aanvaarden, hetgeen naar de gewoonte van die dagen betekende, dat den schrijver het verhoopde subsidie op de drukkosten werd onthouden.

Wolzogen had intussen niet stil gezeten. Hij wist een aantal vooraanstaande theologen, o.w. S. Maresius (Groningen), Abr. Heidanus en J. Coccejus (Leiden), Fr. Burman (Utrecht), Chr. Wittichius (Nijmegen), Ant. Perizonius (Deventer) en B. Bekker (Franeker) tot uitspraken te zijnen gunste te bewegen en legde die in het Latijn, Frans en Nederlands triumfantelijk voor aan de „Heeren Opsienders van de Walsche Kerck van Middelburg”³¹⁾, met een uitvoerige (ongepagineerde) Nederlands-Franse Voorrede, waarin hij in de krachtigste termen belijdenis deed van zijn orthodoxie en verzekerde, met den schrijver van *Philosophia S.S. interpretes* op alle belangrijke punten van diens betoog van mening te verschillen. „Daer sijnder (bij deze theologen), zo schreef hij in de Voorrede, die geen smaek vindende inde maximen van de Philosophie van Descartes, waer op men ghelooft dat mijn Boeck ghebout is, zich evenwel verklaeren voor mijn Orthodoxie. Het welcke doet zien, dat het maer een suyver interest vande waerheydt is, ende een rechtvaerdige gramschap te zien mishandelt den geenen diese heeft ghetracht te handthaaven, die deese genereuse Vrienden heeft verplicht om mijn die Attestation te stueren.”

Andere theologen, naar eigen overtuiging evenzeer door „suyver interest vande waerheydt” bewogen, spraken zich echter even beslist *tegen* de orthodoxie van Wolzogen uit. Zo lokte Labadie's geestverwant J. Koelman (1632–1695) niet enkel van Gisb. Voetius, maar ook van diens ambtgenoot in de theologische faculteit te Utrecht, A. Essenius (1618–1677) en van den Utrechtsen predikant J. van Lodenstein (1620–1677) een zeer ongunstig oordeel over Wolzogen uit en liet dit in zijn *Examen libelli Lud. Wolzogen de Scripturarum interprete* (Utr., 1669) afdrukken.

Tegen het oordeel van de synoden van Naarden en Dordrecht kwamen vervolgens „sommige theologanten van Utrecht, Harderwijk en 's-Hertogenbosch”, onder aanvoering van Gisb. Voetius in het geweer met een *Judicium de libro Lud. Wolzogen* (Utr., 1669), dat zo vol was „met vele onwaerheden, calunnieuse ende ergerlicke illatiën en comparatiën, waermede men den Professor Wolzogen soeckt verdacht en schuldich te maecken aen grove dwalingen

³¹⁾ *Jugemens de plusieurs professeurs et docteurs en theologie . . . qui prononcent unanimément orthodoxe le livre de Louys de Wolzogue De l'Interprète de l'Ecriture ; Advysen van verscheyde professoren ende doctoren in de theologie . . . Utr., 1669.*

omtrent de godsdienst", dat de Utrechtse vroedschap 14 juni 1669 dit pamflet door de politie liet ophalen. Daar de copy voor het boekje volgens bekentenis van den drukker afkomstig was van de Deventer predikanten P. Colonius († 1684)³²⁾ en L. van Rijssen (± 1636–1699)³³⁾, beide vurige Voetianen en anti-Coccejanen³⁴⁾, die samen het *Oordeel van eenige theologanten tot Deventer over het boek Lud. Wolzogen van den Uytlegger der H. Schrift* (Middelb., 1669) hadden uitgegeven, werd van dit besluit mededeling gedaan aan het stadsbestuur van Deventer, met verzoek, de zaak met de betrokken predikanten op te nemen³⁵⁾ en hen „wegens hunne warmbloedigheid in dezen ernstiglijk te bestraffen en tot bedaren te brengen"³⁶⁾.

Het was er de tegenstanders van Wolzogen steeds om te doen, in hem den schrijver van *Philosophia S.S. interpres* en in hen beiden den vermeenden *auctor intellectualis* van hun opvattingen, Descartes te treffen. Daardoor zagen Wolzogens vrienden zich genooddaakt, zich niet alleen achter *zijn* bestrijding van *Philosophia S.S. interpres* te plaatsen, maar ook elke poging om dit boek met het gezag van Descartes te dekken onverbiddelijk af te wijzen. Hier vonden Vogelsangh en de Bruyn zich opnieuw tegenover elkander.

Met de bestrijding van de Bruyns waarderend oordeel over de Cartesiaanse theorie van den methodischen twijfel, waarvan hij in zijn *Specimen conflictus* een staaltje geleverd had, meende Vogelsangh niet te mogen volstaan. De twee disputaties van de Bruyn, waar hij zich in eerste instantie tegen had gekeerd, hadden eigenlijk de natuurlijke godskennis tot object en ook daar wenste de onstuijmige Bossche hoogleraar het zijne van te zeggen. In aansluiting aan zijn *Specimen conflictus* liet hij daarom in hetzelfde boekdeel van de *Indignatio justa* een *Diatribes de idea Dei secundum Cartesium* opnemen, *contra celeberrimum virum Johannem de Bruyn* (60–113), waarin hij met veel vertoon van geleerdheid, dat echter vaak weinig ter zake doet, niet alleen zijn Utrechtsen ambtgenoot, maar over hem heen ook Clauberg aanviel.

³²⁾ NNBW, IV, 447; BWPG, II, 178–180; H. Bouman, *Geschiedenis van de voormalige Geldersche Hoogeschool en hare hoogleeraren*, Utr., 1844, I, 203–206.

³³⁾ NNBW, IV, 1190.

³⁴⁾ Sepp, *t.a.p.*, 92, 115, 326, 332.

³⁵⁾ Kernkamp, *Acta*, I, 486–487.

³⁶⁾ Ypeij–Dermout, *t.a.p.*, II, Breda, 1822, Aanteekeningen, 372. Voor de verdere twisten n.a.v. het boek van Wolzogen verwijst de Vrijer, *t.a.p.*, 59, n. 5, naar: P. Proost, *Jodocus van Lodenstein, eene kerkhistorische studie*, diss. Ldn., A'dam, 1880, 188–192. — Een systematische bestrijding in tien punten van het Cartesianisme van Wolzogen geeft J. Koelman, *Het vergift van de Cartesiaansche filosofie grondig ontdekt*, A'dam, 1692, 471–478.

Zijn taktiek is thans veranderd: in plaats van tegenover de argumenten van Descartes en diens aanhangers de zijne te plaatsen, doet hij nu doorlopend zijn best om aan Descartes alle oorspronkelijkheid van gedachten te ontzeggen en hem als een laten aanhanger van de gesmade Scholastieken voor te stellen.

Van de Cartesiaanse godsleer weet Vogelsangh nauwelijks iets goeds te zeggen. Wat er juist in is, hebben vóór Descartes al anderen geleerd, en het schijnbaar nieuwe, dat Descartes aan de traditionele bewijsvoering voor het bestaan van God heeft toegevoegd, is al evenmin origineel en daarenboven nog verkeerd (63). Met name verzet Vogelsangh zich tegen de Cartesiaanse theorie, dat het begrip van God den mens is aangeboren en hem door God zelf is ingestort als een merkteken, dat door den kunstenaar op zijn werk wordt gedrukt (72). Evenmin is hij overtuigd, dat de menselijke ziel het begrip van het oneindige niet uit eigen kracht kan voortbrengen (81), en dat daaruit een argument voor het bestaan van God kan worden getrokken (83). De oorsprong van die misvatting is naar zijn mening te zoeken in het onderscheid tussen het begrip in zijn eigen werkelijkheid (*esse proprium et formale*) en het begrip in zijn karakter van vertegenwoordigend kenbeeld (*esse representativum*). Door dit onderscheid te maken hebben de Scholastici en met name Fr. Suarez en Greg. van Valencia Descartes den weg gewezen naar zijn godsbewijs uit de aanwezigheid van het begrip van het oneindige in den menselijken geest (94). Descartes heeft zelfs, behalve het mystische woord „idea”, aan dit argument niets nieuws meer toegevoegd (111).

In dit verband geeft Vogelsangh enkele beschouwingen over de kennisleer ten beste, die in dezen tijd opmerkelijk moeten heten. Aristoteles heeft volgens hem volstrekt niet geleerd, dat alle verstandelijke kennis naar oorsprong en inhoud van de zintuigen afhankelijk zou zijn; dit geldt alleen voor de kennis van de ervaarbare dingen (77-78). Zelf geeft hij de voorkeur aan de Platoonse theorie, waarvoor hij naar Boëthius verwijst en welke in zijn voorstelling inhoudt, dat de ziel uit eigen kracht en zonder hulp van enig lichamelijk orgaan zichzelf beschouwt en van die beschouwing opstijgt tot de kennis van den algoeden en almachtigen God (79). Aan Descartes komt dan ook naar zijn mening niet de eer toe, het eerst te hebben uitgevonden, dat er objecten zijn, die buiten het lichaam om door een eenvoudigen en helderen blik van den geest kunnen worden gegrepen (80). Zijn eigen theorieën over de kennis gaan in de richting van een ontologisme, waarin hij zich evenals later Malebranche met Augustinus verwant kon voelen: zoals het licht het eerste object van het zien is, zo is God het eerste object van de kennis (89).

Vogelsangh was naar zijn zeggen van plan, aan de *Diatribes de idea Dei* nog een verhandeling toe te voegen „de corpore generatim”, ten einde aan te tonen, dat Descartes ook daarover niets geleerd heeft, wat wij niet reeds door anderen wisten en dat hij de gangbare dwalingen op dit punt heeft overgenomen en daar zelfs nog andere aan heeft toegevoegd. Later echter had hij het voornemen opgevat, de gehele Cartesiaanse physica aan een systematische critiek te onderwerpen en duidelijk te laten zien, hoe weinig of bijna niets van waarde Descartes daar zelf toe heeft bijgedragen en hoe hij daarentegen tal van juiste theorieën bedorven of verdraaid heeft (113). Tot het schrijven van die critiek is Vogelsangh naar mijn weten niet gekomen.

Het was te verwachten, dat de Bruyn dit alles niet op zich zou laten zitten. In 1670 liet hij bij Elsevier te Amsterdam een *Defensio doctrinae Cartesianae* verschijnen, die reeds blijkens den uitvoerigen titel rechtstreeks tegen Vogelsangh gericht was ³⁷⁾. Hij ging daarbij systematisch te werk. Eerst werden nogmaals de twee disputaties van 1668 over de natuurlijke godskennis afgedrukt, waar Vogelsangh destijds tegen was opgetreden (1-13); daarop volgde zijn antwoord op de tweede theologische disputatie van Vogelsangh (14-91) en het boek werd besloten met de repliek op Vogelsanghs *De idea Dei* (92-134).

Begrijpelijkerwijze was de Bruyn door den beledigenden toon van Vogelsanghs tweede theologische disputatie tot het uiterste geprikkeld. Hij weigerde echter met dezelfde scheldwoorden te antwoorden, omdat die hem een man en zeker een Christen onwaardig leken. Nooit had hij geleerd zich van zulke termen te bedienen; als wijsgeer moest hij zich dus op dit punt aan den theoloog gewonnen geven (16).

Om echter bij de zaak te blijven, waar het allereerst om ging, n.l. om de kwestie van den methodischen twijfel, wilde hij nog eens uitdrukkelijk doen uitkomen, dat de zin van zijn woorden in dezen geen andere kon zijn dan dat hij, die zijn oordeel opschort of zijn toestemming inhoudt, geacht kan worden, reeds te voren door een zekere instemming als het ware om beurten aan de tegenovergestelde meningen een deel van haar kracht te hebben ontnomen (18). Daarop begaf hij zich in een uitvoerige verdediging van Wolzogen en Clauberg op het punt van den methodischen twijfel (22-50), om vervolgens met Descartes als zijn oordeel uit te spreken, dat

³⁷⁾ Joh. de Bruyn, *Defensio doctrinae Cartesianae de dubitatione et dubitandi modo ut et de idea Dei in nobis, deque existentia ejus demonstratione ex ea idea, adversus objectiones Reineri Vogelsangii insertas Indignationi justae . . .* A'dam, 1670.

in de wijsbegeerte het licht van de eigen rede moet worden gevolgd en dat men geen enkele mening moet aanhangen op gezag van anderen, die zijn voorgegaan (51). Ook aan de denkbeelden van Descartes mag men niet louter op zijn gezag meer vertrouwen schenken dan aan die van anderen (57). Descartes heeft echter steeds geweigerd zijn methodischen twijfel, die op wijsgerig gebied een geschikt middel is om den geest voor te bereiden op het gebruik van andere middelen ter verkrijging van ware kennis, ook op geloof en theologie toe te passen: hij ontkende, dat die methode, die door de grenzen van het wijsgerig denken beperkt wordt, tot de zaken van geloof en godsdienst zou mogen worden uitgestrekt.

Ook in zijn antwoord op de *Idea Dei* nam de Bruyn weer de verdediging van Clauberg tegen Vogelsangh op zich. Daarbij ontkennde hij, dat Descartes zijn argumenten voor het Godsbestaan aan Suarez ontleend zou hebben (132). Zelf spreekt hij zich nog eens voor de Cartesiaanse theorie van de aangeboren begrippen uit en hij omschrijft daarbij duidelijk, wat onder die theorie verstaan moet worden. De menselijke geest is naar zijn mening niet in staat een begrip van God te vormen, d.i. zich God voor te stellen of te begrijpen, wat God is, tenzij hij in zich zelf een beeld van God aanwezig vindt. Dat beeld van God is daar echter niet kant en klaar aanwezig. Wanneer wij van een aangeboren of bij de schepping ingestort begrip van God spreken, dan verstaan wij daaronder slechts het vermogen om een actueel begrip van God te vormen, door middel waarvan de geest God zelf in zich uitdrukt (123).

Het dispuut tussen den Bosschen hoogleraar en den oud-student van de Bossche Illustre School was daarmee, voor zover wij weten, ten einde. Het vormt een van de vele tafereelen van het spannend schouwspel, dat de bestrijding van Descartes door de Nederlandse Calvinistische theologen van de 17de eeuw heeft opgeleverd. En hoewel ook dit tafereel de aandacht van de tijdgenoten heeft getrokken, is het bij het nageslacht in vergetelheid geraakt. De geschriften, waarin de twee kampioenen hun strijd hebben uitgevochten, zijn op een of twee exemplaren na verloren gegaan. Toch verdient de herinnering aan dien strijd om de scherpe omschrijving en kundige verdediging van de beide standpunten in de geschiedenis van het Nederlandse Cartesianisme bewaard te blijven.

Het einde van het twistgeschrijf met de Bruyn gaf Vogelsangh de handen vrij om zich opnieuw tegen Wolzogen te richten. Door de *Advysen*, waarin verschillende theologen van gezag zich zo gunstig over zijn tegenstander hadden uitgelaten, moet hij zich wel bijzonder bezwaard gevoeld hebben. De voorrede, die Wolzogen

daaraan had laten voorafgaan, had nog meer olie op het vuur van Vogelsanghs *odium theologicum* geworpen. Daar moest, zo meende hij, een antwoord op worden gegeven en in het voorjaar van 1670 zette hij zich tot het redigeren van een *Necessaria responsio* ³⁸⁾, die minder ter belering of stichting van de lezers dan ter ontlasting van het bezwaard gemoed van den auteur schijnt geschreven te zijn, maar waarin hij blijk gaf van een grondige scholing in de disputeerkunst.

Het boek was al bij den drukker, toen hij op 4 augustus, juist bekomen van een zware koorts, in zijn huis bezoek kreeg van den predikant van de Waalse gemeente te 's-Hertogenbosch Fr. Maréchal, vergezeld van een ouderling en een diaken van zijn kerk, die namens den kerkeraad bezwaar kwam maken tegen enkele voor de Waalse synode kwetsende opmerkingen, die hij zich in zijn boek zou hebben veroorloofd. Nadere bijzonderheden konden of wilden de heren niet verstrekken. Een van de gemeenteleden had de desbetreffende passages toevallig in de drukkerij onder ogen gekregen en de zaak bij den kerkeraad aangebracht. In het verdere gesprek kwam Maréchal er echter voor uit, dat het den kerkeraad bijzonder had gegriefd, dat Vogelsangh de verdediging van de Labadie tegen de Waalse synode op zich had genomen. Dit was inderdaad een gevoelig punt, aangezien de Labadie, die meer waarde hechtte aan de persoonlijke inspiratie dan aan de institutionele kerkidee, na zijn ontzetting uit het predikambt de kerk had verlaten en een huis- of schuilkerkgemeente rond zich verenigd had, maar Vogelsangh haastte zich zijn bezoekers te verzekeren, dat hij diens „schisma” van harte verfoeide. Een tweede punt betrof een passage in Vogelsanghs boek, waar hij had geschreven, dat Wolzogen zich erop beroemde, dat de Waalse synode geweigerd had kennis te nemen van de *Judicia* van zijn tegenstanders en daarbij had opgemerkt, dat dit weinig ter zake deed, aangezien de synode aan de lectuur van Wolzogens boek al genoeg te doen zou hebben. Hier kon Vogelsangh slechts op antwoorden, dat deze passage alleen tegen Wolzogen en niet tegen de synode gericht was. Toen Maréchal echter mededeelde, dat de Waalse

³⁸⁾ R. Vogelsangh, *Ad prefationem Ludovici Wolzogii quae legitur ante iudicia variorum theologorum NECESSARIA RESPONSIÓ, continens varias dissertationes: de fabulis et affabulationibus Wolzogii; de sententia, quae dicit Deum posse fallere, si velit, quin et haud raro fallere realiter; de contemptu veterum theologorum Reformatorum; de usu loquendi Scripturarum interprete; de enthusiasmo perperam Reformatis Ecclesiis exprobrato; de Paraclito Montani; de Montanismo Anonymi, Wolzogii et Velthusii deque enthusiasmo Cartesianorum; de repudiatis argumentis orthodoxorum; de Scripturarum perspicuitate duntaxat relativa; de infallibilitate rationis humanae non minus indubia quam est ipsius Dei; de gratia Spiritus Sancti ad intelligentiam Scripturarum etc.*, 's-Bosch, 1671.

kerkeraad van 's-Hertogenbosch van plan was Vogelsanghs boek nauwkeurig te gaan onderzoeken, stelde deze de vraag, wat deze lieden over hem te zeggen hadden en wie hen tot censoren had benoemd om over de geschriften van de predikanten en professoren van de kerken en scholen der Nederduitse gemeente te oordelen. Daarop antwoordde Maréchal, dat de Waalse kerkeraad geen andere bedoeling had dan met Vogelsangh in vriendschappelijken geest over zijn boek te praten en er niet aan twijfelde, dat deze aan verstandige opmerkingen gevolg zou geven. Hij liet daar echter in één adem op volgen, dat de kerkeraad de zaak reeds bij de vroedschap had aangebracht en gedaan had gekregen, dat het drukken van Vogelsanghs boek tijdelijk gestaakt werd. Inderdaad werd nog dien zelfden dag aan den drukker verboden met het werk voort te gaan.

Door een verergering van zijn ongesteldheid was Vogelsangh op 6 augustus verhinderd, de wekelijkse bijeenkomst van den kerkeraad der Nederduitse gemeente bij te wonen, maar toen de vergadering vernam, wat hem twee dagen tevoren was overkomen, besloot zij den volgenden dag opnieuw bijeen te komen, zo nodig bij Vogelsangh aan huis. De professor was toen gelukkig in zover hersteld, dat hij de kwestie uitvoerig uiteen kon zetten; daarop werd eenstemmig besloten, met alle kracht bij de vroedschap aan te dringen op opheffing van het drukverbod van het boek, dat immers ter verdediging van de hemelse waarheid geschreven was.

Tegen den avond van denzelfden dag verscheen de Waalse delegatie opnieuw bij Vogelsangh om hem enig uitstel te verzoeken en te verzekeren, dat hem binnen zes dagen het oordeel van den Waalsen kerkeraad zou worden bekend gemaakt. Zoals begrijpelijk wachtte Vogelsangh met spanning het einde van den aangezegden termijn af, maar de Waalse heren kwamen niet opdagen. Pas op 22 augustus kwamen zij terug met de boodschap, dat de opmerkingen van den kerkeraad nog niet gereed waren, omdat men de voorrede van Wolzogen, die door Vogelsangh werd bestreden nog niet had kunnen krijgen. De aangevoerde reden leek Vogelsangh weinig overtuigend: als het geschrift van Wolzogen ook al niet in den Bosschen boekhandel voorradig was, dan kon men het toch gemakkelijk in twee dagen uit Utrecht laten komen. Op de mededeling van Maréchal, dat de kerkeraad de zaak intussen aan de Waalse synode had voorgelegd, had Vogelsangh niets anders terug dan dat hij met de Waalse synode niets van doen had en zij niets met hem. Toen hij echter er op aandrang te mogen weten, wat zij tot nu toe op te merken hadden, vroeg Maréchal pen en inkt en begon aan de hand van notities, die hij had meegebracht, en met de hulp van een van zijn begeleiders in het boek enkele passages

aan te strepen, terwijl Vogelsangh van zijn bed uit toekeek en, hoewel ernstig ziek, nauwelijks zijn lachen kon houden: zo stelden de bezoekers zich aan.

Reeds twee dagen later kwam de Waalse delegatie om antwoord op de aangestreepte passages, maar Vogelsangh had door zijn ziekte daar nog niets aan kunnen doen en begreep trouwens niet, wat de Waalse broeders met de door hen genoteerde volkomen onschuldige beweringen wilden. De bezoekers zagen wel, dat Vogelsangh te ziek was om hen nog langer te woord te staan, maar lieten de mededeling achter, dat zij de volgende week naar de Waalse synode zouden gaan en dat daar Vogelsanghs boek zou worden onderzocht.

Wat er precies op de synode verhandeld is, wist Vogelsangh niet te vertellen. Wel was hem ter ore gekomen, dat de Bossche delegatie bij de meerderheid van de vergadering geen voet aan den grond had gekregen. Hoe het zij, op 17 september kwam Maréchal, nu in gezelschap van ds. de Bruin van de Waalse gemeente te Nijmegen, hem namens de synode vriendschappelijk verzoeken, toe te willen staan, dat zijn boek werd ingetrokken. Tevergeefs vroeg Vogelsangh naar een schriftelijke opdracht van de synode: zij hadden die niet. Na lang gepraat beloofde de hoogleraar, als zijn bezoekers zich de moeite wilden geven nog eens terug te komen, hun zonder omwegen en in ondubbelzinnige termen een antwoord op hun verzoek te zullen geven. Het was hem voornamelijk erom te doen, niet alleen tegenover hen te staan, maar getuigen te hebben van hetgeen er besproken werd.

Den volgenden dag om 12 uur waren de Waalse broeders weer ter plaatse. Eerder in den morgen hadden zij met de vroedschap gesproken, die niet bereid bleek te zijn zelf verdere maatregelen tegen Vogelsanghs boek te nemen, maar het op prijs zou stellen, indien de schrijver zelf het wilde intrekken. Vogelsangh antwoordde, dat hij de vroedschap gaarne ter wille zou zijn, maar dat hij aangeklaagd en tot op zekere hoogte veroordeeld was zonder gehoord te zijn en dat hij niet eraan twijfelde, dat de overheid anders zou oordelen, wanneer hij maar gelegenheid kreeg zich te verdedigen. Hij was echter niet van plan vóór 5 uur 's middags enig antwoord op het hem gedane verzoek te geven.

Op het afgesproken uur had Vogelsangh zich verzekerd van de aanwezigheid van enkele getuigen. Het waren: zijn collega als predikant van de Nederduitse gemeente van 's-Hertogenbosch W. Coster (\pm 1611–1673)³⁹⁾, verder R. Baron van Leefdale, Heer van Deurne en Lieferingen, prof. S. Schelkens en dr. H. Hamel,

³⁹⁾ NNBW, VIII, 320–321; BWPG, II, 285.

geneesheer, in qualiteit van ouderlingen, de hoogleraar in de wijsbegeerte J. Vitriarius en dr. G. van Tiel, predikant te Geffen en Nuland ⁴⁰). De afgevaardigden van den Waalsen kerkeraad, die kort daarna arriveerden, waren niet weinig ontsteld bij het zien van het grote aantal getuigen, maar de heer des huizes verzekerde, dat hij geen vrijheid meer had, nog met hen te praten, als zij nog iets hadden, wat zij niet in tegenwoordigheid van getuigen wilden zeggen. Daarop zeiden zij opnieuw, opdracht te hebben van de Waalse synode om hem vriendschappelijk te verzoeken zijn boek te laten intrekken. Toen echter wederom bleek, dat zij niet van een schriftelijke opdracht voorzien waren, antwoordde Vogelsangh terecht, dat hij hen dan niet anders dan als particuliere personen kon beschouwen en dat hij, wat de zaak betrof, hogelijk verwonderd was, dat er mensen gevonden waren, die met een dergelijk smadelijk, beledigend en onrechtmatig verzoek bij hem durfden aan te komen. Als zij er zo op stonden, boeken te veroordelen en door de overheid te doen intrekken, dan waren er onder de leden van de Waalse synode genoeg, wier geschriften verdienden veroordeeld te worden: die hun geloofsregels tegenover die van de Dordtse synode durfden te plaatsen, die door onrechtzinnig en verderfelijk geschrijf de rust en de leiding van de Nederlandse kerken verstoorden en die hele boeken vulden met smaad jegens onschuldige tegenstanders. De bezoekers hadden daar volgens het zeggen van Vogelsangh niet veel op terug, terwijl hijzelf zijn kalmte en gemoedsrust volkomen bewaarde. Als er in zijn boek iets zou voorkomen, wat tegen zijn eigen bedoeling als onaangenaam voor de Waalse synode zou kunnen worden uitgelegd, dan zou het hem gemakkelijk vallen zelfs aan onwillige lezers elke aanleiding tot kwade vermoedens te ontnemen. Hij was echter niet van plan zich ergens toe te laten dwingen en stelde als uitdrukkelijke voorwaarde, dat onverwijld met het drukken van zijn boek zou kunnen worden voortgegaan.

Daarop begonnen de bezoekers weer over de kwestie van de verdediging van de Labadie en over de passages in Vogelsanghs boek, waar zij al eerder bezwaar tegen hadden gemaakt, maar Vogelsangh wist daar zo op te antwoorden, dat ds. de Bruin met ronde woorden erkende, dat hij de bezwaren afdoende ontzenuwd had. Op de vraag van Vogelsangh, of zij nog andere opmerkingen hadden, werd door de delegatie ontkennend geantwoord. En hoewel hij erop aangedrongen had hem mondeling of schriftelijk te waarschuwen, als hun later nog iets zou invallen, had hij, toen

⁴⁰) In 1665 hadden Schelkens en van Tiel Vogelsanghs *Exercitationes theologicae* met lofdichten versierd; de Haas, 125.

hij 19 december 1670 zijn voorrede voltooid, van geen van zijn bezoekers nog iets gehoord.

Daags na dit gesprek zette Vogelsangh, vergezeld van twee leden van den Nederduitsen kerkeraad, de zaak voor de vroedschap uiteen en voegde daar het verzoek aan toe, met het drukken van zijn boek te mogen doorgaan. En inderdaad kwam de bode van het stadhuis een paar dagen later den drukker aanzeggen, dat de stedelijke overheid goed vond, dat de rest van Vogelsanghs boek ter perse werd gelegd en dat het zo spoedig men wilde kon worden uitgegeven. Op 30 september 1670 werd ook aan Vogelsangh zelf dit besluit van de vroedschap betekend. Toch deden de Waalse broeders op 4 oktober, zaterdagavond laat vóór den maandag, waarop de nieuwe vroedschap in functie zou treden, achter den rug van Vogelsangh om nog eens een poging om den magistraat van het pas genomen besluit te doen terugkomen, maar tevergeefs.

De voorgeschiedenis van Vogelsanghs *Necessaria responsio*, die door den auteur in zijn *Praefatio* omstandig is beschreven, heb ik hier in zeer verkorten vorm, maar toch nog vrij uitvoerig weergegeven, om te doen zien, in welke sfeer van persoonlijke en doctrinaire tegenstellingen de gedachtenwisseling rond de grondgedachten van de Cartesiaanse wijsbegeerte en haar verhouding tot de Gereformeerde theologie nog in de tweede helft van de 17de eeuw zich in de Nederlanden afspeelde.

Ter opluistering van zijn boek had Vogelsangh zich door een van zijn studenten, den toen 17-jarigen Isaac de Perponcher Sedlnitzky (1653–1702)⁴¹, een dichtstuk van twee bladzijden druks laten leveren, waarin hij zelf in snorkende verzen werd opgehemeld en waarin Descartes op het door Voetius gegeven voorbeeld met den Italiaansen godloochenaar L. Vanini (1585–1619) werd vergeleken en de Cartesiaanse leer met de dwalingen van de Montanisten en de Pelagianen werd gelijkgesteld. Ook nam hij in zijn boek een *Disputatio physica de mundo* op (193–244), „tegen de Platonici, de Aristotelici, de Epicuristen en de Cartesianen”, die hij 29 juni 1670 door denzelfden student had laten verdedigen, en waarin wij, naar mag worden aangenomen, zijn eigen denkbeelden kunnen terugvinden.

In deze disputatie wordt tegen Plato, Aristoteles, Epicurus en Lucretius en tegen den schrijver van *Philosophia S.S. interpret* betoogd, dat de wereld en ook de materie, waaruit de wereld

⁴¹) I. de Perponcher Sedlnitzky, uit Goes, promoveerde 14 dec. 1679 te Leiden in de rechtsgelerdheid op proefschrift *De legitima* en werd later schepen, burgemeester en pensionaris in zijn geboorteplaats; NNBW, V, 474; P. C. Molhuysen, *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit*, III, 's-Grav., 1918, 331*.

gevormd is, niet eeuwig kan zijn, maar een begin moet gehad hebben (193–207), en dat het ontstaan van de wereld moet worden verklaard door het aannemen van een Oppersten Maker, wiens werking niet mag worden opgevat als het vormen en ordenen van een ongeordende materie, maar als een voortbrengen uit het niet (208–210). God heeft de wereld geschapen volgens het plan, dat Hij van eeuwigheid naar eigen vrijen wil en besluit had vastgesteld en dat geen ander is dan Gods wezen zelf, in zover het in de schepselen kan worden nagebeeld (210–211). Zonder moeite en zonder hulpmiddelen, alleen door de kracht van zijn wil, heeft Hij de wereld voortgebracht. Geen enkel schepsel is tot voortbrengen uit het niet in staat, en evenmin kan het de rol van instrument bij de schepping vervullen: het begrip instrument veronderstelt immers dat van een materie en daarin dat van een subjectieve geschiktheid, waarin het vermogen om als instrument te werken zijn beperking vindt (211–213).

Uit de onbeperkte macht, waarmede God de wereld uit het niet heeft voortgebracht, volgt niet, dat ook de wereld onbeperkt zou zijn. God heeft immers de wereld niet geschapen uit noodzakelijkheid van zijn natuur, maar uit vrijen wil, met de eigenschappen en de afmetingen, die Hij haar wilde toebedelen. Epicurus en Democritus noemden het heelal, waaronder zij de wereld en de ledige ruimten daartussen begrepen, in ruimtelijke uitbreiding oneindig en Descartes ontzegde aan de stoffelijke wereld in haar geheel elke ruimtelijke begrenzing (*Princ. phil.*, II, 21), maar wilde haar niet oneindig, maar slechts onbeperkt in uitbreiding (*indefinite extensam*) noemen. Ook Henricus Regius (*Phil. nat.*, II, 1) meent, dat het denken aan de wereld geen grenzen kan toekennen, en hij gebruikt in dit verband dezelfde termen als Descartes, omdat naar zijn oordeel iets oneindig kan zijn, ook wanneer de menselijke rede daaraan geen grens kan ontdekken. Clauberg (*Disp. phil.*, VIII) drukt zich op dezelfde wijze uit: de wereld kunnen wij niet als ruimtelijk begrensd denken, aangezien buiten elke denkbare grens weer ruimten liggen, die wegens de identiteit van stof en uitgebreidheid nieuwe uitgebreidheid aan de wereld toevoegen. Clauberg beschouwt zelfs de mening van Descartes in dezen als nieuw, terwijl zij toch volgens de disputation slechts een slap afkooksel is van de theorieën van Democritus, Epicurus, Metrodorus en andere oude wijsgeren. Ook de voor kort overleden Franeker hoogleraar J. Greidanus (1630/31–1668)⁴² antwoordt in zijn recente *Institutiones physicae* (Leeuw., 1664), II, 2, op de vraag, of de wereld oneindig is, met de eigen woorden van Descartes:

⁴²) S. Galama, *Het wijsgerig onderwijs aan de Hogeschool te Franeker, 1585–1811*, diss. Ldn., Fran., 1954, 100–105.

zij is niet oneindig, maar onbegrensd; want ook wanneer wij aan haar grootte enige begrenzing aanleggen, kunnen wij daarbuiten toch altijd iets uitgebreids denken, dat stoffelijk moet zijn en daarom een deel van de wereld moet uitmaken; noch de natuur, noch de Schriftuur geeft echter voor een dergelijke begrenzing enige aanwijzing (213–219).

Zulke beweringen kunnen den auteur van de disputatie slechts met afschuw en verontwaardiging vervullen. Temeer, omdat Descartes niet enkel geleerd heeft, dat wij aan de wereld geen bepaalde grenzen kunnen toekennen, maar zich ook positief voor de onbegrensdheid van de wereld heeft uitgesproken. Verschillende teksten, ook uit de correspondentie van Descartes, die in 1667 door Clerselier was uitgegeven⁴³), worden daarvoor aangehaald (219–220). Op de argumenten van Greidanus en Clauberg gaat de schrijver nader in en hij laat niet na, daarbij te wijzen op het *inane Cartesii delirium*, dat de wereld slechts door iets uitgebreids, d.i. door een ander lichaam, begrensd zou kunnen worden; Descartes is op dat idee gekomen doordat in de eervare wereld alle lichamen door andere lichamen omringd en begrensd zijn. Uit zulk een fictie zou zelfs kunnen worden afgeleid, dat de wereld ook in de tijd onbegrensd en dus eeuwig zou zijn en dat zelfs God in zijn absolute almacht aan haar geen eind zou kunnen maken (220–223).

Als nu gevraagd wordt, waardoor deze wereld dan wordt begrensd, dan is het antwoord van den schrijver: alleen door zichzelf. Op de vraag, wat er buiten de wereld, d.i. buiten het geheel van de stoffelijke dingen is, wordt geantwoord: uiteraard geen stoffelijke dingen; de ruimten, die men zich buiten de wereld kan denken, zijn niet werkelijk, maar louter mogelijk (223–225).

Dat er niets minder waar is dan wat Descartes na Democritus, Epicurus, Metrodorus e.a. beweerd heeft, dat n.l. het heelal geen grenzen in de ruimte heeft, lijkt den defendens niet moeilijk te bewijzen, en hij haalt daar verschillende argumenten voor aan, die uit de Scholastieke traditie konden worden getrokken. Het lijkt hem overigens volkomen onzinnig, aan enig geschapen ding begrensdheid te ontzeggen (225–227).

Nog wordt gevraagd, of er één dan wel meerdere werelden bestaan, en of het op grond van Gods almacht althans mogelijk zou zijn, dat er meerdere tegelijk bestonden. Hier plaatst de schrijver de mening van Plato, Aristoteles en de Stoïcijnen over de eenheid van de wereld tegenover de Epicuristische theorie van de veelheid der werelden, welke door Lucretius vertolkt wordt, met beschouwingen, die men ook van Descartes zou kunnen ver-

⁴³) Cl. Clerselier, *Lettres de Descartes sur la morale, la physique, la médecine et les mathématiques*, 3 vol., Paris, 1667.

wachten. Het lijkt den auteur van de disputatie op zijn minst niet voor twijfel vatbaar, dat iemand als de Utrechtse hoogleraar Joh. de Bruyn, met wien zijn leermeester nog onlangs zo uitgebreid gepolemiseerd had, iedereen voor al wat lelijk is zou uitmaken, die het wagen zou daartegen iets in te brengen. Maar het is juist andersom uitgevallen: ook Descartes sluit zich bij de mening van Plato en Aristoteles in dezen aan, en houdt, niet alleen, dat er feitelijk niet meer dan één wereld bestaat, maar ook dat er niet meer *kunnen* bestaan (227–230).

Desondanks is de defendens zelf van mening, dat God uit hoofde van zijn onbeperkte macht meer dan één wereld had kunnen scheppen en behalve de nu reeds bestaande wereld nog andere werelden zou kunnen scheppen, en hij bestrijdt daarom de tegen-gestelde opinie van Clauberg (*Disp. phys.*, IX, X, XI). Zijn tegen-stander Greidanus vindt hij ditmaal aan zijn zijde (230–239).

Aan de hand van de opvattingen van Plato en Aristoteles en van enkele ongenoemde tijdgenoten wordt vervolgens de kwestie van de wereldziel besproken, waarna wordt besloten, dat de wereld niet beziel is en ook niet als levend wezen kan worden beschouwd (239–242).

Wij weten uit de H. Schrift, zegt de auteur van de disputatie, en het wordt algemeen aangenomen, dat sinds de schepping van de wereld nog geen zes duizend jaren zijn verlopen. Het kan niet worden betwijfeld, dat God haar veel eerder of veel later had kunnen scheppen. Zou God de wereld echter ook van eeuwigheid hebben kunnen voortbrengen? Hier meent de schrijver met een onderscheid te moeten antwoorden. Hij geeft toe, dat God van eeuwigheid de macht bezit om iets *in den tijd* te scheppen. Van eeuwigheid scheppen zou echter gelijk staan met maken, dat iets van eeuwigheid in den tijd begon te bestaan, na vroeger niet bestaan te hebben, hetgeen een duidelijke tegenspraak inhoudt. Het scheppingsbegrip houdt immers noodzakelijk een begin van bestaan in en dit is met eeuwigheid niet verenigbaar. Hoe zou immers dat-gene, wat niet was, vóórdat het tot aanzijn werd geroepen, tegelijk kunnen bestaan met God, die altijd en van eeuwigheid bestaat? Want wat van eeuwigheid geweest is, heeft altijd actueel bestaan en was nooit enkel in aanleg. Maar wat geschapen is, was ooit enkel in aanleg; het heeft niet altijd actueel bestaan en het zou mogelijk geweest zijn, dat het nooit tot bestaan was geroepen. Zo leidt de gedachte van een eeuwige schepping naar de mening van den auteur der disputatie noodzakelijk tot tegenspraken⁴⁴).

⁴⁴) Vgl. tegenover dezen gedachtengang de argumenten, waarmede Thomas v. Aquino betoogt, dat evenmin kan worden bewezen, dat de wereld eeuwig is als dat zij niet eeuwig is: *Summa theologica*, I, 46, 1 en 2.

Een laatste punt betreft den tijd van het jaar, waarin de wereld geschapen is. Hierover bestaan verschillende meningen, maar de sterkste argumenten pleiten naar het oordeel van den auteur voor den herfst. Uit de geschiedenis van den val der eerste mensen blijkt immers duidelijk, dat de bomen toen beladen waren met vruchten. Ook staat vast, dat de Joden vóór den uittocht uit Egypte het jaar niet met de lente, maar met den herfst lieten beginnen, en het lijdt geen twijfel, dat zij die wijze van tijdrekening van hun voorgelacht hadden overgenomen. En ofschoon later de maand Nisan, die deels met maart, deels met april samenvalt, de eerste maand van het kerkelijk jaar geworden is, heeft in het burgerlijk jaar de maand Tisri, die in september en oktober valt, de eerste plaats behouden. Van die maand af werden in het vervolg ook de sabbat- en de jubeljaren geteld, welke voor de tijdrekening en daarmee voor het herdenken van de geboorte van de wereld schijnen gediend te hebben. Het argument van P. Crusius (\pm 1525–1572)⁴⁵), die in zijn *De epochis* uit het eerste woord van *Genesis* door omzetting van de letters den naam Thisri, d.i. september distilleert, lijkt den schrijver echter slechts een kabbalistische spitsvondigheid, die nauwelijks de aandacht verdient.

Het oncritische dooreenhaspelen van theologische gegevens en wijsgerige theorieën, dat in deze disputatie bijzonder opvallend is, behoeft per saldo bij een leerling van den Scholastiek opgeleiden theoloog Vogelsangh niet te verwonderen. Het was den hoogleraar immers vooral erom te doen, de Gereformeerde geloofsleer op zijn manier veilig te stellen, en daartoe leek het hem noodzakelijk de wijsgerige theorieën van Descartes en zijn aanhangers te bestrijden en te laten bestrijden. Over de nog steeds omstreden kwestie van geocentrie of heliocentrie wordt in de disputatie wonderlijk genoeg in het geheel geen uitspraak gedaan. Misschien was het geocentrisch wereldbeeld in de ogen van Vogelsangh en zijn studenten wel zo vast in de openbaring verankerd, dat het zelfs niet methodisch tot probleem kon worden gemaakt.

De *necessaria responsio* op Wolzogens *Praefatio*, die het grootste deel (1–176) beslaat van het boek, dat dien titel voert, is een doorlopend getuigenis van Vogelsanghs afkeer van de pretenties der rede en van een onafhankelijke wijsbegeerte, zoals Descartes en zijn aanhangers die voorstonden en waarvan hij slechts onheil voor het Christelijk geloof en de rechtzinnige theologie meende te kunnen verwachten. De smadelijke praedicaten, waarmede hij hier zijn tegenstanders overlaadt, liggen geheel in de lijn van die, welke hij

⁴⁵) ADB, IV, 634.

kort tevoren over Joh. de Bruyn had uitgestort. Nochtans geeft hij toe, dat er ook in de theologie vrije kwesties zijn, die de grondslagen van den godsdienst niet raken en waarover onder belijders van hetzelfde Christelijk geloof verschil van mening kan bestaan. Disputen over zulke kwesties moeten op broederlijke wijze en met veel gematigdheid en verdraagzaamheid gevoerd worden (5). Wanneer echter de grondslagen van het geloof door bedrieglijke redeneringen worden bedreigd en aan de kudde des Heren vergif voor voedsel wordt voorgehouden, dan mag geen moeite worden gespaard om zulk onheil van de kerk en haar lidmaten af te wenden. Dit was naar Vogelsanghs eigen zeggen het enige motief geweest, waarom hij vroeger een aantal dwalingen in het werk van Wolzogen had aangewezen en waardoor naar zijn mening ook andere theologen bewogen waren, daartegen op te treden (7). Het lag voor de hand, dat hij deze laatsten zou uitspelen tegen de theologen van verschillende hogescholen, die zulk een loffelijk getuigenis over Wolzogens rechtzinnigheid hadden afgegeven (11-14).

Nieuwe gezichtspunten van zakelijken aard levert het eerste hoofdstuk van Vogelsanghs antwoord (1-46) intussen niet op. Het is een verzameling dialectische handigheden, waarmee hij zijn tegenstander tracht te overtroeven, maar die niet zelden in zinloos woordenspel ontaarden. Doorlopend vervalt hij in dezelfde soort spitsvondigheden als waarvan hij Wolzogen beschuldigt. Ook Joh. de Bruyn en L. van Velthuysen moeten het wederom ontgelden. Van de Labadie tracht hij zich zoveel mogelijk te distancieren. Maar achter elke bewering van Wolzogen ziet Vogelsangh altijd weer de schim oprijzen van Descartes, dien hij als den voornaamsten schuldige beschouwt aan alle dwalingen, die in de Nederlandse wijsbegeerte zijn ingeslopen. Bijzonder kwalijk neemt hij het Wolzogen, dat hij zich heeft durven vergrijpen aan Gisbertus Voetius, „gloria Theologorum sui saeculi, meritis pariter et aetate gravis, piis omnibus venerabilis” (37). Opnieuw getuigt hij van zijn eerbied voor de Waalse synode, maar hij acht zich daardoor niet verplicht af te zien van een eigen oordeel over een boek, dat door haar was goedgekeurd.

Het tweede hoofdstuk van de *Responsio* (46-75) is gericht tegen de stelling van Wolzogen, dat God zou kunnen bedriegen, als Hij dat wilde, maar het niet wil, omdat zijn volmaaktheid zich daartegen verzet. De bron van deze bewering ziet Vogelsangh in een wellicht niet voldoende begrepen passage van Descartes' *Meditationes*, IV, 1, waaruit zij echter naar zijn mening strikt genomen niet met zekerheid kan worden afgeleid. Door de paraphrase, die Clauberg van den tekst van Descartes geeft, wordt Wolzogen, zo meent hij, dan ook afdoende weerlegd: ook het kunnen bedriegen

zou een onvolmaaktheid in God betekenen. Dat Descartes dit laatste niet heeft ingezien, wordt door Vogelsangh hieraan geweten, dat hij gewoon was, „uit het meest onwelriekende vuil van de antieke wijsgeren en de Scholastieken den meest stinkenden afval op te halen om aan verouderde en terecht in vergetelheid geraakte theorieën den roep van ongewone scherpzinnigheid te kunnen verwerven” (49). Ten bewijze hiervan drukt hij een tekst af uit Aristoteles' *Topica* en uit Thomas van Aquino's *Summa theologica*⁴⁶). Thomas haalt hier de woorden van Aristoteles aan, waar deze zegt, dat de godheid en de rechtschappen mens in staat zijn zedelijk slecht te handelen, maar voegt daar zelf aanstonds aan toe, dat dit verstaan kan worden als een voorwaardelijke propositie, waarvan de voorzin onmogelijk is, b.v.: God kan slecht handelen, indien Hij wil. Een voorwaardelijke propositie kan immers volgens de regels der logica waar zijn, zelfs als voorzin en nazin beide onmogelijk zijn; b.v.: als de mens een ezel is, heeft hij vier poten. Voor Thomas is het evident, dat God niet slecht kan *willen* handelen, en daarom kan hij de bewering van Aristoteles, dat Hij slecht *kan* handelen, mits in conditionelen vorm omgezet, zonder bezwaar aanvaarden. Dat hij echter door die omzetting geen recht doet aan de bedoeling van Aristoteles heeft Vogelsangh juist gezien (53). Ook wijst hij erop, dat Thomas den nadruk legt op de onwaarheid van de beide leden van zijn voorwaardelijke propositie⁴⁷), terwijl Wolzogen met gelijken nadruk betoogt, dat Gods wijsheid, almacht en andere attributen ook meebrengen, dat Hij *kan* bedriegen, m.a.w., zoals Clauberg het interpreteert, dat hij in eigenlijken zin oorzaak kan zijn van de dwalingen, waarvan wij ons bewust zijn. Voor Vogelsangh is dit volstrekt uitgesloten. Het kunnen bedriegen is als ethisch defect met Gods oneindige volmaaktheid onverenigbaar (55). Gods almacht kan met leugen en bedrog niets te doen hebben (67).

In de volgende hoofdstukken van de *Responsio* (75–176) richt

⁴⁶) Aristoteles, *Topica*, IV, 5, 126a, 34–35; Thomas v. Aquino, *Summa theologica*, I, 25, 3 ad 2.

⁴⁷) „Quapropter juxta Thomam syllogismus hic fluit: Si Deus velit, potest fallere. Sed vero Deus non potest fallere. Manifestum igitur est, illum non velle fallere; nec adeo posse hoc velle” (54). — Hier heeft Vogelsangh op zijn beurt aan de bedoeling van Thomas geen recht gedaan. Hij laat Thomas een conditioneel syllogisme opstellen volgens den *modus tollendo tollens*, terwijl deze ook de materie van den voorwaardelijken samenhang in aanmerking neemt; aangezien *in dit geval* de afhankelijkheid van den nazin ten opzichte van den voorzin de enig en uitsluitend mogelijke is, kan hij *in dit geval* uit de ontkenning van den voorzin tot de ontkenning van den nazin besluiten. Het syllogisme zou dus volgens de bedoeling van Thomas moeten luiden: Alleen als God zou willen bedriegen, zou Hij kunnen bedriegen. Maar Hij kan niet willen bedriegen. Dus kan Hij niet bedriegen. — Zie J. Th. Beysens, *Logica of denkleer*, Ldn., 1923, 205.

Vogelsangh zich niet zozeer tegen de *Praefatio* van Wolzogen, zoals in den titel was aangekondigd, dan wel tegen Wolzogens *De Scripturarum interprete*, dat hij reeds in zijn *Indignatio justa* zo uitvoerig had bestreden, en tegen *Philosophia S.S. interpres*, die de eerste aanleiding tot het twistgeschrift was geweest. Daarbij gaat de kwestie voornamelijk over de beproefde beginselen van de Reformatorische bijbelinterpretatie, die ook door de Nederlandse theologen van de oude school steeds waren gehuldigd. Door Wolzogen daarentegen is in de ogen van Vogelsangh aan die beginselen te weinig eerbied betoond. Met den schrijver van *Philosophia S.S. interpres* heeft hij zich schuldig gemaakt aan rationalisering van het geloof en ontluistering van de inspiratie van den Heiligen Geest, en dit heeft tot oorzaak gehad, dat hij zich in dezen door de methode van Descartes heeft laten leiden en als hoogste norm van interpretatie het gewone spraakgebruik, door grammatica, rhetorica en logica gesteund, heeft aangenomen.

Op de theologische problemen, die Vogelsangh na deze kwesties van methode en interpretatie te berde brengt, behoeft in het verband van deze studie niet te worden ingegaan. Wel moet worden vermeld, dat hij hier behalve Wolzogen nog andere van Cartesia-nisme verdachten te lijf gaat, met name L. van Velthuysen en den Middelburgsen predikant Petrus Duvelarius († 1670)⁴⁸, en dat hij terloops nog enkele klappen uitdeelt aan zijn ouden tegenstander Joh. de Bruyn. Dat ook de „Pontificii” en het „idolum Vaticanum” het hier en daar moeten ontgelden, spreekt welhaast van zelf.

Bij de bestrijding van het Cartesiaanse begrip van het heldere en wel-onderscheiden inzicht, dat in de interpretatie van L. van Velthuysen tot een inblazing van den H. Geest is geworden (152), vindt Vogelsangh ook gelegenheid, zich in aansluiting aan hetgeen hij in *De idea Dei* daarover gezegd had, nog eens over zijn eigen kennisleer uit te spreken. De dingen van buiten, waardoor de zintuigen worden aangedaan, en de stoffelijke indrukken, die daardoor in de hersenen worden teweeggebracht, leveren weliswaar aan de ziel de begrippen van de stoffelijke dingen, maar zij doen dat slechts in dien zin, dat zij aan het verstand aanleiding geven, deze bepaalde begrippen uit zijn eigen boezem op te roepen. Men kan immers niet aannemen, dat de inwerking van de dingen op de zintuigen, hoe krachtig ook, dan wel de stoffelijke indrukken in de hersenen in staat zouden zijn, in de ziel of in het verstand, die immers van alle stoffelijkheid zijn ontdaan, iets tot stand te brengen. Het is nl. uitgesloten, dat iets stoffelijks op iets geestelijks zou kunnen inwerken of daarin door een oorzakelijkheid in eigen-

⁴⁸) NNBW, VIII, 447; BWPG, II, 663.

lijken zin verschijnselen van geestelijken aard zou kunnen oproepen. Met betrekking tot de werkoorzaak geldt onverwrikbaar de regel, dat iets niet kan geven, wat het niet heeft. De dingen van buiten en de indrukken in de hersenen kunnen slechts dienen als tekenen, waarvan het verstand bij het verwerven van zijn begrippen gebruik maakt (154–155). Het verstand is dus bij de begripsvorming niet passief: een begrip is niets anders dan de act van begrijpen, voorzover die zich aan de begrepen dingen assimileert, d.w.z. de dingen begrijpt, zoals zij zijn. Wanneer de dingen nl. anders begrepen worden dan zij zijn — hetgeen wegens de verduistering van het verstand door de erfzonde niet zelden voorkomt — dan is het begrip zinledig en waardeloos (156–158).

De aldus in hoofdlijnen omschreven kennisleer veronderstelt een dualisme van ziel en lichaam, dat in de anthropologie van Descartes een plaats zou kunnen vinden, maar dat door Vogelsangh aan Platoonse bronnen ontleend moet zijn. Welke die bronnen zijn geweest, is voorlopig niet uit te maken. Het Platonisme is in de Nederlandse wijsbegeerte van de 17de eeuw zeldzaam geweest en wij weten te weinig van Vogelsanghs wijsgerige opleiding om daarin een aanknopingspunt voor zijn Platoniserende kennisleer te kunnen vinden.

In den loop van zijn *Responsio* had Vogelsangh reeds enkele malen zijn ambtgenoot voor de wijsbegeerte J. Vitriarius als zijn medestander in den strijd tegen Wolzogen en *Philosophia S.S. interpres* geïntroduceerd. En inderdaad hadden zij samen op verzoek van enkele Zeeuwse predikanten een *Judicium* over Wolzogens *De Scripturarum interprete* afgegeven. Ook aan dit *Judicium* heeft Vogelsangh in zijn boek een plaats afgestaan (179–192). Hier wordt vooral bezwaar gemaakt tegen de pretentie van de rede op zelfstandige verklaring van de H. Schrift. Nadere inlichtingen over de wijsgerige overtuigingen van de twee schrijvers levert het *Judicium*, dat ook in het Nederlands vertaald heet te zijn, niet op.

Aan het slot van zijn boek heeft Vogelsangh nog een brief van Vitriarius opgenomen (248–256), waarin deze zich verzet tegen de beschuldiging van Wolzogen, dat zij in hun *Judicium* ten behoeve van de Zeeuwse predikanten het schisma van de Labadie begunstigd zouden hebben. Hij is van mening, dat de zaak van de Labadie, zijnde een feitelijke aangelegenheid, die in haar concreet karakter door omstandigheden van allerlei aard omringd is, gescheiden moet worden gehouden van de critiek op het werk van Wolzogen, waar de geloofsleer in het geding is, die alle kerken en alle gelovigen aangaat. Toch is hij geneigd, de uitspraken van de Labadie niet aanstonds als kettters te veroordelen en is hij bereid hem vooralsnog

niet van kwade trouw te verdenken. Het oordeel over deze kwestie laat hij dan ook liever aan de bevoegde rechters over. Het schisma zelf wijst hij onvoorwaardelijk af. De wortel van alle heiliging immers is het ware geloof, dat ons met Christus verenigt en ons door oprechte liefde met de ledematen van zijn mystiek lichaam verbindt. De algemene kerk is het mystieke lichaam van Christus; de afzonderlijke gemeenten zijn daarvan de ledematen. Wie zich afscheidt van een afzonderlijke gemeente en een nieuwe gemeente om zich heen verzamelt, scheidt zich derhalve af van Christus.

Het kon niet duidelijker worden gezegd: van solidariteit met het schisma van de Labadie kunnen Vogelsangh en Vitriarius zeker niet worden verdacht.

Door zijn hierboven beschreven optreden tegen Descartes en zijn aanhangers in de Nederlanden vertegenwoordigt Vogelsangh in het onderwijs aan de Illustre School te 's-Hertogenbosch het meest behoudende element. Als goed Voetiaan is hij niet alleen van de gedachte van een zelfstandige wijsbegeerte, maar ook van alle wezenlijke vernieuwingen in het wijsgerig denken afkerig gebleven. Voor de wijsgerige propaedeuse had hij in J. Vitriarius een ambtgenoot, op wien hij bij zijn strijd tegen de ongewenste nieuwigheden in de wijsbegeerte staat kon maken. Van Schelkens weten wij te weinig om te kunnen zeggen, of hij ook aan Vogelsanghs zijde stond. Donckers was waarschijnlijk reeds bij zijn eerste optreden te 's-Hertogenbosch met Cartesianisme geïnfecteerd. Misschien hebben de moeilijkheden met zijn collega's, welke dit afwijkend standpunt voor hem moet hebben opgeleverd, mede bijgedragen tot zijn besluit, 's-Hertogenbosch te verlaten.

BENJAMIN VAN BROECKHUYSEN, GENEESHEER
EN WIJSGEER

Toen Schelkens in 1672 naar den Haag was gevlucht en Vitriarius in het zelfde jaar was overleden, stonden de drie zetels voor de wijsbegeerte, die na het vertrek van Schuyt in 1664 waren opgericht, alle drie leeg: Donckers was immers reeds in 1667 vertrokken en een opvolger was niet benoemd. Het zou nog vijf jaren duren, eer althans in één van de vacatures zou worden voorzien.

Ditmaal is het initiatief uitgegaan van den Raad van State, die, zonder het stadsbestuur daarin te kennen, in 1677 den geneesheer Benjamin van Broeckhuysen (1647–1686) tot hoogleraar in de wijsbegeerte aanstelde¹⁾. De nieuwe hoogleraar was geboren te Nijmegen, als zoon van Jan van Broeckhuysen, commies, waarschijnlijk van de riviertol, en diens tweede vrouw Anna Borgerinck en is daar 27 januari 1647 met zijn tweelingbroer Abraham in de St. Stevenskerk (Gereformeerd) gedoopt²⁾. Op 14 juni 1669 is hij, „22 jaar oud”, te Leiden als student in de geneeskunde ingeschreven, maar naar zijn eigen getuigenis had hij tevoren aan de Kwartierlijke Hogeschool van zijn geboortestad een opleiding in de wijsbegeerte en de geneeskunde genoten³⁾. Te Nijmegen moet hij als leermeester hebben gehad Th. Craanen (1620–1690), die daar in 1661 met het onderwijs in wijsbegeerte, wiskunde en geneeskunde was belast, en toen deze in 1670 tot hoogleraar te Leiden benoemd was, moet hij daar diens lessen in de logica en de metaphysica hebben gevolgd⁴⁾. Reeds in 1670 hield hij naar zijn zeggen⁵⁾ te Leiden onder praesidium van Craanen een disputatie, waarvan hij echter het onderwerp niet heeft medegedeeld. Craanen stond reeds te Nijmegen bekend als overtuigd aanhanger van Descartes en te Leiden heeft hij zijn onderwijs met zoveel nadruk in denzelfden geest gegeven, dat hij in 1673 wegens zijn Cartesiaanse gevoelens van zijn leeropdracht in de wijsbegeerte ontheven en naar de faculteit der geneeskunde overgeplaatst is. Door hem moet van Broeckhuysen eerst te Nijmegen, later te Leiden, in het Cartesianisme zijn opgeleid. Te Leiden was trouwens bij zijn aankomst in 1669 de academische sfeer gunstig gestemd voor de Cartesiaanse denkbeelden. De juist naar Amsterdam vertrokken

¹⁾ ABW, II, 1368; Velingius, 58–61; Hermans, 19; de Haas, 136–138; *Ned. Cart.*, 349.

²⁾ Vriendelijke mededeling van den Heer N. A. Hamers te Nijmegen.

³⁾ Broeckhuysen, *Oeconomia* (zie onder, in den tekst), *Dedicatio*.

⁴⁾ *Wijsb. Ned.*, 159; F. Sassen, *Levensberichten van de hoogleraren der Kwartierlijke Hogeschool te Nijmegen*, Numaga, IX (1962), 113–115.

⁵⁾ Broeckhuysen, *t.a.p.*, 10.

hoogleraar in de wijsbegeerte Joh. de Raey (1622–1702)⁶⁾ had daar sinds 1653 zijn Cartesiaans gerichte *philosophia novantiqua* als een eigentijdsen ontwikkelingsvorm van de traditionele Aristotelische denkwijze weten voor te stellen. Ook het geneeskundig onderwijs, dat door Fr. dele Boe Sylvius, den voorman der chemiatrische school, te Leiden gegeven werd, stond reeds door zijn mechanistische opvattingen voor de fysieke denkbeelden van Descartes open. Van Broeckhuysen is geheel zijn leven zowel de Cartesiaanse *physica* als de chemiatrische theorieën van zijn Leidsen leermeester trouw gebleven.

Op het titelblad van zijn geschriften diende van Broeckhuysen zich aan als doctor in de wijsbegeerte en de geneeskunde. Wij weten echter niet, waar hij die graden behaald heeft. Van Nijmegen zijn geen gegevens over de promoties bewaard en in de lijst van gepromoveerden van de Leidse Hogeschool komt zijn naam niet voor.

Vóór zijn benoeming te 's-Hertogenbosch was van Broeckhuysen al verschillende jaren als militair arts in dienst geweest van de Generaliteit en in 1675 was hij als stadsdokter te 's-Hertogenbosch belast met de verzorging van de zieke en gewonde militairen in het gasthuis. Het stadsbestuur voelde zich echter door de benoeming van den nieuwen hoogleraar in zijn oude rechten gekrenkt en weigerde van Broeckhuysen als zodanig te erkennen en toe te laten. Onderhandelingen met gedeputeerden van den Raad van State en dreigementen van die zijde om den hoogleraar door den hoogschout te doen installeren leidden niet tot overeenstemming. De stad bleef op haar recht staan. Ten slotte schijnt de zaak geruisloos tot een oplossing te zijn gebracht: op 9 april 1682 werd van Broeckhuysen op voorstel van de Scholarchen door de Bossche magistraat tot hoogleraar in de wijsbegeerte benoemd, op voorwaarde, dat hij nooit op enige vergoeding uit de stadskas aanspraak zou mogen maken. Van de benoeming door den Raad van State, vijf jaren tevoren, werd niet meer gerept, maar stilzwijgend werd verondersteld, dat de Raad zijn kandidaat van toen zou salariëren.

Uit de stukken is niet op te maken, of behalve het benoemingsrecht ook de wijsgerige richting van den betrokkene bij de moeilijkheden rond de benoeming van van Broeckhuysen een rol heeft gespeeld. Als officier van gezondheid tijdens den veldtocht van 1672 had hij „eene breede overnatuurkundige verhandeling” gepubliceerd, die naar het oordeel van Velingius „de diepzinnige denkens-kragt van haaren maker aantoon”⁷⁾. Reeds de titel kan aan de Cartesiaanse gevoelens van den schrijver niet doen twijfelen:

6) *Wijsb. Ned.*, 152–154.

7) Velingius, 61.

Oeconomia corporis animalis, sive cogitationes succinctae de mente, corpore et utriusque conjunctione, juxta methodum philosophiae Cartesianae deductae (Nijm., 1672). Elf jaar later verscheen van dit boek een tweede druk (A'dam, 1683). Het boek is 361 blz. groot en verdeeld in 121 artikelen. In de *Dedicatio* aan de gedeputeerden van de Staten van het Kwartier van Nijmegen sluit van Broeckhuysen zich aan bij de woorden van Descartes, waar deze zegt besloten te zijn, den tijd, die hem te leven overbleef, „voor niets anders te gebruiken dan te trachten enige zodanige kennis van de natuur te verwerven, dat men er zekerder regels voor de geneeskunde uit kan halen”⁸⁾. Intussen bestaat de inhoud van het boek in hoofdzaak uit een beschrijving van het menselijk lichaam, zijn delen en zijn functies, van het voedsel en de dranken, die den mens het best passen, van zijn ziekten en de daarvoor aangewezen geneesmiddelen. Meer interesseert ons de korte samenvatting van het Cartesiaanse dualisme in de anthropologie, die de schrijver als beginselverklaring vooraf laat gaan en waarbij hij blijk geeft op zuiverheid in de leer bijzonder prijs te stellen.

De menselijke geest wordt volgens van Broeckhuysen beter gedefiniëerd als „denken”, dan als „denkend wezen” (6). Mijn geest denkt zonder dat hij daarom subject van het denken genoemd moet worden. Met het eerste kan worden volstaan. Van Broeckhuysen acht het niet nodig aan het denken nog het begrip „bestaan” toe te voegen: hij zegt niet in te zien, hoe dit begrip tot de verrichting van het denken nog iets zou kunnen bijdragen (7). Onder dat denken verstaat hij dan verder het actuele denken en hij vat daarin met Descartes alles samen, wat zich met ons medeweten in ons afspeelt (8).

Het wezen van het lichaam wordt op overeenkomstige wijze bepaald als „uitgebreidheid” in lengte, breedte en diepte, zonder een subject, waarin die uitgebreidheid zou worden opgenomen: zulk een subject kan immers door geen helder en wel-onderscheiden begrip worden gegrepen (14).

Uit de verschillende definities volgt het wezenlijk onderscheid van geest en lichaam (15). Het lichaam is een machine en moet volgens de wetten der mechanica worden verklaard (20). In die verklaring wordt door van Broeckhuysen ook de theorie van den bloedsomloop volgens Harvey verwerkt (27). Voor de *spiritus animales, vitales, naturales* verwijst hij naar een werk van zijn Bosschen ambtgenoot in de geneeskunde Chr. Cock van Kerckwijck († 1678)⁹⁾, *Disputatio de spiritibus physico-medica*, zonder dat hij

⁸⁾ Descartes, *Discours*, VI; vert. H. C. Pos, *René Descartes, Vertoog over de methode*, A'dam, 1937, 177.

⁹⁾ Velingius, 43-44; Hermans, 16; de Haas, 127, 132, 134.

daarmede op alle punten kan instemmen (188). Een enkele maal disputeert hij ook met L. de Bils (268).

De geest heeft zijn zetel in de hersenen en meer speciaal in de pijnappelklier (296). Deze verschilt bij de individuele mensen in grootte en in functie (331) en doordat dit verschil weer doorwerkt in de functionering van de *spiritus*, kan een goede of minder goede gesteldheid van het hersenorgaan de verrichtingen van den geest ten goede of ten kwade beïnvloeden (332).

In 1682, nog vóór het verschijnen van den tweeden druk van zijn *Oeconomia*, is van Broeckhuysen, naar wij van hemzelf weten¹⁰), benoemd tot lijfarts, *medicus juratus ordinarius* van koning Karel II van Engeland (1630–1685) en heeft hij zich metterwoon te Londen gevestigd. Daar heeft hij gelegenheid gevonden tot het schrijven van de uitvoerige *Rationes philosophico-medicae theoretico-practicae* ('s-Grav. 1687), 632 blz. groot, die hij opdroeg aan de stadhouders Willem III en Hendrik Casimir en aan enkele leden van de Staten-Generaal. Het staat vast, dat het boek te Londen ontstaan is. De schrijver spreekt herhaaldelijk van „hier te Londen” (179) of „hier in Engeland” (192). De opdracht is echter getekend te 's-Gravenhage en gedateerd 18 december 1686. Deze dagtekening roept een vraag op. Als sterfjaar van Van Broeckhuysen wordt gewoonlijk aangegeven 1686 en volgens het *Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte*, I (Berlin–Wien, 1929), 711, zou hij te Londen zijn overleden. Als beide opgaven juist zijn, dan moet hij wel heel spoedig na het tekenen van zijn opdracht weer van Den Haag naar Londen zijn teruggekeerd en daar binnen twee weken zijn gestorven.

Ten onrechte heeft C. L. Thijssen–Schoute Broeckhuysens *Rationes* voor de derde, vermeerderde uitgave van zijn *Oeconomia* aangezien¹¹). Wel worden hier enkele onderwerpen behandeld, die reeds in de *Oeconomia* aan de orde waren geweest, zodat de schrijver naar dit boek kon verwijzen, maar de *Rationes* zijn geheel nieuw van opzet en inspiratie en naar den inhoud onafhankelijk van de *Oeconomia*.

Aan den geest van Descartes is van Broeckhuysen ook bij het schrijven van dit boek trouw gebleven. Het is thans zijn bedoeling, aan te tonen, hoe de geneeskunde uit de beginselen van de wijsbegeerte kan worden afgeleid. Deze beginselen zijn voor hem geen andere dan die van Descartes, maar de naam van den wijsgeer wordt niet meer genoemd en van Broeckhuysen is er zich thans bewust van geworden, dat er tussen de traditionele Aristotelische Scholastiek en de nieuwe Cartesiaanse Scholastiek in den loop der

¹⁰) Broeckhuysen, *Rationes* (zie onder, in den tekst), *Dedicatio*.

¹¹) *Ned. Cart.*, 557.

jaren een brug geslagen is. Ook voor hem zijn de tegenstellingen tussen oud en nieuw in de wijsbegeerte geleidelijk afgesleten. Hij kan zich dan ook herhaaldelijk in volle vertrouwen op Aristoteles beroepen en zijn boek zien als een bijdrage tot de *philosophia novantiqua*, waarvoor vooral te Leiden in de laatste decennia de grondslagen waren gelegd.

De menselijke existentie is volgens van Broeckhuysen gesitueerd op de grens van sterfelijkheid en onsterfelijkheid; zij kan zelfs worden beschouwd als een bewonderenswaardig voorbeeld van het samengaan van hemelse en aardse natuur (18). Daarbij vindt hij zich echter geplaatst voor de moeilijke vraag, hoe twee uitersten, die op alle denkbare manieren van elkaar verschillen, nl. lichaam en geest, tot één wezen kunnen verbonden worden (18).

Bij de verklaring van het menselijk lichaam laat van Broeckhuysen de *materia subtilis* uit de Cartesiaanse corpusculairtheorie een belangrijke rol spelen (22). Daardoor wordt het hem mogelijk, de chemiatrische theorieën van zijn leermeester de Boe Sylvius bij zijn wijsgerige beginselen te doen aansluiten. Het lichaam is overigens ook voor hem een machine en wel de meest volmaakte machine in het heelal (24). Het kan, hoewel slechts in oneigenlijken zin, beziel genoemd worden, dank zij de werking van de *spiritus animales* (170), die zich in het bloed ophouden, daar het fijnste en meest beweeglijke deel van uitmaken en de massa van het bloed bijeenhouden (59). Het bloed voltrekt zijn omloop door het lichaam volgens de theorie van Harvey.

Wanneer de *spiritus animales* hun werk niet naar behoren vervullen, treedt er een verdikking van het bloed of een defect in den bloedsomloop op, die zoals reeds aan Aristoteles (*De partibus animalium*, II, 4) bekend was (291), de oorzaak kunnen zijn van talrijke ziekelijke afwijkingen (105). Andere oorzaken van ziekten zijn volgens van Broeckhuysen te zoeken in de lucht (120), in de *materia subtilis*, die als een „ziel" de gehele stoffelijke wereld doordringt (137, 169), en in voedsel en drank (145).

Uitvoerig gaat de schrijver in op de verschillende soorten dranken en hun functie voor de gezondheid van den mens. Diverse soorten binnen- en buitenlands bier met de hun eigen qualiteiten laat hij de revue passeren (179-180). Voor water als dagelijkse drank heeft hij als medicus slechts geringe waardering. Bij ons is het in elk geval minder heilzaam dan bij sommige andere volken (194) en er is zeker verschil tussen water en water. Het Gelderse is b.v. beter dan het Hollandse en het Engelse; het Duitse gaat weer boven het Gelderse (196).

Zo is er ook groot verschil tussen Spaanse, Franse en Duitse wijnen en tussen de verschillende soorten Franse en Duitse wijnen.

Dit hangt af van het verschil van de *materia subtilis*, die elke van die wijnen doordringt en er aard en eigenschappen van bepaalt (212). Uit medisch oogpunt is wijn boven andere dranken te verkiezen (213). Door een matig gebruik daarvan wordt de maag op volle kracht gebracht en de eetlust geprikkeld, worden de zorgen afgereageerd, wordt de spijsvertering bevorderd en het slapen vergemakkelijkt (212). Jonge wijn kan echter schadelijk werken en onversneden wijn verdient in elk geval de voorkeur (213). Elke wijnsoort heeft haar eigen goede en slechte eigenschappen met het oog op de gezondheid en van Broeckhuysen geeft daarover uitgebreide inlichtingen (214–221).

Vervolgens weidt hij in den brede uit over voedsel en spijsvertering (222) en over de functies, die de *spiritus animales* daarbij te vervullen hebben (252). Zelf worden deze gevoed door een zuivere en bijna geestelijke spijs, die door de lagere hemellichamen tevoren is klaargemaakt en door de *materia subtilis* voor haar juiste bestemming is bewerkt (298). Door de juiste voeding van de *spiritus animales* wordt de harmonische samenhang van alle delen van het lichaam verzekerd.

In het tweede deel van zijn boek (307) gaat van Broeckhuysen dan over tot de beschrijving van een groot aantal ziekten en van de wijze van haar behandeling, waarbij ook recepten worden genoteerd. Beschrijving en behandeling kunnen naar zijn mening uit de vooropgestelde beginselen worden afgeleid. Wij zullen hem bij zijn verdere uiteenzetting niet volgen; zij vallen buiten het bestek van deze studie. Toch zou het interessant zijn, te weten in hoeverre de door hem aanbevolen geneesmethoden voor de huidige geneeskunde nog van waarde zijn en of zijn recepten heden ten dage nog met hoop op succes kunnen worden voorgeschreven. Voor een medicus met historische belangstelling zou hier nog werk liggen.

JEAN LE JUGE, BERNHARD MASSING, JOANNES LEYENDECKER,
BENJAMIN BINET

Na het vertrek van Benjamin van Broeckhuysen naar Londen is de zetel voor de wijsbegeerte weer verschillende jaren vacant gebleven. Tevergeefs hadden de hoogleraar in het Grieks, J. Cuchlinus († 1697) en zijn collega in de theologie, A. Martini (1654–1730), die in 1689 het gehele *corpus doctum* van de Illustre School uitmaakten, in dat jaar bij den voorzitter van de vroedschap de noodzakelijkheid bepleit van een professoraat in de filosofie, om de School voor verder verval te behoeden¹⁾. Eerst in 1697, kort nadat Cuchlinus met emeritaat was gegaan, werd tegelijkertijd in de twee vacatures voorzien door de benoeming van den Fransman Jean Anthonis le Juge († 1701)²⁾, sinds 1686 Waals predikant te 's-Hertogenbosch, tot hoogleraar in de Griekse taal en de wijsbegeerte. Ook deze benoeming was geschied door den Raad van State, waarop het stadsbestuur evenals in het geval van Van Broeckhuysen op formele gronden bezwaar maakte. Om de persoon van le Juge ging het niet; die was aan het stadsbestuur, zoals Velingius weet te vermelden, hoogst aangenaam, en aan zijn bekwaamheid werd niet getwijfeld. Ditmaal echter heeft de Bossche magistraat zijn tegenstand spoedig laten varen, zodat le Juge zijn onderwijs van meet af ongestoord heeft kunnen geven. Zijn salaris, groot f. 500,— werd na den dood van Cuchlinus uit de geestelijke goederen betaald. Geschriften heeft hij niet nagelaten; omtrent de richting van zijn onderwijs is niets overgeleverd.

Ook over le Juge's opvolger Bernhard Massing (1652–1720)³⁾ zijn wij maar zeer gebrekkig ingelicht. Hij was geboortig van Maastricht en is daar blijkens het doop- en trouwregister van de Nederlands-Hervormde gemeente op 4 februari 1652 gedoopt als zoon van Gerardt Massing en Catterijna Sijbilla Kylmans⁴⁾. In 1670 werd hij zonder vermelding van leeftijd en faculteit te Utrecht als student ingeschreven, maar reeds op 18 oktober 1671 meldde hij zich te Groningen aan voor de studie van de theologie. Vóór hij in 1684 als predikant van de Nederduitse gemeente te 's-Hertogenbosch werd beroepen, was hij in dezelfde functie werkzaam geweest te Tiel. Na den dood van le Juge wist de stedelijke regering tijdig maatregelen te nemen om ditmaal den Raad van State voor te zijn.

1) de Haas, 140.

2) Velingius, 65; Hermans, 21; de Haas, 140–141.

3) Velingius, 66; Hermans, 21; de Haas, 141.

4) Vriendelijke mededeling van mr. drs. H. Wouters, te Maastricht.

Zij verdeelde de leeropdracht van den overledene over twee personen, die ieder de helft van het salaris van de Juge zouden genieten, en benoemden op 9 mei 1701 Massing voor de wijsbegeerte. Van de benoeming werd kennis gegeven aan den Raad van State, met verzoek die te willen bekrachtigen en opdracht te geven tot uitbetaling van het tractement. Moeilijkheden schijnt dit niet te hebben opgeleverd.

Geschriften van de hand van Massing zijn niet bekend en over inhoud en wijsgerige oriëntatie van zijn onderwijs zijn geen berichten voorhanden. In 1710 heeft hij wegens gevorderden leeftijd en verval van krachten ontslag als hoogleraar genomen.

Ditmaal werd het de regering van 's-Hertogenbosch gemakkelijk gemaakt. Zij benoemde nl. op 11 maart 1710 den predikant Joannes Leyendecker (1668–1722)⁵⁾ op zijn verzoek tot „professor honoris causa” in het Hebreeuws en de filosofie, zonder dat hem een salaris werd toegelegd. Leyendecker was geboren te Purmerend als zoon van den plaatselijken predikant. Hij had te Leiden gestudeerd en daar den anti-Cartesiaansen theoloog Fr. Spanheim Jr. (1632–1701) als leermeester gehad⁶⁾. Volgens het BWPG (V, 793) staat echter „zijn naam niet ingeschreven in het Album Studiosorum der Leidsche Hoogeschool”. Indien dit juist is, dan moet de „Johannes Leyendecker, Delphensis”, die 5 september 1686, 20 jaar oud, in dit Album als student in de theologie is opgenomen, niet identiek zijn met den toekomstigen Bosschen hoogleraar. Ook in het Album van Utrecht komt overigens in hetzelfde jaar 1686 een „Johannes Leyendecker” als student in de theologie voor.

Van 1691 tot 1701 fungeerde Leyendecker als predikant bij de Nederlandse Ambassade te Stockholm, waarna hij in laatstgenoemd jaar het predikambt te 's-Hertogenbosch aanvaardde. Behalve een uitvoerig *Carmen, senatui, populoque Silvaducensi sacratum*, bij de ambtsaanvaarding van Cl. Graaf van Tilly als gouverneur der stad ('s-Bosch, 1715) zijn van Leyendecker twee redevoeringen bewaard gebleven. De *Oratio de linguae Hebraeae usu* ('s-Bosch, 1714) werd op 26 november 1713 bij gebrek aan een vast auditorium voor de Illustre School met verlof van de vroedschap in de Waalse kerk uitgesproken. Voor de *Oratio de utilitate humanarum litterarum in studio theologico* ('s-Bosch, 1718), door de gedeputeerden van den Raad van State vastgesteld op 5 juli 1717, had de spreker de St. Janskerk uitgekozen. Beide redevoeringen vielen zo in den

⁵⁾ ABW, VIII, 122; BWPG, V, 793–794; Velingius, 73–75; Hermans, 22–23; de Haas, 143–144.

⁶⁾ Chr. Sepp, *Het godgeleerd onderwijs in Nederland gedurende de 16e en 17e eeuw*, II, Ldn., 1874, 117.

smaak, dat het stadsbestuur de kosten van het drukken op zich nam. Na de tweede werd hem voor zijn onderwijs in de wijsbegeerte tot den dood van Massing een salaris van f. 75,— toegezegd. Daarna zou het volledige hoogleraarssalaris van de Generaliteit hem worden toegewezen. Slechts twee jaren heeft Leyendecker zijn voorganger overleefd. Zijn bibliotheek is 4 november 1722 e.v. te Leiden publiek verkocht ⁷⁾).

De twee bovengenoemde redevoeringen zijn voor ons onderwerp van geen belang. In de laatste werd Sepp ⁸⁾ getroffen door de hulde, die door den spreker aan Grotius gebracht werd. Andere geschriften dan de bovengenoemde heeft Leyendecker niet nagelaten.

Na den dood van Leyendecker (1722) werd de opdracht voor Hebreuws en wijsbegeerte, die hij gedurende twaalf jaren vervuld had, door het stadsbestuur toevertrouwd aan Benjamin Binet (\pm 1668–1742) ⁹⁾, Waals predikant te 's-Hertogenbosch en volgens Velingius doctor in de wijsbegeerte.

Binet was onder dagtekening van 20 januari 1688 als twintigjarige en onder vermelding van zijn afkomst als „Gallus” te Leiden als student in de filosofie ingeschreven. Uit een aanstonds te vermelden, door hem gehouden theologische disputatie blijkt, dat hij alumnus was van het Staten-College, en uit de opdracht van die disputatie aan de leden van de regering van Delft, die de auteur als „domini ac maecenates sui munificentissimi” aanspreekt, kan worden opgemaakt, dat hij althans een deel van zijn jeugd te Delft heeft doorgebracht en op kosten van het Delftse stadsbestuur heeft gestudeerd. Zijn vader, Benjamin Binet, predikant te Basly, later te Bernières in Normandië, had inderdaad na de opheffing van het Edict van Nantes (1685) met zijn familie te Delft een toevlucht gevonden ¹⁰⁾.

Velingius, Hermans en de Haas hebben ons noch over de opleiding van Binet Jr., noch over zijn activiteit als hoogleraar iets naders medegedeeld. Wij weten echter, dat hij in september 1689 de Waalse synode verzocht, toegelaten te worden tot het examen voor predikant, maar om redenen van gezondheid kon hij daar eerst in 1691 aan deelnemen. In 1699 werd hij Waals predikant te Grave, in 1709 te 's-Hertogenbosch ¹¹⁾). Het is niet bekend, waar hij zijn doctorstitel had verworven; in 1696 noemde hij zich nog „candidaat

7) De catalogoog is bij S. Luchtmans te Leiden gedrukt.

8) Sepp, *t.a.p.*, II, 117.

9) Velingius, 75; Hermans, 23; de Haas, 145, 146, 149, 150.

10) HFP, 2e éd., II, 569.

11) *T.z.p.*, 570.

in de theologie"; in de lijst van gepromoveerden van de Leidse Hogeschool komt zijn naam niet voor. Het professoraat, dat hij te 's-Hertogenbosch opgedragen kreeg, werd met een salaris van f. 250,— gehonoreerd. De Haas¹²⁾ acht het voor de hand liggen, dat hij na de benoeming van G. U. Roemer tot hoogleraar in de Oosterse talen (1730) het onderwijs in het Hebreeuws aan dezen nieuwen collega heeft afgestaan en zich tot de wijsbegeerte beperkt heeft.

Het vijftien-jarig professoraat van Binet heeft overigens geen enkele herinnering nagelaten. In 1737 is hij, zoals Velingius het uitdrukt¹³⁾, „behoudens zyne Eere, en te vooren genoote Voordeelen, van zijn Amptsverrigtingen, en op den 25 Maart 1742 door den Doot van allen arbeid ontslaagen”.

In de eerste uitgave van zijn *France Protestante* (II, 294) zegt Haag van Binet alleen te kennen een *Traité historique des dieux et des démons du paganisme, avec quelques remarques sur le système de M. Bekker* (Delft, 1696), en hij voegt daaraan toe, dat Robert Watt (1730–1781?) hem bovendien een *Oratio de ecclesia* (Ldn., 1689) toeschrijft. De Universiteitsbibliotheek te Leiden bezit echter uit Binets jonge jaren een *Disputatio theologica textualis quae est de magno pietatis mysterio, Deo manifestato in carne, I Tim., III, 16, pars posterior* (Ldn., 1691). De disputatie, groot zes ongepagineerde bladzijden, is blijkens den titel gehouden onder praesidium van Marcus van Es (1634–1699)¹⁴⁾, die sinds 1685 het Staten-College te Leiden als regent bestuurde, en is vooral gericht tegen het Socinianisme. Voor de wijsbegeerte is zij van geen betekenis. Een enkele passage geeft echter een aanwijzing omtrent de richting, waarin de jonge student in de filosofie was opgeleid. Hij schrijft, dat in den mens, „etsi corpore et anima constet, substantia tamen cogitans extensae non est permixta vel conversa”. De tekst kan, op zich zelf genomen, op verschillende manieren worden uitgelegd, maar de schrijver zou de termen „substantia cogitans” en „extensa” voor ziel en lichaam niet hebben gebruikt, als hem in de anthropologie niet een Cartesiaanse opvatting was bijgebracht. Sub-regent van het Staten-College en als zodanig belast met het repeteren van de wijsbegeerte was sinds 1685 Petrus Hollebeek (1646–1709)¹⁵⁾, van wien bekend is, dat hij een man was van strenge opvattingen en nauwgezet geweten¹⁶⁾, maar omtrent wiens wijsgerige over-

¹²⁾ de Haas, 146.

¹³⁾ Velingius, 75.

¹⁴⁾ M. Siegenbeek, *Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool*, II, Ldn., 1832, T. & B., 285, 289; P. C. Molhuysen, *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit*, IV, 's-Grav., 1920, 35.

¹⁵⁾ Siegenbeek, *t.a.p.*, 285, 289.

¹⁶⁾ Molhuysen, *Bronnen*, IV, 232–234.

tuiging geen berichten tot ons zijn gekomen. Aan de Leidse Hogeschool was in de tachtiger jaren van de 17de eeuw het wijsgerig onderwijs in handen van B. de Volder (1643–1709) en W. Senguerdius (1646–1724)¹⁷⁾. Het Aristotelisme was al lang in de Cartesiaanse Scholastiek overgegaan en deze bleek, voor wat het metafysisch en het anthropologisch gedeelte betreft, zeer wel te verenigen te zijn met de „proefondervindelijke wijsbegeerte” in den geest van Newton, waartoe door de Volder en Senguerdius geleidelijk de overgang werd voorbereid. Het is aannemelijk, dat Binet zijn Cartesiaans mensbegrip door hun beider onderwijs had opgedaan.

Wie aan den theoloog Binet een *Oratio de ecclesia* ziet toegeschreven, is geneigd, allereerst te denken aan een dogmatische verhandeling over de kerk. Reeds de volledige titel van deze redevoering¹⁸⁾ geeft echter voldoende te kennen, dat wij hier met iets heel anders te doen hebben. In feite is het een feestrede, groot 32 blz., uitgesproken in het Staten-College te Leiden 24 februari 1689, n.a.v. den tocht van Willem III naar Engeland en de „glorious revolution”, en een juichkreet over het herstel van de Gereformeerde religie in Engeland, dat van den koning-stadhouder mocht worden verwacht. Wij lezen hier, dat de Gereformeerden in verschillende landen van Europa bloot staan aan vervolgingen, welke met die van de eerste Christen eeuwen te vergelijken zijn. De jeugdige spreker geeft daarvan de schuld aan den anti-Christ en zijn handlangers, de Jesuïeten. Ook het Gallicanisme, dat in Frankrijk welig bloeit, heeft zijn sympathie niet. Door de zelfstandigheid van de Franse kerk tegenover Rome op te eisen heeft het in eigen land den weg gebaad voor de absolute monarchie, waarvan de Protestanten door de recente herroeping van het Edict van Nantes de bittere vruchten te proeven hebben gekregen. Het absolutisme is echter van Frankrijk overgeslagen naar Engeland, maar door Willem III is de kerk daar te lande nu gelukkig weer vrijgemaakt.

Na zijn studiejaren te Leiden heeft Binet, voorzover wij weten, geen ander geschrift ter perse gelegd dan het hierboven op gezag van Haag reeds genoemde *Traité historique des dieux et des démons du paganisme* (Delft, 1696). De „*quelques remarques critiques sur le système de M. Bekker*”, waarvan deze verhandeling vergezeld heet te gaan, maken feitelijk den hoofdinhoud uit van het boekje, dat in zes brieven een grondige critiek bevat op Balth. Bekkers

¹⁷⁾ *Wijsb. Ned.*, 159–160.

¹⁸⁾ B. Binet, *De ecclesia celsissimi principis Auriaci Britannica expeditione recreata oratio, dicta Lugd. Batav. die Febr. 24 in Collegio theologico Praepotentum D. D. Ordinum Hollandiae et West-Frisiae*, Ldn., 1689.

De betooverde wereld (4 dln., A'dam, 1691–93) en diens theorieën over bestaan, wezen en werking van duivelen en heksen. Voor de wijsgerige overtuiging van den schrijver levert het geen materiaal. Waarschijnlijk is Binet na het verschijnen van zijn boekje tot de overtuiging gekomen, dat de inhoud daarvan door den titel niet voldoende gedekt werd. Met het oog daarop heeft hij het bij de tweede uitgave een nieuwen titel gegeven, waardoor zijn bedoeling beter werd uitgedrukt: *Idée générale de la théologie payenne, servant de réputation au système de Mr. Bekker, touchant l'existence et l'opération des démons, ou Traité historique des dieux du paganisme*, par Monsieur B^{xxx} (A'dam, 1699). Deze tweede uitgave is overigens volkomen gelijk aan de eerste; bladzijde voor bladzijde komen zij met elkaar overeen. Het is niet duidelijk, waarom de 33-jarige schrijver zich nu achter een initiaal verbergt¹⁹⁾. Wilde hij misschien te Grave, waar hij in het jaar van verschijnen het predikambt aanvaardde, als auteur van dit werk onbekend blijven? En moet wellicht uit het geheel ontbreken van latere geschriften, ook uit de jaren van zijn professoraat te 's-Hertogenbosch, worden opgemaakt, dat hij zijn vroeger werk als „jeugdzonden” beschouwde, waar hij liever niet meer aan herinnerd werd?

¹⁹⁾ In HFP, 2e éd., II, 569–570 wordt onze Binet als auteur verward met zijn vader en wordt aan dezen de *Oratio*, het *Traité* en de *Idée* toegeschreven.

EEN AANHANGER VAN NEWTON: ELIE DE JONCOURT

Bij het emeritaat van Binet in 1737 werd de wijsbegeerte opgedragen aan Elie de Joncourt (1697–1765)¹⁾, sinds 1722 predikant bij de Waalse gemeente te 's-Hertogenbosch, die reeds van 1730 af aan de Illustre School wiskunde had gedoceerd, maar daarvoor nooit enig salaris had genoten. Aangezien Binet, zoals wij Velingius hebben horen berichten, in zijn „te vooren genootte Voordeelen” was gehandhaafd, kon er ook voor het onderwijs in de wijsbegeerte voor de Joncourt niets overschieten. Zelfs zou hij den titel van „professor philosophiae” eerst na den dood van Binet mogen voeren. In 1738 werd er echter een middel gevonden om het werk van de Joncourt toch nog enigszins te honoreren. Na het overlijden in dat jaar van den hoogleraar in de theologie L. van Eybergen (1663–1738)²⁾ moest n.l. zijn opvolger, de Bossche predikant H. G. Clemens (1701–1772)³⁾ het tractement van f. 500,—, dat de vorige functionaris had genoten, met de Joncourt delen, tot door het sterven van Binet diens salaris vrij zou komen.

Elie de Joncourt was geboren te Middelburg, waar zijn vader, Pierre de Joncourt († 1720)⁴⁾, Waals predikant, zich als bestrijder van het Coccejanisme had doen kennen. Toen hij twee jaar was, verhuisde het gezin naar den Haag, zodat een studie aan de nabijgelegen gewestelijke Hogeschool van Leiden voor hem aangewezen was. In het *Album Studiosorum* van de Leidse Hogeschool staat hij vier maal als student ingeschreven. De eerste maal, tegelijk met zijn ouderen broer Pierre, op 30 augustus 1714, voor de filosofie. Hij was toen 17 jaar oud en de inschrijving geschiedde „honoris ergo”. De tweede maal op 11 juni 1716, nu voor de theologie; zijn leeftijd wordt opgegeven als 20 jaar. Op 16 februari 1719 opnieuw voor de theologie en hij wordt 21 jaar oud genoemd. Op de vierde inschrijving, onder datum van 1 mei 1732, kom ik aanstonds terug.

Toen de Joncourt het eerst als student te Leiden aankwam, werd daar de wijsbegeerte nog steeds onderwezen door W. Senguerdius (1646–1724)⁵⁾, die na het aftreden van B. de Volder (1643–1709)⁶⁾ in 1705 den Fransman J. Bernard (1658–1718)⁷⁾ als *collega proximus* had gekregen. Samen met de Volder had Senguerdius een begin

1) ABW, IX, 169–170; NNBW, IX, 467; BWPG, IV, 551–552; HFP, VI, 82–83; Velingius, 85–86; Hermans, 24–27; de Haas, 146–157.

2) BWPG, II, 101.

3) BWPG, II, 80–82.

4) NNBW, IX, 468; BWPG, IV, 552–555; *Ned. Cart.*, 450.

5) *Wijsb. Ned.*, 160.

6) *T.z.p.*, 159.

7) *T.z.p.*, 227.

gemaakt met het onderwijs in de experimentele physica en zijn wijsgerige overtuigingen hadden zich in de vele jaren van zijn hoogleraarschap — hij was in 1675 te Leiden benoemd — op menig punt verwijderd van het Aristotelisme, waarmede hij zijn loopbaan was begonnen. Zo huldigde hij in de natuurleer een atomisme in den trant van dat van Gassendi en sloot hij zich aan bij het wereldbeeld en de bewegingswetten van Descartes, zonder zich op diens *cogito ergo sum* als eerste beginsel van zekerheid te verlaten. Van Bernard heet het, dat hij aanvankelijk aanhanger was van Descartes, later van Newton. Er giste dus reeds iets in het wijsgerig onderwijs te Leiden, toen in 1717 W. J. 's-Gravesande (1688–1742)⁸⁾ daar tot hoogleraar in de wis- en sterrekunde werd benoemd. 's-Gravesande heeft zich van meet af doen kennen als een vurig pleitbezorger van de denkbeelden van Newton en die met grote bekwaamheid aan de eisen van den tijd weten aan te passen. Van hem heeft de Joncourt in zijn studietijd te Leiden den sterksten invloed ondergaan; zijn later werk zal daar duidelijk van getuigen. Ook na zijn vertrek uit Leiden is hij met 's-Gravesande in persoonlijk contact gebleven. Wij zullen nog zien, met hoeveel eerbied en bewondering hij zijn leermeester vele jaren na diens dood nog zou herdenken.

De inschrijving van de Joncourt in het *Album Studiosorum* van 1 mei 1732, zonder aanduiding van faculteit en wederom „honoris causa”, waarbij hij als „V.D.M. et Mat. Professor Sylvae Ducum” werd aangediend, is geschied met het oog op zijn promotie. In de senaatsvergadering van 4 april had 's-Gravesande n.l. uit naam van de philosophische faculteit en speciaal ten gunste van de Joncourt de vraag gesteld, of de hoogleraren in de wijsbegeerte van de instellingen van hoger onderwijs buiten Holland en Zeeland bij hun promotie niet konden worden vrijgesteld van de voorgescreven examens en disputaties, wanneer zij maar het verschuldigde honorarium betaalden, en de senaat had voor dit geval bevestigend geantwoord, zonder dat het als precedent zou mogen gelden⁹⁾.

Daags na de inschrijving, op 2 mei 1732, werd „Elias Joncourt, Medioburgo-Zelandus, Professor matheseos in urbe 's-Hertogenbosch” dan ook „remisso examine et disputatione” tot doctor in de wijsbegeerte en de vrije kunsten bevorderd¹⁰⁾. Het verkrijgen van den doctorstitel bleek te Leiden al niet minder gemakkelijk

⁸⁾ *T.z.p.*, 224–227.

⁹⁾ P. C. Molhuysen, *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit*, V, 's-Grav., 1921, 107.

¹⁰⁾ Molhuysen, *Bronnen*, V, 230*. — Volgens BWPG, IV (1931), 551, zou de promotie van de Joncourt te Leiden niet zeker zijn; de *Bronnen* laten echter daaromtrent geen enkelen twijfel over.

te zijn dan te Harderwijk! De Joncourt is echter geen „doctor a non docendo” geworden.

De *Oratio in laudem matheseos universae et singularum ejus partium* ('s-Bosch, 1731), waarmede hij het ambt van hoogleraar in de wiskunde had aanvaard, dat hem 10 juli 1730 was opgedragen, is voor ons van geen direct belang. Wanneer wij echter uit de verdere geschriften van de Joncourt conclusies mogen trekken betreffende zijn werkzaamheid als hoogleraar, dan mogen wij besluiten, dat hij het onderwijs in de wijsbegeerte te 's-Hertogenbosch in nieuwe banen heeft geleid.

In het wijsgerig leven van de Republiek had intussen de overgang van de Cartesiaanse Scholastiek naar de „proefondervindelijke wijsbegeerte”, waarin de denkbeelden van Newton in systeem waren gebracht en onder invloed van Locke nog strenger aan de empirie waren gebonden dan zij in beginsel reeds waren, door het werk van 's-Gravesande en zijn leerlingen definitief zijn beslag gekregen. De tijdgenoten zagen dien overgang als een vooruitgang, die door de eisen van de exacte wetenschap bepaald werd. Met haar nadruk op de noodzaak van empirisch onderzoek in den breedsten omvang en haar inductieve methode kon de nieuwe wijsbegeerte, hoezeer ook op eigen grondslagen opgebouwd, toch zonder bezwaar aansluiten bij de experimentele physica, waar Descartes zelf het voorbeeld van had gegeven en die in zijn school zonder onderbreking was beoefend. Voor het „bespiegeland” deel van de wijsbegeerte, met name voor de zijnsleer en de anthropologie, zocht zij meestal nog steun in de Cartesiaanse Scholastiek van haar tijd.

De Joncourt heeft zich te 's-Hertogenbosch een trouw leerling van 's-Gravesande betoond: hij doceerde de physica volgens diens methode en illustreerde in den geest van zijn Leidse leermeesters zijn onderwijs met experimenten¹¹⁾. De vraag blijft open, of hij bij zijn onderwijs in de „bespiegelande wijsbegeerte” evenals zij zich naar de Cartesiaanse Scholastiek heeft georiënteerd.

Van het begin van zijn loopbaan af heeft de Bossche predikant-hoogleraar zich ook actief in het wetenschappelijk leven van de Verenigde Nederlanden bewogen. Zo werkte hij sinds 1729 mee aan het *Journal littéraire*, dat van 1715 tot 1735 te 's-Gravenhage verscheen en dat hoofdzakelijk aan boek aankondigingen en nieuwsberichten uit de wereld van wetenschap en letteren gewijd was. In 1754 nam hij met P. Chais e.a. de redactie op zich van de *Bibliothèque des sciences et des beaux arts*, eveneens te 's-Gravenhage

¹¹⁾ Hermans, 25.

verschijnend, die de taak van het vroegere *Journal* over had genomen en haar bestaan tot 1780 heeft weten te rekken. *Journal* en *Bibliothèque* geven blijk van een opmerkelijke openheid t.o.v. nieuwe publicaties op verschillend gebied uit binnen- en buitenland en van een ernstige poging tot objectiviteit in de beoordeling daarvan. Jammer genoeg zijn de boek aankondigingen anoniem gehouden, zodat niet kan worden uitgemaakt, welke daarvan aan de Joncourt moeten worden toegeschreven.

Tot de doorwerking en verspreiding van de nieuwe wijsgerige denkbeelden in de Nederlanden heeft de Joncourt intussen het meest bijgedragen door zijn (voor het merendeel anoniem verschenen) vertalingen van een groot aantal wiskundige, natuurwetenschappelijke, wijsgerige en theologische werken uit het Latijn of het Engels in het Frans en door enkele kleinere geschriften van zijn eigen hand. Geen van de Bossche hoogleraren heeft zo talrijke publicaties op zijn naam staan als hij. De volledige lijst van zijn geschriften van groteren en kleineren omvang telt verschillende tientallen nummers¹²⁾. Wij vermelden daarvan slechts die, welke voor ons onderwerp van belang zijn, voor zover zij enig houvast kunnen bieden bij de bepaling van de eigen wijsgerige overtuiging van den schrijver.

Reeds vóór zijn beroeping naar 's-Hertogenbosch had de jonge theoloog de eerste proeven van zijn vertaalkunst geleverd door twee werken van den deken van St. Paul's te Londen, W. Sherlock (1614–1707)¹³⁾ anoniem uit het Engels in het Frans over te brengen. Sherlocks *A Discourse concerning the Divine Providence* (Londen, 1694) kreeg den titel: *Traité de la providence divine* ('s-Grav., 1721), zijn *A Preservative against Popery* (Londen, 1688) heet in de vertaling: *Préservatif contre le papisme* ('s-Grav., 1721). Door zijn vertaling van het eerste heeft de Joncourt wellicht blijk willen geven van zijn voorliefde voor een „natuurlijken godsdienst”, zoals die in de vorige eeuw door E. Herbert of Cherbury (1581–1648) was ontworpen, maar die voor hem zo goed als voor Sherlock de basis van het theïstische Godsbegrip nog niet kon ontberen. Het laatste heeft in de bedoeling van den vertaler misschien als geloofsbrief moeten dienen met het oog op zijn benoeming te 's-Hertogenbosch. Het boek valt uiteen in twee delen, waarvan het eerste aanwijzingen bevat over de beste manier om met de aanhangers van de kerk van Rome te disputeren, terwijl het tweede meer op de materie ingaat en laat zien, in hoever het „papisme” in strijd is met de juiste inzichten van den Christelijken godsdienst. De toon van het geheel is gematigd; de tijd van de scherpe invectieven

¹²⁾ De lijst bij Hermans, 25–26, is niet volledig.

¹³⁾ DNB, LII, 95–97.

tegen religieuze of wijsgerige tegenstanders, zoals Vogelsangh die destijds ten beste had gegeven, was voorbij.

Uit de eerste Bossche jaren van de Joncourt dateert vervolgens zijn vertaling van G. Berkeley (1685–1753), *Alciphron or the minute Philosopher* (Londen, 1732)¹⁴), die hij reeds in 1734 onder den titel *Alciphron ou le petit philosophe* te 's-Gravenhage liet verschijnen¹⁵). Wij mogen aannemen, dat hij Berkeley's betoog tegen de ethische en religieuze denkbeelden van de vrijdenkers van zijn tijd tot de zijne maakte en ook bereid was, hem in zijn beschouwingen over de religie als noodzakelijken grondslag voor de ethiek en over de verenigbaarheid van exacte wetenschap en godsdienstig geloof te volgen.

Het staat niet vast, of wij aan de Joncourt ook de vertaling te danken hebben van W. J. 's-Gravesande, *Introductio ad philosophiam, metaphysicam et logicam continens* (Ldn., 1736)¹⁶), die in 1737 als *Introduction à la philosophie* te Leiden het licht zag. In 1748 verscheen van deze vertaling (nog steeds te Leiden) een tweede druk, in 1756 een derde, bewerkt door den Leidsen hoogleraar J. N. S. Allamand (1713–1787), die er ook een elementaire natuurlijke godsleer aan toevoegde¹⁷). Uit het feit, dat deze derde druk, die nog tijdens het leven van de Joncourt verscheen, door een ander bewerkt is, mag misschien worden opgemaakt, dat de vertaling niet door hem was verzorgd. Dat hij zelf nog op wetenschappelijk gebied actief was, blijkt hieruit, dat hij in hetzelfde jaar 1756 een vertaling van een Engels werk op de markt bracht, die wij aanstonds nog zullen noemen. De *Introductio* van 's-Gravesande sluit overigens niet slecht aan bij Berkeley's *Alciphron*: zij geeft de denkbeelden weer, die hij naast zijn „proefondervindelijke wijsbegeerte” op het gebied van de „bespiegelende wijsbegeerte” huldigde en waarmee hij zich in hoofdzaken bij Descartes aansloot.

In 1746 verschenen van de Joncourts hand de *Elémens de physique démontrés mathématiquement et confirmés par des expériences* (2 vol., Ldn., 1746), zijnde de vertaling van 's-Gravesande, *Physices elementa mathematica experimentis confirmata, sive Introductio ad philosophiam Newtonianam* (Ldn., 1719, ²1725, ³1742)¹⁸). Door Allamand, die tot den dood van 's-Gravesande (1742) diens huisgenoot was, weten wij, dat de vertaling reeds bij het leven van den schrijver voor een groot deel gereed was en dat 's-Gravesande

¹⁴) Ueberweg–Frischeisen–Köhler–Moog, *Die Philosophie der Neuzeit bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts*, Berlijn, ¹²1924, 39f; Fr. Copleston, *A History of Philosophy*, V, Londen, 1959, 254.

¹⁵) Aangekondigd in *Journal littéraire*, XXI–1 (1734), 67–76.

¹⁶) *Wijsb. Ned.*, 226.

¹⁷) *T.z.p.*, 233.

¹⁸) *T.z.p.*, 226.

zelf ze heeft kunnen nazien. Met de voltooiing van zijn arbeid heeft de Joncourt dus geen haast gemaakt¹⁹⁾. Wel had hij nog tijd gevonden om een Franse vertaling van 's-Gravesande's rectorale rede *De evidentia* (Ldn., 1734)²⁰⁾ als inleiding aan de *Elémens* toe te voegen.

De *Physices elementa mathematica* van 's-Gravesande zijn het klassieke handboek geworden van de „proefondervindelijke wijsbegeerte”, zoals die in de Nederlanden werd beoefend. Het boek bevatte ook aanwijzingen voor het experimenteel onderzoek en een beschrijving van de daarbij gebruikte apparaten. Het lijkt geen twijfel, dat de vertaler bij zijn onderwijs te 's-Hertogenbosch van het een en ander gebruik heeft gemaakt. De vertaling van *De evidentia*, waarin de evidentie uitsluitend aan de wiskunde werd voorbehouden en aan de physica slechts morele zekerheid werd overgelaten, kon daarbij als beginselverklaring gelden.

Twee jaren na het verschijnen van de *Elémens de physique* is de Joncourt als predikant en hoogleraar te 's-Hertogenbosch op non-activiteit gesteld (1748), „behoudende de waardigheid en voordeelen zyner bedieninge”²¹⁾. Waarschijnlijk is het zijn bedoeling geweest, zich voortaan geheel aan zijn wetenschappelijk werk te wijden. Velingius schijnt daarop te duiden, waar hij schrijft: „Terwijl onze Illustre School om 's mans afwezen zugt, verheugen wij ons echter in zyn leven en in de geleerde verhandelingen, welke zyne erwaare hand ons mededeelt”. Een opvolger voor de wijsbegeerte heeft de Joncourt voorlopig niet gekregen. Waar hij zich na zijn vertrek uit 's-Hertogenbosch metterwoon gevestigd heeft, is niet duidelijk. In 1754 heet hij „professeur de langues étrangères à Paris”. Later is hij nog belast geweest met onderwijs aan den jongen Willem V (1748–1806), maar volgens diens levensbeschrijver heeft hij zijn leerling in het schrijven niet ver kunnen brengen. Dat belette echter niet, dat deze „veel nuts van dien geleerden man (...) genoot, in het aanleeren van taalen, en zoodanige voorbereidende weetenschappen, als voor jongelingen van rang en geboorte hoogst nuttig zijn, om tot de hoogere weetenschappen opgeleid te worden”²²⁾.

Intussen had hij na zijn vertrek uit Staats-Brabant zijn vertaalkwerk voortgezet. In 1754 verscheen te Londen het *Essai sur la différence du nombre des hommes dans les tems anciens et modernes*,

¹⁹⁾ P. Brunet, *Les physiciens hollandais et la méthode expérimentale en France au XVIIIe siècle*, Parijs, 1926, 129, n. 2.

²⁰⁾ *Wijsb. Ned.*, 227.

²¹⁾ Velingius, 86.

²²⁾ C. van der Aa, *Geschiedenis van het leven, character en lotgevallen van wijlen Willem den Vijfden, Prinse van Oranje en Nassau*, I, A'dam, 1806, 98–99.

dans lequel on établit qu'il étoit plus considérable dans l'antiquité ²³), zijnde de vertaling van Robert Wallace (1697–1771), *Dissertation on the Numbers of Mankind in Ancient and Modern Times* (Londen, 1753). De ondertitel van de Franse versie spreekt voldoende voor den inhoud. Wallace had zijn boek gedeeltelijk geschreven ter bestrijding van het hoofdstuk *Populousness of Ancient Nations* in D. Hume (1711–1776), *Political Discourses* (Edinburgh, 1752). Het zou later nog een rol spelen in de gedachtenwisseling rond Th. R. Malthus (1766–1834), *Essay on the Principle of Population* (Londen, 1798, ²1803). De vertaling heet tot stand gekomen te zijn onder toezicht van Ch. de Montesquieu (1689–1755) ²⁴).

Een merkwaardige plaats wordt in de lijst van de Joncourts publicaties ingenomen door *Le spectateur ou le Socrate moderne, où l'on voit un portrait naïf des mœurs de ce siècle* (3 vol., Parijs, 1755). Hier heeft de Joncourt, zonder zijn naam als vertaler te noemen, de 555 nummers van *The Spectator*, die R. Steele (1672–1729) ²⁵ en J. Addison (1672–1719) ²⁶ in 1711 en 1712 van dag tot dag te Londen hebben laten verschijnen, in het Frans overgezet. Het is haast onbegrijpelijk, dat de licht spottende, soms vrij cynische beschouwingen met moraliserende strekking van *The Spectator*, die vrijwel uitsluitend op de „petite histoire” van de Engelse *high society* in de genoemde jaren betrekking hebben, zoveel later buiten Engeland en met name in Frankrijk nog belangstelling hebben kunnen trekken. Van haar actualiteit ontdaan, kunnen zij daarentegen nu nog als beeld van een samenleving van vroeger eeuwen van enige betekenis zijn.

Ook aan de verspreiding van de denkkeelden van Newton heeft de Joncourt verder gewerkt. In 1755 vertaalde hij *A view of Sir Isaac Newton's Philosophy* (Londen, 1728) van Newtons vriend en medewerker H. Pemberton (1694–1771) ²⁷ in het Frans onder den titel *Elémens de la philosophie newtonienne* (A'dam, 1755). Door de mede vertaalde *Preface* konden de lezers ook van de persoonlijke herinneringen van Pemberton aan zijn meester kennis nemen. Het jaar daarop volgden de *Elémens de philosophie morale* ('s-Grav., 1756) ²⁸), zijnde de vertaling van D. Fordyce (1711–1751) ²⁹), *Elements of moral Philosophy* (Londen, 1754). Dit posthume werk van den jonggestorven schrijver heeft het in Engeland tot een

²³) Aangekondigd in *Bibliothèque*, IV-1 (1755), 97–111.

²⁴) DNB, LIX, 103.

²⁵) DNB, LIV, 130–137.

²⁶) DNB, I, 122–131.

²⁷) DNB, XLIV, 280–281.

²⁸) Aangekondigd in *Bibliothèque*, V-1 (1756), 83–106; de Joncourt heet hier „ci-devant Pasteur et Professeur à Bois-le-Duc”.

²⁹) DNB, XIX, 432.

vierden druk gebracht (Londen, 1769) en is ook een Duitse vertaling waardig gekeurd (Zürich, 1757). Het vormt een korte samenvatting van de ethiek van den *moral sense* van Fr. Hutcheson (1694–1746)³⁰). De vertaler voegde er nog een verhandeling aan toe over de grondslagen van Gods oppergezag en over de natuur van de zedelijke verplichting, waarin hij als eigen mening denkbeelden naar voren bracht, welke van die van Hutcheson–Fordyce aanmerkelijk afweken.

Het oppergezag van God berust naar de mening van de Joncourt op de verbinding van de wijsheid, de goedheid en de macht van God. Met een nadere bepaling van het Godsbegrip laat hij zich niet in en evenmin spreekt hij zich uit over de gevolgen, die het oppergezag van God voor het ethische leven van het redelijk scep-sel zou kunnen meebrengen. Ten aanzien van dit ethische leven huldigt hij het optimisme van de Verlichting, zonder er rekenschap van te geven, dat hij zich daarmee in lijnrechte tegenstelling plaatste met de Calvinistische traditie en met het Christelijk leerstuk van de erfzonde. De mens is volgens hem van nature geneigd tot het goede en heeft evenzeer van nature een afkeer van het kwade. Die natuurlijke aanleg vormt tevens den grond van de zedelijke verplichting: er kan immers geen sprake zijn van het bereiken van het geluk als laatste doel van het menselijk handelen, indien men de wetten van de natuur niet observeert.

De leer van den *moral sense*, zoals die in het door hem vertaalde boek op het voetspoor van Hutcheson was uiteengezet, kan de Joncourt niet bevredigen. Het begrip van den *moral sense* lijkt hem niet voldoende uitgediept om als grond van de ethische verplichting dienst te kunnen doen. Zelf beschouwt hij den „zedelijken zin” niet als een afzonderlijk vermogen van den mens, maar als het resultaat van alles, wat bijdraagt tot de vorming van ons karakter, onze rede, ons geheugen, onze verbeelding, onze kennis, onze vooroordelen, onze neigingen en hartstochten, onze levenservaring, onze instincten, den aanleg van velerlei aard, dien wij van onze ouders geërfd hebben, enz. Daar volgt naar zijn mening terstond uit, dat de *moral sense* niet bij alle mensen gelijk is en met betrekking tot denzelfden mens talrijke wijzigingen ondergaat. De *moral sense*, aldus begrepen, is niet onfeilbaar; hij vergist zich soms, maar toch is hij de meest betrouwbare en zelfs de enige gids, die wij bij ons ethisch handelen kunnen volgen. Hij is ook onze natuurlijke gids, omdat bijna alle gaven, die in ons den *moral sense* te weeg brengen, scheppingen van God zijn.

Elke beslissing van den *moral sense*, aldus opgevat, legt ons een

³⁰) F. Sassen, *Geschiedenis van de nieuwere wijsbegeerte tot Kant*, Antw.–Nijm., ²1946, 244–246.

ethische verplichting op, die zich richt tot onzen vrijen wil en daarom lijnrecht tegengesteld is aan elken dwang. Van zedelijke normen van algemene geldigheid wordt daarbij door de Joncourt niet gesproken. Zij schijnen trouwens met zijn relativiserende opvatting van den *moral sense* moeilijk te verenigen te zijn.

Over den aard van de zedelijke verplichting ontvouwt de Joncourt hier een opvatting, die in het licht van hetgeen Kant enkele tientallen jaren later daarover zou zeggen, niet van belang ontbloeit is. De woorden „vous devez”, „il faut”, die aan ieder van ons door onzen eigen *moral sense* worden toegesproken, hebben slechts hypothetische betekenis en geven enkel het verband van geschiktheid aan tussen de middelen, die men aanwendt en het doel, dat men zich voorstelt: *als gij dit* doel wilt bereiken, dan zijn *dat* de middelen, die gij *moet* gebruiken. In het gematigde eudaemonisme van de Joncourts zedeleer vindt zijn opvatting van het hypothetisch karakter van de ethische verplichting ongetwijfeld haar plaats. Aan de gestrengheid van een categorischen imperatief, hoe ook gefundeerd, komt hij daarmede echter niet toe.

Niet alle vertalingen van de Joncourt werden even gunstig ontvangen. Onmiddellijk na het verschijnen van George Lyttelton (1709–1773), *Dialogues of the Dead* (Londen, 1760), een verzameling gefingeerde samenspraken van historische personen uit verschillende tijdvakken der geschiedenis over actuele kwesties van ethiek, politiek en litteratuur, had hij zich gewaagd aan een vertaling van dit macabere boek, die als *Dialogues des morts* ('s-Grav., 1760) nog in het zelfde jaar het licht zag. In zijn eigen *Bibliothèque* werd echter daarop een even zaakkundige als scherpe critiek uitgeoefend; volgens den recensent kon het werk van de Joncourt in genen dele de vergelijking doorstaan met de vertaling van J. Deschamps, die onder toezicht van den schrijver zelf tot stand was gekomen ³¹⁾.

Een jaar vóór zijn dood heeft de Joncourt nog zijn *Oeuvres diverses*, ten dele reeds vroeger verschenen, te zamen het licht doen zien ('s-Grav., 1764). Het zijn twee deeltjes in één band, in het geheel niet meer dan 317 blz., 12°. Het eerste deeltje is gevuld met de vertaling uit het Engels van een aantal korte essays, die wijsgerig van geen belang zijn. Het tweede bevat enkele kleinere werkjes van de Joncourt zelf, van zeer uiteenlopenden inhoud, gedichten, wiskundige verhandelingen, ethische en metaphysische beschouwingen, die geschikt zijn ons zijn eigen overtuigingen van latere jaren wat scherper omschreven te doen zien. Zijn voorliefde voor den natuurlijken godsdienst is onveranderd gebleven, maar

³¹⁾ *Bibliothèque*, XV-1 (1761), 78–98.

zijn Godsbegrip is iets minder vaag dan vroeger en hij heeft thans de verbinding tussen het oppergezag van God en de ethische verplichting van den mens gevonden. Positief-Christelijke elementen ontbreken. Zijn optimisme op ethisch gebied belette hem, rekening te houden met zonde en verlossing, genade en sacramenten. Het verwondert dan ook niet, dat hij voor zijn *Maximes philosophiques et morales* (II, 1-33) inspiratie zocht in de *Zelfbespiegelingen* van Marcus Aurelius, wiens Godsbegrip hij echter in theïstischen zin interpreteert. Aan het determinisme van de Stoïcijnse physica ontkomt hij daarbij niet: voor elke gebeurtenis is alles bepaald, de handelende personen, de tijd, de plaats en de toeschouwers. Het appèl, dat hij vroeger van de zedelijke verplichting liet uitgaan op den vrijen wil, lijkt te zijn vergeten. De wijze is vrij, zo dikwijls hij vrij handelt. Daarom is de keuze, die God gemaakt heeft van de beste van alle mogelijke werelden, een daad van hoogste vrijheid. Elke andere keuze zou blijk geven van dwang.

De Joncourt geeft hier ook richtlijnen aan voor een gebed. Laten wij aan God vragen, zo stelt hij voor, ons de beproevingen over te zenden, die wij nodig hebben, maar ons ook alle geoorloofde genoegens en een matigen welstand te gunnen en laten wij Hem bidden, de zwakheden van anderen te leren verdragen en streng te zijn voor ons zelf. De sterkste troost en de schoonste hoop zijn immers opgesloten in deze weinige woorden: de Maker van mijn bestaan is ook de Rechter over mijn lot. Dit houdt voor de Joncourt ook de verwachting in van een voortbestaan na den dood. Onze ziel en ons lichaam behoren gelijkelijk aan God toe; wanneer wij ze Hem weergeven, verzekeren wij ze voor ons zelf.

In de *Oeuvres diverses* is de Joncourt ook nog eens teruggekomen op twee onderwerpen, die hij vroeger reeds had behandeld: de grondslagen van Gods oppergezag en de natuur van de zedelijke verplichting. In *De l'autorité de Dieu* (II, 125-129) vatte hij slechts samen hetgeen hij vroeger daarover geschreven had. Met *De l'obligation morale* (II, 130-135) heeft hij zich echter nog verder dan te voren gedistanciëerd van de leer van den *moral sense*, zoals die door Hutcheson was verkondigd, om zich nu uit te spreken voor een eudaemonisme op theonome basis, waarin men gedachten van S. Clarke (1675-1729)³² en A. Shaftesbury (1671-1713)³³ kan terugvinden. De enige kunst, zo schrijft hij, die alle mensen gaarne meester zouden zijn, is de kunst zich gelukkig te maken. Daarvoor geeft hij drie regels aan.

De eerste regel schrijft voor, dat men met zorg zijn natuur moet bestuderen en moet toezien, wat daarmede in strijd is, daar dit

³²) Sassen, *Nieuwere wijsbegeerte*, 237.

³³) *T.z.p.*, 242-244.

onverenigbaar is met het geluk. God heeft ons met rede begiftigd. Hij heeft in ons hart beginselen van natuurlijke gerechtigheid gegrift en ons gevoelig gemaakt voor schaamte en vatbaar voor medelijden. Nooit zullen wij deze goddelijke gaven in ons kunnen uitroeien. Wat is het bedroevend, met zichzelf in strijd te zijn!

De tweede regel houdt ons voor, dat, aangezien de Hoogste Wetgever ook te beslissen heeft over ons lot, het belang van ons geluk, dat de blijvende beweeggrond is van het menselijk handelen, ons verplicht aan zijn wetten te gehoorzamen. Wie heeft zich ooit tegen Hem verzet en zich daar goed bij bevonden?

De derde regel herinnert ons eraan, dat tussen de deugden en het geluk een zelfde band bestaat als tussen de middelen en hun doel. Hij, die het doel wil, verplicht zich daardoor vanzelf tot de middelen: deze wet laat geen enkele uitzondering toe.

Het hypothetisch karakter van de ethische verplichting wordt dus ook hier door de Joncourt gehandhaafd, maar zij krijgt nu door de doelstelling van het handelen in het geluk een materiële inhoud. Het ethisch optimisme is enigszins gematigd. Van *moral sense* wordt niet meer gesproken. Als subjectieve maatstaf van het zedelijk goede treedt de menselijke natuur naar voren. Het eigenbelang verplicht ons echter tevens, aan God als Schepper van de menselijke natuur te gehoorzamen.

Naast enkele verhandelingen van wiskundigen aard en een aantal korte essays, die wijsgerig van geen belang zijn, heeft de Joncourt in het tweede deel van de *Oeuvres diverses* (II, 137–151) onder den titel *La cité de Dieu* ook de vertaling opgenomen van zijn gedicht: *De stad Gods*, dat hij reeds eerder onder de zinspreuk „Heerlijke dingen worden van U gesproken, o stad Gods” (Ps. LXXXVII, 3) in de verzameling van zijn *Keur-Dichten* ('s-Grav., 1762) had laten verschijnen. Het gedicht is een hymne, die door Shaftesbury geïnspireerd lijkt te zijn, aan de schoonheid van de wereld als werk van den almachtigen en alwijzen Schepper en aan het geluk, dat de deugd den mens verzekert. Positief-Christelijke gedachten komen daarin niet voor. Wel erkent de dichter, dat de mens vervallen is van zijn oorspronkelijke grootheid, omdat hij gelijk wilde zijn aan zijn Schepper, maar hij onthoudt zich zorgvuldig van elke vermelding van de erfzonde en de gedachte van de verlossing door Jesus Christus wordt door hem eenvoudigweg uitgeschakeld, wanneer hij God in het verval van het menselijk geslacht laat voorzien door de mensheid als geheel op te roepen, de zwakkeren onder haar te helpen.

Behalve aan Frans Fagel (1659–1746)³⁴, griffier van de Staten-

³⁴) NNBW, III, 387.

Generaal, wiens naam, „vainqueur du tems, est gravé, entre ceux de Colbert et de Pitt, sur une colonne d'or, au temple de la mémoire”, wijdt de Joncourt hier ook enkele dankbare regels aan de nagedachtenis van zijn leermeester 's-Gravesande. Tot besluit van dit hoofdstuk nemen wij ze over, omdat zij ons een beeld geven van de persoon van den Leidsen hoogleraar, zoals dat vele jaren na diens dood zijn oud-leerling nog voor ogen stond.

„Een goed en schrander Man (men leeze zynen NAAM,
Vertrouwt aan 't eeuwig Staal des Tempels van de Faam,
Of in myn Hert geprent ³⁵⁾, verstrekte my voorhenen
Tot Vrind; en dat Geluk is als een Droom verdwenen.
Zou hy, dien 'k nog betreur, van my niet zijn geëerd?
Het weinig', dat ik weet, heb ik van hem geleerd.
Zong 'k onlangs GODES LOF ³⁶⁾, met blyde en helle klanken,
Zing 'k GODES STAD, is hy 't, wien ik dit heb te danken,
Geen Stof is ooit te hoog voor zyn Bereik geweest.
Doch kwam het eens te pas, wist zyn verheven Geest
Zig, zonder aanzien van den minsten tot de meesten,
Te voegen naar 't Begrip van kleine en laage Geesten.
Zyn Deugd was onbesmet; zyn Godsvrugt even zagt
Als zachte Gunst: alom, by ieder een geagt,
Gezien, is niettemin hy nederig gebleeven;
En zyn Gaaven zijn hem door de Nyd vergeeven.” ³⁷⁾

Het wijsgerig standpunt van de Joncourt kan per saldo als volgt in grote lijnen worden omschreven. Bij het begin van zijn loopbaan als hoogleraar was hij nog geheel vervuld van de gedachten van de „proefondervindelijke wijsbegeerte” van Newton en 's-Gravesande, waarin hij te Leiden was onderwezen. Later is zijn belangstelling meer in andere richting gegaan. Ook is hij in den loop der jaren in de „bespiegelende wijsbegeerte” ontgroeid aan het Cartesianisme, waaraan met name 's-Gravesande nog in menig opzicht schatplichtig was. Na zijn vertrek uit 's-Hertogenbosch is hij zich vooral gaan bezighouden met vraagstukken van natuurlijke godsdienst en wijsgerige ethiek. In den natuurlijke godsdienst houdt hij vast aan het theïstisch Godsbegrip, in de ethiek laat hij zich leiden door gedachten van de Engelse zedeleer van zijn tijd. Met

³⁵⁾ Noot van den dichter: „in mijn hert geprent; daar staat geschreeven Willem Jacob 's-Gravesande”.

³⁶⁾ *Lofzang ter eere van den Schepper*, in: *Keur-Dichten*, 19-26.

³⁷⁾ *Keur-Dichten*, 46-47.

Berkeley is hij steeds verband blijven leggen tussen ethiek en religie. Door zijn natuur te volgen, die de vrucht is van Gods scheppingswerk, bevordert de mens zijn geluk en gehoorzaamt hij aan Gods wetten; zijn eigen belang zet hem dan ook tot die gehoorzaamheid aan.

DE LAATSTE HOOGLERAREN: WILLEM MOBACHIUS QUAET,
CHARLES GALLÉ, ZEGER DE JONGH

Toen de Joncourt in 1748 op non-actief was gesteld, schijnt het onderwijs in de wijsbegeerte te 's-Hertogenbosch geheel te zijn opgehouden. Van waarneming van zijn lessen vernemen wij niets. Eerst in het jaar van zijn dood (1765) werd weer een opdracht in de filosofie verleend, nu aan een der predikanten van de Nederduits Hervormde Gemeente, Willem Mobachius Quaet (\pm 1735–1792)¹⁾. Hij was een zoon van Dr. Daniël Mobachius Quaet (\dagger 1784), hoogleraar in de geneeskunde aan de Illustre School te 's-Hertogenbosch, lid van de vroedschap en voorzitter van het College van Scholarchen. Als student in de theologie te Leiden, waar hij 19 november 1748, dertien jaar oud, voor het eerst was ingeschreven, zonder vermelding van faculteit, behoorde hij in 1757 tot de oprichters van een dispuut ter beoefening van taal-, dicht- en oudheidkunde, onder de zinspreuk *Linguae animoque fideles*, waaruit in 1761 het genootschap *Minima crescunt*, is ontstaan, dat in 1766 werd omgezet in de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde²⁾. Na sinds 1759 het predikambt te Waverenveen te hebben uitgeoefend, was hij in 1762 naar 's-Hertogenbosch beroepen. Een salaris werd hem voor zijn professoraat niet gegund; hij zou moeten wachten, tot door den dood van den hoogleraar in de theologie H. G. Clemens (1701–1772) een post op de begroting vrij zou komen, waarvan dan de helft voor zijn honorering zou dienen³⁾. Het hoogleraarschap van Mobachius Quaet heeft echter slechts vier jaren geduurd: in 1769 is hij als predikant naar Haarlem vertrokken. Wetenschappelijke vruchten heeft zijn werkzaamheid te 's-Hertogenbosch niet opgeleverd. Omtrent zijn wijsgerige richting is niets bekend.

In januari 1770 is de zetel voor de wijsbegeerte, die door het vertrek van Mobachius Quaet het jaar te voren vacant was geworden, weer bezet door de benoeming van Charles J. Gallé (1737–1811)⁴⁾, sinds 1763 Waals predikant ter plaatse. Het adres om gemakkelijk aan den voor een hoogleraar gewensten academischen titel te komen was bekend. Op 3 september 1770 liet de nieuwbenoemde zich te Harderwijk als „Carolus Joannes Gallé, Ulyssiponensis (van

¹⁾ Hermans, 32; de Haas, 156–157.

²⁾ J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang van de Nederlandsche letterkunde*, Haarlem, 1924, V, 523–524; P. J. Blok, *Oorsprong der Leidsche Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, Hand. Maatsch. Ned. Lett., 1895–1896, 51–84.

³⁾ de Haas, 157.

⁴⁾ Hermans, 33; de Haas, 158–161; ABW, VII, 26.

Lissabon), pastor ecclesiae Gallicae et Prof. Silvae Ducis, Ph. cand." in het *Album Studiosorum* inschrijven en op 27 september d.a.v. werd hij daar onder den hoogleraar J. Th. Rossijn (1744–1817) „sine examine” tot meester in de vrije kunsten en doctor in de wijsbegeerte bevorderd ⁵⁾. Na den dood van H. G. Clemens (1772) werd hem het salaris van f. 250,— toegekend, dat destijds aan Mobachius Quaet in uitzicht was gesteld ⁶⁾. Van zijn onderwijs te 's-Hertogenbosch is niets bekend, geschriften heeft hij niet nagelaten. In 1804 heeft hij predikambt en professoraat neergelegd.

Waarschijnlijk is Gallé de laatste geweest, die als hoogleraar met onderwijs in de wijsbegeerte aan de Illustre School was belast. De mogelijkheid blijft echter open, dat de Hervormde predikant Zeger de Jongh (1774–1850) ⁷⁾ na het ontslag van Gallé zonder officiële aanstelling nog filosofie heeft gedoceerd. Daarvan is echter geen enkel spoor overgebleven. De Jongh was 5 maart 1796 te Utrecht als student in de theologie ingeschreven en reeds in 1797 te Haften in het predikambt bevestigd. Van 1802 tot 1805 diende hij de gemeenten van Almkerk en Emmikhoven; in laatstgenoemd jaar werd hij naar 's-Hertogenbosch beroepen. Koning Lodewijk Napoleon verleende bij zijn bezoek aan 's-Hertogenbosch in 1809 aan de Jongh den titel van professor. Hij is dien titel ook na de opheffing van de Illustre School nog blijven voeren. In 1835 legde hij het predikambt neer en vestigde hij zich in zijn geboorteplaats Tiel, waar hij ook is overleden. Zomin als Gallé heeft hij enig geschrift nagelaten, waaruit zijn wijsgerige overtuiging zou kunnen blijken.

Omtrent aard en richting van het wijsgerig onderwijs aan de Illustre School te 's-Hertogenbosch na het vertrek van de Joncourt is dus per saldo zelfs met enige waarschijnlijkheid niets te zeggen. Misschien hebben Mobachius Quaet en Gallé de ideeën van de Verlichting, die aan de Hogescholen van de Republiek een eigen stempel hadden gekregen, aan hun leerlingen doorgegeven. Het zou interessant zijn, te weten, of ook de natuurrechtelijk gefundeerde tolerantiegedachte, die reeds in 1706 door den Leidsen hoogleraar Gerard Noodt in zijn rectorale rede *De religione ab imperio jure gentium libera* ⁸⁾ op zo welsprekende wijze was ver-

⁵⁾ A. A. M. de Haan, *Het wijsgerig onderwijs aan het Gymnasium Illustre en de Hogeschool te Harderwijk, 1599–1811*, diss. Ldn., Hard., 1960, 110; vgl. ABW, VII, 26; Hermans, 33.

⁶⁾ de Haas, 158.

⁷⁾ ABW, IX, 204; Hermans, 37; de Haas, 161.

⁸⁾ G. Noodt (1647–1725), *Dissertatio de religione ab imperio jure gentium libera*, Ldn., 1706, ²1708.

kondigd en die in het laatste kwart van de 18de eeuw in de Republiek zoveel aanhangers had getrokken, ook tot de Illustre School was doorgedrongen. Ook zouden wij gaarne een antwoord hebben gehad op de vraag, welk standpunt de Bossche hoogleraren in den strijd tussen Patriotten en Prinsgezinden hebben ingenomen. Bij het totale gebrek aan bronnen zijn wij gedwongen ons die kennis en dat antwoord te ontzeggen.

De lotgevallen van de Illustre School in de woelige dagen van revolutie, vrijmaking van Staats-Brabant en inlijving bij het Koninkrijk Holland liggen voor ons geheel in het duister. Wij weten niet, of haar hoogleraren bij de gebeurtenissen, die de politieke en religieuze situatie te 's-Hertogenbosch en daarmee de positie van de School zelf zo grondig hebben gewijzigd, een rol van enige betekenis hebben gespeeld. Bij de behandeling in de Nationale Vergadering van het voorstel, dat door den Brabantsen afgevaardigde Dr. P. F. Guljé († 1810)⁹⁾ op 6 mei 1797 werd ingediend om in Brabant een Academie of Hogeschool te stichten, werd met het bestaan van de Illustre School te 's-Hertogenbosch in het geheel geen rekening gehouden. Het met grote meerderheid van stemmen genomen besluit om die Academie met voorbijgaan van de hoofdstad van het gewest te Breda te vestigen is nooit tot uitvoering gekomen¹⁰⁾. Misschien heeft het nog een aandeel gehad in de overwegingen, die geleid hebben tot de bepaling van het K.B. van 2 augustus 1815, artikel 37, dat voor Brabant een Athenaeum zou worden opgericht te Breda¹¹⁾. Ook deze bepaling is nooit uitgevoerd.

In 1806 waren te 's-Hertogenbosch nog vier bezoldigde en twee honoraire hoogleraren over, maar geregeld onderwijs werd niet meer gegeven¹²⁾. Na „anderhalve eeuw van vexaties, van morele en stoffelijke verpaupering”¹³⁾ kon het Katholiek gebleven¹⁴⁾ en

⁹⁾ NNBW, VI, 653.

¹⁰⁾ J. Witlox, *De Katholieke Staatspartij in haar oorsprong en ontwikkeling geschetst*, I, diss. A'dam, G. U., 's-Bosch, 1919, 27; H. J. J. van Velthoven, *Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch*, I, diss. Utr., A'dam, 1935, 201; M. J. M. van der Heijden, *De dageraad van de emancipatie der Katholieken*, diss. Nijm., Nijm., 1947, 197.

¹¹⁾ F. Sassen, *De athenaea in het Organiek Besluit van 1815*, UH, VIII (1961-62), 349-361.

¹²⁾ Hermans, 9.

¹³⁾ L. J. Rogier, in: *Geschiedenis van de Kerk in Nederland*, Utr.-Antw., 1962, 218.

¹⁴⁾ „Tot 1795 heeft de Gereformeerde Kerk, dank zij de staatshulp, zich als heerschende kerk kunnen handhaven, tot bloei is in deze streken de Gereformeerde religie niet gekomen”; W. Meindersma, in: *De Gereformeerde Kerk in de stad en de meierij van den Bosch gedurende de XVIIe en XVIIIe*

eindelijk zichzelf geworden Noord-Brabant van verdere protestantiseringspogingen door een opgelegde overheid verschoond blijven. Bij de inlijving van Bataafs-Brabant bij Frankrijk in 1810 is aan de Illustre School van 's-Hertogenbosch geruisloos, maar definitief een eind gekomen. Na de bevrijding in 1813 werd aan de nog levende hoogleraren opnieuw salaris uitbetaald, maar het onderwijs is niet meer hervat.

eeuw, Th T., XLV (1911), 188. — Volgens de volkstelling van 1796 bedroeg het aantal inwoners van stad en meierij van 's-Hertogenbosch 132.900, onder wie ruim 5800 Hervormden, tussen de drie en vierhonderd Lutheranen en ook enige Joden; St. Hanewinkel, *Geschied- en aardrijkskundige beschrijving der stad en meierij van 's-Hertogenbosch*, Nijm., 1803, 33.

BESLUIT

Het onderwijs in de wijsbegeerte aan de Illustre School te 's-Hertogenbosch is van begin tot eind beperkt gebleven tot het leveren van een propaedeuse voor de studie in de andere vakken, meer in het bijzonder voor die in de theologie. Die dienende rol moest de ontwikkeling van een eigen wijsgerige problematiek onvermijdelijk in den weg staan. De hoogleraren waren er niet naar om in zulk een problematiek ook maar de geringste belangstelling te koesteren. Op een enkele uitzondering na hadden zij ook zelf geen andere wijsgerige opleiding genoten dan voor hun eigen vakstudie noodzakelijk was geweest. Tien van de vijftien hoogleraren, die wij boven hebben genoemd, waren theologen en oefenden hun professoraat uit naast het predikambt, hetzij in de Nederduits-Hervormde, hetzij in de Waalse Gemeente van 's-Hertogenbosch. De geringe getalsterkte van de Reformatorische gemeenten in geheel den tijd van de Hollandse bezetting doet vermoeden, dat de combinatie van de twee functies hun niet te zwaar is gevallen. Een van de hoogleraren was een theoloog, die zijn studie in dat vak niet had beëindigd en zich in zijn latere jaren op de geneeskunde is gaan toeleggen, drie andere waren medici van professie, één was jurist.

Wetenschappelijk werk van historische betekenis voor de wijsbegeerte in Nederland heeft het wijsgerig onderwijs te 's-Hertogenbosch niet opgeleverd. Het is geheel binnen het kader gebleven van de ontwikkeling, die het Nederlands wijsgerig leven van de eerste helft van de 17de tot het einde van de 18de eeuw heeft doorlopen, en heeft, voor zover wij het kunnen nagaan, die ontwikkeling op den voet gevolgd. Het heeft zijn uitgangspunt genomen in het Aristotelisme van de Reformatorische Scholastiek, waarin de metaphysica van de Spaanse Jesuïetenschool inmiddels was verwerkt. Het heeft den overgang meegemaakt van Aristotelisme naar Cartesianisme en de botsing beleefd met de Gereformeerde orthodoxie, die principieel zelfs geen methodischen twijfel mocht toelaten en bij haar twistgeschrift slechts zekerheden tegenover zekerheden kon plaatsen. Het is vervolgens mee overgegaan naar de „proefondervindelijke wijsbegeerte” van Newton, in den vorm, waarin die hier te lande door 's-Gravesande was geïntroduceerd. De gegevens ontbreken om te kunnen uitmaken, of ten slotte ook de common-sense-philosophie van de Hollandse Verlichting te 's-Hertogenbosch vasten voet heeft gekregen.

De wetenschappelijke steriliteit van de meeste harer hoogleraren en het geringe aantal van haar studenten heeft de Illustre School

van de Brabantse hoofdstad belet, enigen invloed van betekenis naar buiten uit te oefenen. Geen van haar docenten heeft school gemaakt of zich een eigen plaats in het wijsgerig leven van de Nederlanden verzekerd. Toch mag worden aangenomen, dat onder degenen, die hier hun wijsgerige vorming hebben opgedaan, althans enkelen geweest zijn, die later in enigerlei openbare functie aan het culturele leven van de Nederlanden mede leiding hebben gegeven. Op dien grond kan ook de beschrijving van het wijsgerig onderwijs aan de Illustre School te 's-Hertogenbosch voor de Nederlandse geestesgeschiedenis haar zin hebben.

L'enseignement philosophique à l'Ecole Illustre de Bois-le-Duc
(1636-1810)

RÉSUMÉ

L'enseignement philosophique, donné à l'Ecole Illustre de Bois-le-Duc, s'est limité, au cours de son existence de près de deux siècles, à fournir la propédeutique de l'étude des autres sciences, plus spécialement de celle de la théologie. Ce rôle subordonné ne pouvait que mettre obstacle à l'évolution de la problématique philosophique proprement dite. Du reste les professeurs n'étaient pas pour s'intéresser beaucoup à cette problématique. A une rare exception près, ils n'avaient eu eux-mêmes d'autre formation philosophique que celle indispensable à leurs études spéciales. Sur les quinze titulaires pour la philosophie que l'Ecole Illustre a connus entre 1636 et 1810 il y avait dix théologiens qui remplissaient leur fonction de professeur à côté de celle de pasteur, soit dans l'Eglise Réformée hollandaise, soit dans l'Eglise Wallonne de Bois-le-Duc. Puisque les communautés protestantes ne comptaient pendant tout le cours de l'occupation hollandaise qu'un nombre très restreint de membres, ils ne doivent pas avoir eu trop de peine à combiner les deux fonctions. Un des professeurs de philosophie, ayant entamé des études de théologie sans les finir, s'était appliqué, à un âge plus avancé, à l'étude de la médecine; trois autres étaient médecins également; un seul était juriste.

L'influence, exercée par l'enseignement philosophique à Bois-le-Duc sur l'évolution de la philosophie aux Pays-Bas, a été des plus modestes. Pour autant qu'on peut le reconstituer, cet enseignement a suivi de près — sans jamais en dépasser les cadres — le développement, parcouru par la pensée philosophique aux Pays-Bas à partir de la première moitié du dix-septième siècle jusqu'à la fin du dix-huitième. Il a pris son point de départ dans l'aristotélisme de la scolastique protestante, dans laquelle avait été insérée la métaphysique de l'école des Jésuites espagnols. Il a suivi le passage de l'aristotélisme au cartésianisme et il s'est heurté, comme dans les universités de la République des Provinces-Unies, à l'orthodoxie réformée. Dans la suite cet enseignement a passé à la „philosophie expérimentale” de Newton, telle que le professeur de Leyde, W. J. 's-Gravesande, l'avait introduite ici. Les données manquent pour trancher la question de savoir si en dernière analyse la philosophie du *common-sense* de l'Illumination hollandaise a pris pied à Bois-le-Duc.

La stérilité scientifique de la plupart des professeurs et le nombre restreint des étudiants n'ont pas permis à l'Ecole Illustre de la

capitale du Brabant d'exercer une influence de quelque importance au dehors. Aucun des professeurs n'a fait école ni n'a joué un rôle de premier plan dans la vie philosophique des Pays-Bas. Néanmoins on peut croire que, parmi ceux qui ont reçu là leur formation philosophique, du moins quelques-uns ont rempli plus tard des fonctions plus ou moins dirigeantes dans la vie culturelle de la République.

Voilà pourquoi l'histoire de l'enseignement philosophique à l'Ecole Illustre de Bois-le-Duc a son intérêt pour quiconque veut connaître la vie spirituelle aux Pays-Bas pendant les dix-septième et dix-huitième siècles.

PERSONENREGISTER

- Aa A. J. v. d. 4
 Aa C. v. d. 93
 Adam Ch. 4
 Addison J. 94
 Alethocritus Christianus 48, 49
 Alexander van Hales 50
 Allamand J. N. S. 92
 Andala R. 46
 Andreae Tob. Jr. 3, 45-47
 Andreae Tob. Sr. 45
 Ardelio 50
 Aristoteles 14, 15, 17, 22, 43, 50,
 59, 66, 68, 69, 72, 80
 Augustinus 36, 50, 52, 59
 Axters S. 18
- Baillet A. 23
 Ban Fr. du 24
 Banga J. 29, 35, 36
 Barge J. A. J. 34
 Bartholinus C. 15
 Bartholinus Th. 29
 Baumann E. D. 24, 34, 36, 43
 Bax W. 12
 Bayle P. 28
 Bekker Balth. 46, 57, 85-87
 Berckringer D. 53
 Berkeley G. 92, 100
 Bernard J. 88, 89
 Beysens J. Th. 18, 72
 Bils L. de 33, 45, 46, 79
 Binet B. Jr. 3, 82, 84-88
 Binet B. Sr. 84
 Bitter J. 16
 Blok P. J. 101
 Boe Sylvius Fr. dele 24, 34-36, 39,
 40, 42-44, 77, 80
 Boeles W. B. S. 38, 45, 46
 Boëthius T. M. 50, 59
 Bonaventura 50
 Borgerinck A. 76
 Bornius H. 27
 Bouillier Fr. 50
 Bouillon Hertog van 11
 Bouman H. 58
 Broeckhuysen Abr. v. 76
 Broeckhuysen B. v. 3, 76-82
 Broeckhuysen J. v. 76
 Bruin Ds. de 64, 65
 Brunet P. 93
 Bruyn J. de 16, 24, 43, 53-56, 58,
 60, 61, 69, 71, 73
 Burgersdijk Fr. 14, 15, 17, 22
 Burman C. 54
 Burman Fr. 57
- Cajetanus 22
 Cattenburgh M. v. 38
 Cattenburgh Th. v. 38
 Catullus C. V. 50
 Chabanes I. de (Chabanaeus) 7
 Chais P. 90
 Chanut P. 33
 Christianus Alethocritus 48, 49
 Chrysostomus J. 31
 Cicero M. T. 50
 Clarke S. 97
 Clauberg J. 50, 51, 55, 60, 61, 67-69,
 71, 72
 Clauder G. 46
 Clemens H. G. 88, 101, 102
 Clerselier Cl. 29, 50, 68
 Coccejus J. 57
 Cock van Kerckwijck Chr. 78
 Cohen Rosenfield L. 31
 Colbert J. B. 99
 Colonius P. 58
 Colvinus Ludiomaeus 48, 49
 Conimbricences 15
 Copleston Fr. 92
 Coster W. 64
 Craanen Th. 38, 76
 Cramer J. A. 37, 49
 Crassot J. 11
 Crusius P. 70
 Cuchlinus J. 82
- Daniël (Propheet) 53
 Daniëls C. E. 36
 Democritus 67, 68
 Dermout I. J. 46, 56, 58
 Descartes R. 19, 22, 23, 28-31, 33,
 36, 41-43, 46, 49-51, 53-55, 57-
 61, 66-79, 89, 90, 92
 Deschamps J. 96
 Desmarets S. zie Maresius S.
 Dibon P. 4, 14-16, 21, 23, 24, 36, 53
 Diemerbroeck IJ. v. 39
 Doccum J. a 13
 Donckers, J. 39
 Donckers L. 3, 37, 39-43, 45, 75, 76
 Drelinecourt Ch. 35
 Duker A. C. 19, 23, 48, 56
 Dumoulin L. 48
 Dumoulin P. 17, 48
 Duncan M. 14
 Duns Scotus J. 17, 22
 Duvelarius P. 73
 Duyvendijk A. J. v. 13
- Elisabeth (Prinses) 11

- Elsevier 60
 Epicurus 66-68
 Es M. v. 85
 Essenius A. 57
 Eybergen L. v. 88
- Fagel Fr. 98
 Fordyce D. 94, 95
 Forge L. de la 29
 Fortgens H. W. 13
 Frederik Hendrik 6, 11, 26
 Frey J. C. 11
 Frischeisen-Köhler M. 92
 Frisius G. 15
- Galama S. 45-47, 67
 Gallé Ch. J. 3, 101, 102
 Gassendi P. 89
 Gemma Frisius 15
 Geulinx Arn. 35
 Glasius B. 5, 11
 Gomarus Fr. 11
 's-Gravesande W. J. 89, 90, 92, 93,
 99, 105, 107
 Gregorius v. Valencia 59
 Greidanus J. 67-69
 Groen J. 16
 Groenendijk J. v. 38
 Grotius H. 84
 Guljé P. F. 103
 Gutschoven G. v. 29, 33
- Haag, E. 4, 85
 Haan A. A. M. de 102
 Haas M. de 4-9, 12, 13, 15, 21, 27,
 37-40, 45, 48, 65, 76, 78, 82-85,
 88, 101, 102
 Haeser H. 43
 Halifax J. v. 15
 Haller A. v. 36
 Hamel H. 64
 Hamers N. A. 76
 Hanewinkel St. 104
 Harvey W. 78, 80
 Heereboord Adr. 29
 Heidanus Abr. 34, 35, 57
 Heyden M. J. M. v. d. 103
 Helmont J. B. v. 43
 Hendrik Casimir 79
 Herbert of Cherbury E. 91
 Hermans C. R. 4, 5, 7-9, 12, 13,
 15, 16, 37-39, 45, 48, 76, 78, 82-
 84, 88, 90, 91, 101-103
 Hezenmans J. C. A. 9, 27, 34, 39
 Hoeck F. v. 6
 Hogelande C. v. 33
 Hollebeek P. 85
 Holywood J. v. 15
 Honders H. J. 11
 Hoogland P. 16
- Hume D. 94
 Huninga v. Oostwoldt H. 16
 Hutcheson Fr. 95, 97
 Huygens Constantia 25, 28
 Huygens Constantijn 26
- Irenaeus Philadelphus 48
 Irenaeus Poimenander 25
 Isendoorn G. v. 17
 Israëls A. H. 43
- Jansma J. R. 33, 34, 45
 Joannes Chrysostomus 31
 Jöcher Chr. G. 15
 Joncourt, E. de 3, 88-99, 101, 102
 Joncourt P. de 88
 Jong C. J. de 9, 10
 Jongh Z. de 3, 101, 102
 Judas (Apostel) 32
 Juge J. le 3, 82, 83
- Kant I. 95, 96
 Karel II v. Engeland 79
 Keckermann B. 14
 Kernkamp G. W. 49, 53, 54, 58
 Knappert L. 56
 Koelman J. 57, 58
 Kuiper E. J. 13-15
 Kylmans C. S. 82
 Kyper E. 38
 Kyperus A. 27, 38
- Labadie J. de 55-57, 62, 65, 71, 74,
 75
 Lamers A. J. M. 45
 Lamettrie J. de 31
 Leeftdale R. v. 64
 Leyendecker J. 3, 82-84
 Lindeboom J. 56
 Lipsius J. 31
 Lith A. v. 16
 Locke J. 90
 Lodenstein J. v. 57, 58
 Lodewijk Napoleon 102
 Luchtman S. 84
 Lucretius Carus T. 66, 68
 Ludiomaes Colvinus 48, 49
 Lyttelton G. 96
- Maets C. de 25
 Magirus J. 15
 Malebranche N. 59
 Malthus Th. R. 94
 Marcus Aurelius 97
 Maréchal Fr. 62-64
 Maresius S. 3, 7-9, 11-13, 15, 16,
 18-21, 24, 26, 27, 37, 48, 53, 57
 Martini A. 82
 Massing B. 3, 82-84
 Massing G. 82

- Meertens P. J. 25
 Meindersma W. 6, 21, 25, 103
 Melanchthon Ph. 15
 Metrodorus 67, 68
 Meyer L. 19, 49-51
 Meijerink H. J. 56
 Milhaud G. 4
 Mobachius Quaet D. 101
 Mobachius Quaet W. 3, 101, 102
 Molhuysen P. C. 34, 35, 38, 66, 85, 89
 Molina L. de 18
 Molinaeus L. 48
 Molinaeus P. 17
 Monchamp G. 23, 29, 31, 33
 Montanus 62
 Montesquieu Ch. de 94
 Moog W. 92
- Nauta D. 9, 11, 15, 16, 19, 27
 Nauwelaerts M. A. 6
 Newton Is. 3, 86, 88-90, 94, 99, 105, 107
 Noodt G. 102
- Opstal A. G. v. 11
- Pacius a Beriga J. 14
 Paulus (Apostel) 26, 50
 Pemberton H. 94
 Perizonius A. 57
 Perponcher Sednitzky I. de 66
 Petrus (Apostel) 32
 Petrus Lombardus 50
 Philadelphus Irenaeus 48
 Pistorius J. 16
 Pistorius S. 16
 Pitt W. 99
 Plato 31, 50, 66, 68, 69
 Plempius V. F. 31-33
 Poimenaar Irenaeus 25
 Pollot A. 29
 Porphyrius 31
 Pos H. C. 51, 78
 Post R. R. 6
 Proost P. 58
 Pseudo-Areopagiet 50
 Pythagoras 31
- Raey J. de 77
 Ramus P. 14, 17
 Ravensperger J. 53, 54
 Regius H. 22, 23, 39, 43, 54, 67
 Renerius H. 21
 Revius J. 50
 Rivet A. 9, 11, 27
 Roemer G. U. 85
 Rogier L. J. 103
 Rossijn J. Th. 102
 Ruysch H. 16
 Rijssen L. v. 58
- Sacro Bosco J. de 15
 Sasse v. Ysselt A. F. O. v. 6
 Sassen F. 4, 7, 19-21, 26, 27, 30, 39, 42, 43, 76, 95, 97, 103
 Schelkens (Schellekens) S. 3, 37, 38, 40, 64, 65, 75, 76
 Schoock M. 19, 25
 Schotanus M. 25
 Schotel G. D. J. 25, 26
 Schriek H. 39
 Schuyf E. 21
 Schuyf F. 3, 21-37, 43, 48, 53, 76
 Senguerdius Arn. 21-24, 26, 53
 Senguerdius W. 86, 88
 Sepp Chr. 5, 7, 25, 48, 56, 58, 83, 84
 Serrurier C. 19
 Shaftesbury A. 97, 98
 Sherlock W. 91
 Siegenbeek M. 34, 35, 85
 Slee J. C. v. 48, 49
 Smits v. Waesberghe M. 56
 Socrates 94
 Spanheim Fr. Jr. 83
 Spinoza B. de 49
 Steele R. 94
 Stensen N. 29
 Stutler v. Surck A. 29
 Suarez Fr. 22, 59, 61
 Suffenus 50
 Suringar C. G. B. 24, 34-36
 Sylvius Fr. dele Boe 24, 34-36, 39, 40, 42-44, 77, 80
- Tannery P. 4
 Thomas v. Aquino 22, 50, 69, 72
 Thijssen-Schoute C. L. 4, 31, 79
 Tiel G. v. 65
 Tilly Cl. v. 83
 Toletus Fr. 15
- Udemans G. Czn. 25
 Ueberweg Fr. 92
- Valckenisse M. M. v. 33, 34, 45
 Vanini L. 66
 Vasseur L. le 36
 Velingius A. 4, 5, 7-9, 12, 37-39, 45, 48, 76-78, 82-85, 88, 93
 Velthoven H. J. v. 103
 Velthuysen L. v. 50, 62, 71, 73
 Verborgh A. 25
 Vitriarius J. 3, 37, 38, 40, 65, 74-76
 Vlootius H. 16
 Voetius G. 18, 19, 22, 23, 25, 26, 37, 48, 49, 53, 57, 66, 71
 Voetius P. 53, 54
 Vogelsangh R. 3, 38, 48-56, 58-66, 70-75, 92
 Volder B. de 86, 88
 Vorstius Ad. 35

112 WIJSGERIG ONDERWIJS AAN DE ILLUSTRÉ SCHOOL TE 'S-HEERTOGENBOSCH

Vossius G. J. 14
Vriemoet E. L. 38, 46
Vrijer M. J. A. de 22-24, 54, 58

Walaeus A. 15
Wallace R. 94
Wallencamp B. à 24
Watt R. 85
Wilhem D. le Leu de 25-28
Willem III 79, 86
Willem V 93

Willis Th. 43
Winkel J. te 101
Witlox J. 103
Wittichius Chr. 19, 57
Wolff Chr. 22
Wolzogen L. 38, 50, 55-58, 60, 61-63,
70-74
Wouters H. H. E. 11, 82
Ypeij A. 46, 56, 58